

Lugossy József nyelvbölcselete.

— Első közlemény. —

„ . . . grandiose immortal cosmogonic dreams in which one dreams to carry the world on one's breast, to touch the stars, to possess the infinite. Divine moments, hours of ecstasy, when thought flies from worlds to worlds, penetrate the great enigma. Visits from the Muse Urania, who pours into the heart the tranquil intoxication, if not the authority of genius' — moments of irresistible intuition, in which a man feels himself great as the nature.“ AMIEL.

Az a férfi, a kiről röviden szólni akarok, nem volt első rangú tudósunk; felfedezéssel korszakot nem alkotott, hatást, legalább állandót és nagykörűt éppen nem tett; de megérdemli, úgy hiszem, hogy neve az irodalom körében megemlítették, sőt azt is, hogy ez által emlékezete az utóbbi időnek áthagyassék. És mivel nem éppen szokott útakon járt, felőle a mit tudunk, fel kell jegyeznünk, nézeteit lehető hűséggel tolmácsolnunk. Lehet olyan nézete, melyet kora és a jelen kor elítélt; de az utóbbi idők módosítva, enyhítve elfogadnak. Lehetnek munkái, melyeket jól kezdett, melyek a folytatást megérdemlik; tehát figyelembe kell ajánlanunk. Lehetnek tévedései, túlzásai, melyek a jelen és következő nemzedéknek tájékozó tanulságul szolgálhatnak. És bizonyval volt egyszerű lelke, önzetlen buzgósága, melyet tévedéseiben szánni, túlzásaiban is méltányolni, általában pedig ismerni és bizonyos fokig követnünk kell.

Ott a hol működött, és egész kedvvel s az illető testületek méltánylása mellett és huzamosan működött, a debreczeni főiskolában és a m. tud. akadémiában, még eddig nem szóltak róla, úgy hogy pályáját ismertették, tanulságosan leírták, érdemét fontolgatták s helyét a tudomány történetében megállapították volna. Halálától

egy jó darab idő — már hét év — eltelt. Félő, hogy több is eltelik, és éppen annyi telik el, a mennyi elég lesz, hogy végkép eltemesse; mert hiszen a mi korunk erősen és sokat tanúl s talán éppen e miatt sokat és gyorsan is felejt; és ez által sokat veszít. És nem tudni, melyik hasznosabb, az-e, a mit tanul, vagy a mit elfelejt. Sok vesztetni valója pedig a mi irodalmunknak és tudományosságunknak nem igen van. . . . Talán szabad lesz hát e tudósunkról, ha nem bő és részletei által vonzó életírásban is, melyekhez adatokat nem szerezhettem, de legalább tanítói és írói működése tárgyias leírásával és méltatásával röviden szólni, addig is, míg hivatottabbak más téren ismertethetik.

I.

Lugossy József Felső-Bányán 1812-ben született. Atyja József, lelkész volt, szép tudományos képzettségű, tanulgató, könyvet gyűjtő ember, különösen a magyar régibb elmeművek kedvelője. Hogy a mi tudósunk gyenge korától fogva élete fogytáig annyira szeretett és tudott gondolkozni, tanulni és tanítani, sokkal inkább, mint írni és tudósan szerepelni, annak egyik és főokát érdemes atyjában és házi komoly neveltetésében kell keresni. Még könyvtárának, éppen magyar könyvtárának is alapja innen ered és egy nevezetes része apai hagyatékából állott. Elemi tanulása után Debreczenbe vitték, hol még akkor Csokonai költői lelkének melege terjengett az iskolai életben; másfelől pedig alapos classikai oktatás, komoly rend és fegyelem uralkodott. Az életben, még e mellett, nem említvén a meglevő jelesek, néhány előbbi lelkes és tevékeny természet-tudós utóhatása volt érezhető. Földi már rég nem élt, Diószegi, Fazekas szintén, de ezek lelkét a szelid Szentgyörgyi, Kazinczy barátja és ellenfele örökölte s a természet szeretetét terjesztette Természethistoriájával (Állattan), mely az elemi iskolákban, már a 20-as évektől fogva, elbeszélgetés és beszélgetés igen jó módszerével sikeresen taníttatott. És élt egy, kinek leginkább köszönhet, köszönte is, egyfelől a természet szeretetét, az avval foglalkozás örömét, másfelől az anyai nyelv buzgó tanulására, lelkes és kitartó vizsgálására az ösztönt. Ez Kerekes Ferencz volt. Hihető, kevesen ismerik már ma szaktudósok közül ezt a szerény, bár önérzetes, sokat tanult, de keveset szerepelt, talán kevesekre, de nagy

hatást tett embert. Az akadémiánál versenyzett felsőbb mennyiség-tani munkája koszorút nem nyert, e téren nem forgott dicsőséggel — bár ennek határait elvezetni tanítványait szép világos előadással és nagy haszonnal szokta —; talán hát nem érdemli távolra is a dicséretet, a jó emlékezetet. Talán míg mindent megérteni, egyszersmind az elemek tanulóinak is érthetővé tenni akart, homályos lett, vagy elmaradt; nem mehetett addig a meddig mások, nem tovább, mint a meddig a tudománynak népszerűsíthető része tart, s ezentúl nem járt biztosan. Vagy soha érzései oda játszása nélkül nem tanulhatván, érzései nem engedtek kellő higgadtságot elméjének, hideg határozottságot fejtegetéseinek. Elég az, hogy ez a férfi, ki négy évnél többet töltött külföldön természettaniak tanulása, természetbeli kutatások végett, ki már ifjú korában egy a chemiai elemekről szóló német munkát adott ki, mint mondják az akkoriaktól méltányolat, költői és komolyan tudományos irányú, mindenek felett pedig tanításában szíves, lelkes és leírhatatlanul buzgó ember volt, munkálkodásában sokoldalú, vagy talán csak egyoldalú, de oly értelemben, hogy mindent a természet tudományához tartozónak ismert, ahhoz szeretett volna kapcsolni. Jó kedvében fordította Virgil Georgiconját és irt Ludas Matyihoz tréfás előszót versekben, majd vastag kötetet a m. nyelvről és általában nyelvügyi dolgokról; de mindenek felett hatalmasan hirdette és terjesztette a természet szeretetét és míg e munkája közben műszokat alkotott, egyszersmind a szók elemzésére, származtatására is utat szeretett mutatni.

Ez adta meg az irányt Lugossynak, hogy egész életében épen úgy szerette a természetet élvezni és tanulni, mint a nyelvekkel, azokban a gondolatok életével, változásaival, tehát szóelemzéssel, — itt is a természetes élet és tenyészet érdekei — foglalkozni, és hogy ama tudományok lelke vezesse ez utóbbinak körében, a természeti erők és szellemiek funkcióját keresse és találja itt is minden lépten.

Már gyenge ifjú korában kitűnt, közfigyelem és szeretet tárgya volt a „kis Lugossy”. Mert valóban kicsi term tű, gyenge testalkatú és kedves viseletű volt. Benn a főiskola körében és vidéken, hova elvetődött, általában kedvelték, kényeztették. Ünnepi szolgálataiért az egyházak, pártfogók gazdagon jutalmazták. Volt benne vonzó költői hajlandóság, regényesség. Ha mások e század első ti-

zedeiben a távol keletre vagy utóbb északra indultak honkeresés végett, ő is elindult egy kis útra, nem ily czélből ugyan, de — hiszen ez is korszerű volt — egy jobb hazának megnézése végett. Tizenhat éves korában, vagy a tájon, egy társával Schweizba indult szöкке, tanítói és övéi tudta nélkül: Tell Vilmos és a szabadság hazájába, a Clauren legközelebb lefordított Mimilije által ifjú léleknek oly csiklandón vonzóvá tett respublikába. Részletes adatok nélkül irván, nem mondhatom meg, mi és hogyan történt tovább; elég, hogy maga a szándék és kezdemény igaz, — s ez még vonzóbbá tette nevét és jellemét. A tanuló ifjúság kedveltje és példánya lett, kit majd az iskolai költészeti osztály tanítójává tettek, csak egy-két évre az akkori szokás szerint. Emlegették, hogy költői munkája már ez időből számos volt; igaz is, hogy a költői osztály tanítója szüntelen iratta a verseket — ekkor már magyarokat is —, ily alkalommal a mint javitgatott, maga is irt, rögtönzött verseket, melyek ott a növendékeknek példányul szolgálhattak, de megmaradásra, sajtóra érdemesek alig voltak. Az ilyekből, ha voltak is, tudunkra nem adott ki semmit. Hogyan lépett fel mégis, mire terjedt ebbeli munkássága, utóbb kimutatjuk.

Egyházi pályára lépett. Már theologia-tanuló korában költői lelkének egész hevével és valódi hivatással készítette egyházi beszédeit, a már megállapodott új nyelvnek egész kincsét és erejét felhasználva, és beszédeiben az új elbeszélő költés és széppróza virágos stílját alkalmazva. A lelkes tartalmat lelkes elmondás tette tökélyessé. A modern egyházi szónoklatot itt is megalapította egy-két jeles szónok, előkelő lelkész; ezektől tanult, közülök többet meg is haladt volna, ha sorsa kedvez vala. Ha a mennyből levert kevély angyalról Luciferről, a hajnal fiáról szólott, vagy arról, hogy az ígéret földére érkezett zsidókat miként hívja fel Józsué az igaz istenek és a hamis istenek között való választásra („Válasszatok magatoknak, a kit tiszteljete.”) és általában, a midőn ő prédikált, szűk volt a hely a főiskolai ifjúságnak. Ily napokon csak erről szólott a főiskolában a krónika, az ifjúság körében, mely máskor szerette a tempломot elkerülni.

A főiskolából előbb külföldre ment. Németországban philozophiai és astronomiai előadásokat hallgatott és tanult. Itt lelke a mint a tudomány iránt buzgóbb, másfelől emelkedettebb lett, saját

irányt vett, és mint utóbb meglátjuk, egynémely tanulmányához adatkot, ösztönzést és mintegy felavatást nyert. Majd lelkipásztorságra lépett a szatmári jeles egyházban. És mi eredménynyel? Székfoglaló egyházi beszéde négy óra hosszaiig tartott, testi lelki erőinek olyan megfeszítésével, hogy végül a szónokot ájultan vezették a szószékről lakására, — s a lelkész végkép elhagyta gyülekezetét.

De egyháza s a vallás érdekében olykor-olykor tett valamit. Irt Hegel ellen (Athenaeum-Figyelmező 1839. 513, 589 II.) majd Guzmics ellen, ki Strausz „Jézus életé“-nek merészségét az összes protestánságnak vagyis ennek elvének tulajdonítá (U. o. II. 592, 866 II.) És közlött egyházi beszédet Székács és Török Egyh. beszédek cz. gyűjteményében. És ezekben is magasan járt, mint egykor Luciferében, hol a lelki sötétség eltörléséről szólott s mint minden munkájában igyekezett. A Strausz ellen ismételt megtámadás alkalmából elmondottakat pedig ma is értékes, tartalmas, igaz vallásos protestáns irányú beszédnek tartjuk, kivált azt a részt, mely a protestánságnak a bibliához való viszonyát fejtegeti.

De a lelkészségből neki egéssége és hajlandóságai tekintetében alkalmasabb állásba lépett: tanitóságba. Négy évig volt M. Szigeten mint a lyceum tanára s egy volt ama tanárok közül, kik ennek a helyzeténél fogva igen fontos tanintézetnek tudományos jellemét és becsületét megszerezték. Egész lélekkel és kedvvel tanított itt nyelveket és természettant. És egészen lelkéhez való társat talált a kegyesrendi Hanákban, épen oly emelkedett lelket és természet szeretőt, mint ő maga. Együtt tanulták a természetrajzot a természetben, és annak magyarországi irodalmát és történetét, — melynek aztán Hanák lett első megírója s ezzel szép és nemes munkát végzett. Nem sok idő múlva elváltak egymástól. Hanák már 1844-ben elhagyta Szigetet s miután a forradalmi mozgásokban, leginkább egyházi reformok tervezése által részt vett, a küzdelek végével elhalt, felette egykori kartársa L. tartván meg az akadémiai emlékbeszédet. Lugossy 1845-ben hagyá el Szigetet, hogy Debreczenben a magyar irodalom tanszékébe lépjen, most először. Itt élt, míg 1848-ban a pesti egyetem könyvtárába meghivatott. De ő nem oda, hanem egy Debreczenből Arad vidékére indult csapattal a harctérre ment. Majd a szerencsétlen kimenetel után egy ideig bújdosva és nevelősködve, majd Pesten Toldy körében talált más jelesekkal együtt menedé-

ket és munkálkodást. Itt folytatott nyelvészeti és egyéb tanulmányokat, míg 1851-ben másodszor is Debreczenbe jutott, hol előbb német nyelvet, majd mértant és természettant, ezek után ismét görög nyelvet s végre magyar irodalmat és nyelvtudományt tanított 1857 óta. Itt érte 1861-ben agyszélhűdés, mely miatt tanári állását, majd lakóhelyét is elhagyva, atyai örökébe F. Bányára költözött. Itt javult meg egészsége annyira, hogy debreczeni barátai és tisztársai eszközésére 1872 után ismét, bár rendkívüli előadásokat tarthatott, tanítván egész ügyszeretettel néhány vállalkozó ifjunak némely régi nyelveket. Hallgatóit többször anyagilag is ösztönözte és néhány növendék tudományos képességét megalapította.

A kezdettől fogva gyenge alkatú, erejét haladó, mondhatni önkínzó szorgalommal tanult ember, élete 72-ik évében 1884 márczius hóban húnyt el, ott a hol élete legjobb napjait töltötte, ott a hol leginkább ismerték és méltányolták, Debreczenben.

II.

Életiratát, mondám, nem adhatom. Csak tudományos munkálkodására akarom a nyelvtudomány történetét tanulókat és érdeklőteket figyelmeztetni. És egy érdekes, több oldalú írónak több oldalról felmutatását kísértem meg. Ilyenforma sok volt akkor; megismerésök egy nevezetes kornak megismerésére vezet.

Az ő mélyen érző lelke, heves, ideges természete azon idők uralkodó eszméinek tolmácsaihoz, jeles költőinkhez vonzódott. Kazinczy társainak, a Kisfaludyak utódainak hatása alatt állott az irodalom (Még Kisfaludy Sándor élt és írt). Az irodalomnak ekkor kezdődött nálunk nagyban lenni hatása az életre, kivált az iskolai életre. Erre talán inkább volt, mint ma van, vagy lesz valaha. Az ifjúság java a költőkben lelte legfőbb örömét. Olvasta Fáy t, Kisfaludy t stb., énekelte Csokonai mellett Kölcsey ódáit, Vörösmarty és Bajza lyrai műveit. Könyv nélkül tanulta, magától nem az iskola kényszerítésére, Berzsenyi ódáit, Vörösmarty Cserhalmát és Egerét az előbbieken kívül. Mohón várta, leste az Aurora minden kötetét, az Athenaeum számait. Kedvelte Bajza szabad szellemét, éles kritikáját, gúnyos verseit a Kritikai Lapokban; ábrándozott Amerikáról, Bajzával és Barkassal. Vágyva vágyott meglátni az irodalom valamelyik szerény

előkelőjét, a nem palotában lakott akadémiát, a szegényes költőket és tudósokat. És a hazafias szónokokat a megyék gyűlésein. Találkozott, ki gyalogszerrel járta be Erdélyt, hogy Wesselényit hallhassa és nagy áldozattal járta meg Pestet, ha netalán valamelyik gyűlésen Széchenyit vagy Vörösmartyt megláthatná titokban, orozva. Vagy hogy a nemzeti színházból egy új darab tartalmát, vagy egy új ének dallamát az iskolatársaknak elhozhassa.

Ez a lélek volt a mi tudósunkban. És ha a költői léleknek kisebb-nagyobb mértékét vehetni fel, és ha a költés és költők forró szerelme már maga is egy része a költői ihlett szellemnek: ő sem volt költői tehetség nélkül. Legalább hő érzése, állandó felhangoltsága, izgékony képzelődések nagyitva, szépítve leíró és festő tehetsége, minden kicsi hatásra fellángolása, minden nagy eszme iránti szünetlen lelkesedése, némelyek iránt való imádása és — minden egyéb iránti közönye ilyen formát mutatnak. Alkotó képzelődése nincsen, s ezért egész joggal költőnek nem mondanók. Csak megalkotakat, meglevőket, úgy előidézetteket kíván és tud sajátos erővel érzékelteni, szemléltetni, érzékileg előmutatni, — az elvont eszméket képekben előtűkrözni, a gondolkozó lélek legkisebb mozzanatát, a mint megtestesül, hangokban szóvá alakul, testiképen megszületik. Másfélét fel nem talál, meg nem alkot. Ha találjuk nála nyomát költői léleknek, az nem a mester eredeti találmánya, alkotása az emberi vagy szellemi életből stb. csak az érzések és képzelődés kisebb-szerű színezései, játéka, az érzések forrongásából fel-felmerülő buborékok.

Még iskolai életének végéről való lehet az a kis verse, mely az 1838. augusztusában elhunyt Kölcsey-ről írva, már az évi szeptemberben megjelent az Athenaeumban (1838. II. 387). Kölcsey hamvát keresi a jók hamvai közt, azért, ki annyit szenvedett az emberiség és haza üdveért s kinek hamvai felett a Múzsza meleg könnyet önt. Nagyon középszerű, az akkori idők keresett szólásaitól darabos, általában nehézkes versecske, melynél sokkal könnyedebb és hangulatosabb is telt tőle. Tudjuk, mondók is, hogyan szerette amaz idők ifjusága Kölcseyt, tudjuk hogy imádta L. is, és hogy ha már írt róla, nem tette ezt sem közönyösen, sem kénytelenségből. De ez a műve nagyon gyenge az ő érzéseéhez és tehetségéhez, méltatlan a nagy szónokhoz és költőhöz s általán véve tanúsítja, mily messze

marad néha az író tolla az érzéseitől. Más ifjúkori költeményeit (Athenaeum 1839.) mellőzhetjük, valamint ott megjelent fordított elbeszéléseit is, melyeket angolból és olaszból vett.

De komolyabb munkái közben is megszólal a szabadságharc szerencsétlen végén. Szilágyi Sándor M. Emléklapjaiban jelent meg *Hiszkegyistene*. A leveretés végtelen fájdalma ellen a gondviselés hitében kezd gyámolt találni és enyhülni. Minden sorában és szólásában a hazafi fájdalomnak ez a reményleni akarása, reményért, igazságért küzdése és esdése található, a vallásos érzés szenteli meg fájdalmát s enyhíti gyötrelmét. Hangulatosak, egyszerűen lejtők sorai, mikor így szól:

Hiszek egy Istenben, menny és föld Istenében,
Ki megszán egy népet hosszú szenvedésében.

Ekkor (Reguly-Album 1850.) jelent meg egy másik, hasonló tartalmú, szép könnyed lejtésű dala, mely a nemzet eredeteért vándorútra kelt *Jerneyt* és *Regulyt* üdvözli. Valamivel később adta pedig közre s későbbi is lehet az, melyben a hazafi buzgósága a vallásos lélek aggodalmával párosodik, midőn a régít államban, társadalomban és vallásban oktalanul és illetéktelenül újjítatni látja. *Révész I. Figyelmezője* közölte, hihetően célzással azokra, kik az időben vallásos reformot kissé mohón és nagyban terveztek. Az imádságszerű ének így hangzik:

Hatalmas Isten, dicső szt. Háromság!
E vészbe dült, megtévedett Időkben adj erős hitet,
Hogy ős igéd s szentségeid Tisztán megtartsák híveid.
Egyházadat segéld, tartsd meg, Bár néped álnok, rest, hideg;
Igédre hozz áldást, derít, Hogy terjedezzen mindenütt.
Dolgunk komoly színt váltogat, Nyugtunk sehol sincs itt alatt,
Sok pártdüh, ábránd, szakadás Terjed miként habáradás,
Alázd a büszke lelkeket, Kik fennen hordják fejeket;
Újítanak untalan, pedig Csak szent neved fertőztetik.
Az ügy, melyért fegyverkezénk, Te szent ügyed, nem a miénk;
Azért uram légy gyámolunk, Kik benned bízva harczolunk.

Egészen közlők, mert jellemzőnek találjuk. Több észrevételünk volna rá, ha költőt ismertetnénk. Mert nem tudjuk, mily vallásos újítás az, mely oly szenvedélyes harcrazakelést, szembeszállást tett szükségessé, s mit teszen például az, hogy a szabadság isten ügye,

s nem a mienk. Azt tudjuk, hogy érzékeny lelke félt a gyökeres újításoktól, még a történelmi igazságtól is, ha a régi oltárok ellen fodúlt és azokat kezdé dúlni. Láttuk egy esengő (igen jellemző) levelét, melyben a jeles történettudóst, kit most említünk, barátját, ki a pusztaszeri történetet csupa mondának bizonyítá (S.-pataki füzetek X.), rémülten és esdekelve kéri, hogy a nemzet bálványait össze ne törje. Értjük, hogy annak a sajátságos kormányzatnak, mely törvényeit úgy hozta, hogy az októberben kiadottakat november végére már eltörölte (Dante mondása szerint Purgat. VI. 132—144. v. fai tanti sottili provvedimenti, che a mezzo novembre non giunge quel che, d'ottobre fili), vagy a költő szavai értelméhez közelebb járva, azok finom szövedéke már egy hó alatt megszakadt; nem örült sem ő, sem mások; csak az tetszik vissza, hogy ő, ki a szellem szabadságának hőseiként gyászolja a szombatosokat, itt így retteg a szabadságtól, mely változtathat és újíthat.

Utóbb kimutatjuk, hogy költői lelke kísérte, izgatta, néha csalogatta, ábrándokba bonyolította egyéb munkái közben is. Sőt állítani merjük, hogy tudományos és irodalomfejtegető irataiban igazibb, megragadóbb poéta, mint munkáiban. Az ősi magyar csillagismében, a Hadakútjáról szólóban, melyről a regét táborozás közben a szabad ég alatt tanulta el, több jelét mutatja fel, mint verseiben, az elragadtatásnak és ábrándozó költői képzelődésnek. Költői az a hőség, melylyel a szombatosok énekes könyvéről, az énekekben elterjedt forró érzésről, az általok elárasztott „sábeszi fény”-ről szól. Sőt ily eredetű, legnagyobb részt ilyen állapotjában jött létre az is, a mit a nyelv eredetéről, szépségéről, gazdagságáról, a gyökerek elágazásairól, azok alakulásáról, az érző lélek sejtelmes működéseiről beszél, fejteget. Minden egyes „odább perczenése” a szóelemeknek a nyelv életében, életmozgalmaiban egy-egy villanyos ütéssel jár lelkében; az öröm vagy fájdalom egy-egy rándulása kíséri. Nála a költő képzelődésének ragyogó fénye mindenütt előtűnik. Nem is annyira fény az nála, hanem hevítő erő, mely a gondolkozás minden tárgyát odáig hevíti, hol elvesztve elvont halványságát tárgyiassá, érzékelhetővé, fénylővé és vonzóvá teszi. Néha valódi, néha hamis színt vesz fel. És nála e képzelődés nagyítva színező eszköz, mely a dolgokat nem valódi alakban, de mindig személhetőn és igensokszor tanulságosan állítja elő, mint a tudós mikroszkópja.

De költővé, ki énekei által egy nemzetet tanítson, vezessen, nem lehetett. Nem is kívánkozott erre. Ritkán szólalt meg, mint költő, költői alakban. Többször tudományos tárgyalásaiba emelkedett fel a költő, az újkor költője, a tudomány nagy eredményeit, nagy eszméit tárgyaló költő színvonaláig és élt annak nagy hevével, erős képzelmével. Talán inkább is itt volt költő, mint amott.

Ily tulajdonainak és hajlandóságának felelt meg stílja is. Ez is megérdemel, ha nem bővebb tanulmányt, legalább rövid megtekintést. Egy ember, a ki mindig a magasban jár, vagy legalább magasba igyekszik, kinek hevülése sohasem szűnik, sokszor lázban beszél, nem azt mondja, a mit tud, hanem a mit káprázata diktál, az nem beszélhet úgy, mint más. Ennek fantáziája -- mint már mondók -- mindent érzékít, megszemélyesít, vagy legalább színez, szépít. Ez nem beszél, vagy értelmez, hanem szónokol, izgat; ez nem valót valón ír le, hanem virágoz, szivárvány-színekkel áraszt el. A mi frónkat is nem csak a csillagvilág képei, a hozzájuk kötött mondák által érdekesek, ragadjak el s tartják állandó lelkesedésben, hanem a *Szombatos Énekes* könyv egyes szavai is felhevítik. A *Sellő* névben s bizonynyal még többen is „atyáink lelkének egy-egy szikráját, múltunk egy-egy gyöngyszemecskéjét“ látja. Az *Énekes* k. d. ú. d. szavában zenészetit, *Sellő*-ben nautikai, ugyanabban ismét mythologiai nevezeteket talált (U. M. Muzéum 1852. CXXII. 1.) És különös imádat tárgya a nyelv, melyre alkalmazott magasztaló frázisait mint megannyi hymnus-töredékeket, utóbb említjük meg.

Ekképen stílja általában jellemző reá, de korára nézve is. Ő a 30-as és 40-es évek növendéke volt: a küzdések, majd nagy remények koráé, — a nemzeti epos korában, annak magasztos hatása alatt élt sok másokkal együtt. Úgy volt meghatva, mint Horvát István, majd *Széchenyi* s mások, kiket egy utóbbi csapás kétségbe ejtett. Sokat éreznek, sok fáj nekik, féltékenyek a nyelvre, a nemzetiségre, a nemzeti élet, erkölcs, szokás minden sajátására. Sokat kell elmondaniok. Nem győzik rendben, egymás után, másoknak is, kik hidegebbek, érthetőleg. Ez okozza körmondataik tömörségét, terjedtségét, szóhőséget, szólásaik tarkaságát, féktelen szóhasználatát, bátor újításait, archaismusokat. Az érzések izgalmasan változnak lelkökben, egyik gondolatot másik úzi, míg egymással összezavarodnak. Innen az időszak stíljának köz jelleme. Mert mi

különbség van Széchenyi és nagyobb kortársai, vagy Döbren-
tei és Lugossy előadásmódjában, legalább a fő vonásokra nézve,
alig láthatni át. Innen van a szép-próza írásmódjának közös színe,
közös szólásai, formulái stb. Innen közelebből a mi írónk beszédé-
ben a képek gyors váltakozása, ragyogása, az epithetonok halmozott-
sága, csillogó sokasága. Mert minden fontosabb gondolathoz több
ilyet teszen, néha hármát-négyet, — és mindenütt meg kell említeni,
az érdeklő eszmék mellett, azok kapcsolatait, előzményeit, követke-
zéseit s a körülményeket, a közelebből, távolabbról oda tartozókat.
És aztán ezek az epithetonok néha világosító, értékesítő szerek, né-
hol jelentősök, néhol alig többek, mint valóságos fityegők.

Csak magát a *Harcok* felett tartott emlékbeszédet vegyük elő.
Az ékesszólás hat azzal is, ha a beszélő magán kezdi a beszédét.
Itt mintegy invocatioual a maga keserveit adja elő. Megemlíti, hogy
az öröknyugodt bölcsészet vigasztóforrásait kereste fel,
annak háborítlan derűjét igyekezett szenvedő arczára öltetni s vidá-
man emelni ezt az itt alanti sirhalmoktól ama fénylakok felé,
az enyészetre hullt porhüvelyektől a megdicsőült szellemekhez
s elfordítva szeméit a percznyi életű hűtlen jelentől bíróilag
tekinteni a végnélküli jövőbe, hol az utókor hálája a zöldellő
emlékezet lakozik s a halandóságban hintett nemes magvak halha-
tatlanságra gyümölcsöznek. (LXXIV. l.)

S aztán a felhevült képzelődésnek tisztán fel nem fogható és
a felhevült beszédnek ki nem magyarázható képek, hasonlatok tün-
nek elébe. A természetbe kimenekvés a szűk falak közül, valami
nagyot tüntet fel előtte, nagy képnek ábrándjával jár: „Mintha a mű-
vészet boldogságos szűzét látná, az anyává hivatás hófehér liliumát
szerény önmegadással s a bekövetkezendő szenvedések sejtelmének
nagy lelkű legyőzésével fogadni el a látogató angyal kezeiből“. Ho-
mályosan sejtünk valamit, a kép egy részében feltalálható vagy kép-
zelhető, — e mellett valami vonzót, ha a középkoriaktól egyetmást
tanultunk; de az egész félszeg és zavaros marad. Utóbb szól „az
elszánás eskütlen esküjéről“ — „a tűnődőnek hogyan inte Nyitra kies
virányain az anyatermészet“ — „hogy nyomá felavató lángcsókját
lelkesült homlokára“ — „rengetegjeiből hálántékára nem hervadó
lombokat körített“ — említi „rokonszenvi barátságot“ — „hogy édes
hazája iránti kötelességei nagyszerű jelenetben újultak fel lelkében“,

hogy az akadémia „tagjává öleli“ stb. Közönyösen semmit semmiről nem mond; sem válogatott tartalmas mondományok és jelzők nélkül. Ezek nélkül öltözetlen volna a beszéd (nuda et incompta oratio). Minősíti a grammatikusokat is. Révai „a nagy úttörő“ a debreczeniek „logothéták“ a Sokféle szerzője „egyike legbuzgóbb hazafi nyelvtudósainknak“ s így tovább. Hunfalvy Pálnak „emelkedett szellemű és jellemű“ melléknevezet jut. Viszont az ő stílja H. P.-tól elég találóan „duskálkodónak“ nevét nyerte.

III.

Sokat foglalkozott a történelmi és irodalmi hagyományok kutatásával. Ily módon gyűjtötte az egyházi régiségeket s ennek jelét adta a Prot. E. I. Lap 1847-iki folyamában egy-két közlése által, majd a m. t. akadémia Történelmi tára I. kötetében (magy. köriratú pecsétek, feliratok). Különösen tanulta pedig az irodalom régibb időkbeli termékeit; ezeket gyűjtötte elete fogytáig. Ilyen maradványok szép számmal voltak most már elzüllött magán könyvtárában s ezek által a m. nemzeti irodalomtörténet, mint tudomány, megalakulását inkább segítette elő, mint egy-kettő kivételével kortársai közül bárki is. Ezért van Toldy F. és Szabó K. gyakori hivatkozások L. magán könyvtárára, az általa felfedezett vagy tisztába hozni segített ritka nyomtatványokra. Innen a nevééről (Toldytól) elnevezett, részleteiben kiadott, nagy részében kiadatlan Lugossy-Codex, mely a XVI. és következő évszáz több becses darabját foglalja magába, 1620 körül másolva. Az ilyekhez való vonzalma határtalan volt és fáradságot, áldozatot nem kimélő.

Mennyire szeretett ilyekkel foglalkozni, mutatja a Szomb. Énekes könyvről, melyet már említünk, az U. M. Muzeum 1850/, folyamában kiadott ismertetése, mely egyszersmind őt magát is leg-hivebben ismerteti s mely talán összes iratai közt legjelesebb, legtöbb oldalú s ha több helyt túlcsapongó is, de valóban legmélyebben járó.

Meglepték őt az énekes könyv tartalmában a melegség és a nagy részben szép forma. Az üldöztetés, a börtönöztetés közben kifejlett ótestamentomi buzgóság, szenvedélyes imádat, küzdés Jehovah ellenségeivel, minő Izrael választott népeé volt. Buzgó tanulója volt a legmagasztosabb, legcsodásabb történetírásnak: a héber ószövetség-

nek. Nála teljes visszhangra találtak az énekek; azért tudott rólok oly nyomosan és lelkesen írni, — ő, ki egykor héber és arab tanulmányai közben úgy megesmerte, megszerette, avatottan fejtegette a sémiekek szellemének irodalmi maradványait.

Egy egész terjedt essayt ír, vagy ha tetszik értekezést; de ez utóbbi nevezet aligha felelne meg a költői melegség és történelmi nagy lelkesedés ilyen szüleményének. Egy magasztaló heves beszéd egy rajongó felekezet és néhány képviselője dolgairól, mely, mellékesen megjegyyezve, midőn némelykor énekeiben önérzettel mondja magát zsidónak, keresztyén voltát látszik megtagadni, a szombatért, — mely különben öntudatlanul, előkészület nélkül, csupa vallásos lelkesedés sugallására nemcsak heves tartalma, de néha művészien szép alaku énekeket alkot. Egy ilyenből egy-két sort mutatok fel:

Szentek e földön ha vagytok,
 Napkeletre vagy napesti
 Földre laktok, innen a
 Nagy mezőn, túl a vizen.
 Valahol országban laktok,
 Úrnak hálát adjatok . . .
 Bátor, ezt mondjátok ennek:
 Szent Urunk és Szent Atyánk!
 Műve mely dicső kezednek
 Nézni nem győzzük csudánk . . .

Ennek csinját, könnyü hanglejtését lehetetlen nem csudálni, kivált annak, a ki talán nem ismeri vagy tekintetbe nem veszi ama másokat, melyek a XVII. század elejéről és utóbbról megmaradtak. Vagy az e százbeli Ács („Aachs“-)féle halotti énekek gyűjteményét, vagy Molnár Albert némely zsoltárját s kivált ezek eredetijét Lobwasser-nél, melyeket ezhelyt ismertetni lehetetlen, de szabad lesz kimondani annyit, hogy ezek közül sokban a rímes-mértékes verseknek jeles példáit találhatni ma is. És hogy a szombatosok némelyik énekköltője, az elébb dicsérve említett természetesség daczára, mint még egy-két e korbéli, formáért, hangzatért sokszor sokat áldozott fel a beszéd értelméből, természetességéből vagy következetességéből. És ez a verselésbeli ügyesség a középkorból származik le.

Ez a dolgozata bizonytságot tesz történelmi nyomozásokhoz való kedvről és hivatásáról. A szombatosok eredetéről, P é c h y Simonról

és ama század egyházi viszonyairól nagy készüléttel, erős szabadság-szeretettel értekezik. E mellett nyelvtudományi kérdésekre is kiterjeszkedik, bőven és buzgón szólván az énekes könyvekről és fejtegetvén azoknak tartalmával, szellemével együtt jeles szavaikat is. Mert annak az időnek némely jelesei, így ő is, oly erős történelem-tanulók s oly erős történelmi érzésű vagy irányú tanulók voltak, hogy minden fontos tüneménynek, tehát nyelvtüneménynek is régibb mivoltát s eredetét szerették minden alkalommal keresni. A történelemben mindenütt a nyelv érdekeit, változásait, az eszmék történetével a szók történetét, a népek neveiben azok eredetét, rokonságát és a történelmi szókban, nevezetekben a történelmi leszármazást.

De erről utóbb kell szólnunk.

IV.

A történelem hagyományaival vagy más rokon tárggyal legtöbbször magánosan foglalkozó tudós, akármily kevésbé igyekezett is érintkezni a tevékeny élet dolgaival, a kor kívánataival és kérdéseivel, akármily önálló és sajátos lehetett is szokásaira nézve, mégis igyekezett megérteni az időket és a kor kívánatait arra a felsőbb és bensőbb életre nézve, mely az iskolában folyik. Az iskola kötötte az élethez. Az iskolában és körülte élt; ez is élet, s talán nincs egészen elveszve földileg az az élet, mely főképen itt folyik le . . . Mert a kit így érdekelt az iskola, sokat gondolkozott erről, a nemzet és emberiség komoly érdekében, a tudomány művelhetése végett.

Ezért, mikor már határozottan az iskolának kezdett élni, a tanításon kívül egyebet is tett az iskoláért. Így írta magyarból németre fordítandó feladatait (csak egy ív! 1851.), egyfelől ily czélből készítette Féd rus cz. alatt görög és római írók meséinek fordítását, mely műve több mással együtt kéziratban maradt, s talán lappang vagy eltévedt; így adta ki Szigeten laktában Columella munkáját iskolai olvastatás végett (Columellae de cultu hortorum liber. Sziget. 15 l.)

A fővárosi tudósokkal és nevelőkkel érintkezővén, részt vett abban a mozgalomban, mely a 40-es évek vége felé, főkép Tavasi Lajos (Teichengraber) körül forgott, melyben kivált a két evangélikus egyház tanfőférfiai vettek részt. A Nevelési Emléklapok egy-két helye említi a nevét s egynémely dolgozatot közöl tőle.

Hogy ő maga mily kedvvel, módszerrel és hatással taníthatott,

eleinte a költészeti osztályban és másokban, utóbb a theologiai karban, mint a héber nyelv elemeinek helyettes tanára, majd a szigeti lyceumban, mint nyelvek és természettan és a debreczeni iskolában a m. nyelv tanszékén, könnyen elgondolhatni. Oly élénk lelkű, érzékeny, érinthető ember bír a tanító legfelsőbb tulajdonaival, a nagy eszmék értésével, szeretetével, szorgalommal és emberszeretettel, de könnyen elfeledkezik a mértékről, melyet ebben a legnemesebb és legnehezebb művészkedésben, a tanításban meg kell tartani. Sok tanítványain megmaradt az ő lelkének, tudomány- és hazaszeretetének nyoma. Sokan köszönhetik neki, hogy nemesebb irányú emberek lettek. És általában emelkedő lélekkel gondolhatnak vissza arra a szenvedélyességig fokozódó hévze, melyet nála a költők, a természet, kivált pedig a nyelv szépségei felmutatásában, a m. szógyökök elemzésében (l. alább) stb. tapasztaltak. Talán méltánylással azok is (ha még vannak), kiket a héber gyökök fejtegetése közben — melyet minden előjövő szónál felkeresett s más sémiekkal összevetett — az ily gyökök megtanulására kedvök ellen utasított és kötelezett. Az ő nem arányosan fejlett és munkálkodott testi-lelki tehetségei mellett, nem lehetett „egész emberre“ (mint Napoleon szerint Götthe, s még más, kevés lehetett). nem is tehetett egész hatást, — nem azt, hogy az iskolán és tanuló-szobáján kívül is szerepeljen (ez a korszerű szó) és szerepelni előkészítse azokat, kik úgy is csak tanítványai, nem növendékei voltak. Tudott élni, örülni . . ., de legjobb óráit magányban és az iskolában élte.

Hogy pedig milyen tanítói, iskolavezetési elvei voltak, mily ismerettel bírt a hazai iskolák és épen a felsőbbek (a körök nem voltak jól elhatárolva) hivatásáról, azokban az oktatás és nevelés, vagy fegyelmezés helyes módjáról, tanúsítja egy beszéde. A M-Szigeten 1841-ben tartott székfoglaló beszédet ma is tanulsággal olvashatjuk. (Nevelési Emléklapok 1847. II. 52. sköv. ll.) Ez időtáiban az iskola ügyében is megkezdődött a forrongás. Mint egyébütt, úgy itt is a reformálás, a multnak kisebb-nagyobb mértékben változtatása, vagy épen rohamos felforgatása volt szóban vagy tervben, nem épen ekkor, már a 30-as években kezdve. A német iskolázást kezdék újra megismerni, újra például venni; a hazainak egyoldalúságát a gymnasiumokban, gépiességét, korlátozottságát és alaptalan voltát az egyetemen, kezdték belátni és merték, ha nem igen fenn-

szóval is emlegetni. Rostálgatták az iskolai tanmódszert, fegyelmet, latin nyelv és melléktanai nyűgét stb. És szóba jött egy szabad, állami és egyházi nyomástól független egyetem megalapítása, evvel együtt tanító- és tanárképzés vagy nevelés. A mozgalomnak ez az ága L. és főiskolája köréből indult ki egyfelől; bár a főérdem a közép-ponté volt. De csakugyan a legelső közt (1841) és igen erélyesen nyilatkozik e beszédben L., nem ugyan a rendszerről, a tudományok iskolai terjedtségéről, előadások soráról, a tudományszakok viszonyáról egyetemen, és effélékről; de mégis fontos dolgokról, a melyek ide is elhatnak. Az ide tartozó fő kérdések állami intézkedések, lényeges változások után voltak tárgyalhatók; csakis utóbb (1848) lettek tanácskozások és megoldás tárgyaivá. Ezekről legalább tüzetesen és közérdekűleg nem szólhatott; de szólott az anyaiskolákban (egykor oly kedves név) követendő tanításmódról, mely szerénte felolvasás nem lehet (felolvasási rendszer!), a reál- és humán tanulmányok kiegyezéséről, az ifju de örök realizmus nagyfontosságú harcáról, az ősi, de hasonlóan halhatatlan humanismus ellen (ih. 55. l.); arról, mily tévedésbe vitték az újabb idők a növendékeket és szülőket az úgynevezett kenyér-tudományok hasznosága és másfélék haszontalansága felől, azt követelvén, hogy mindjárt „az elemi betűzés után az ú. n. célravezető tanulmányát tanulhassa.“ Majd elítéli az u. n. tanúttatási „rendszer“-t, melynek „főgyámola a botozás és örök bürtönzési büntetés-módok“ voltak. Ezek helyett mindig az „alkalmazkodási rendszert“ ajánlja, melynek „kulcsa a tanítványok helyhezetése leereszkedés.“ És itt egy részlet következik, az ő sokféle színtől ragyogó, eszmével gazdag stíljával, melyben sok van túlzott és meg nem állható, de van a sok szép gondolat mellett rendkívüli melegség is, mely által a maga szeretetéről az iskolai ifjuság iránt teszen megragadólag bizonyosságot.

Hasonló hévvel, néhol dagályosan, keresett és alig érthető szólásokkal, de a dolog velejére nézve érthetőleg és jó felfogással szól, a „fegyrendszer“-ről, melynek ellágyulását épen nem kedveli és a reformerek által okozott nevelésbeli visszásságot erősen megrója. „A szerkezetek régibb alapjai megrendítették, az újak ingadozók s míg a fennálló iránti tisztelet és kiméletesség naponként hanyatlásra süllyed: mérséklett (így) javítók és dühös reformerek elszántan küzdenek az elvért, mely jelenben a század vezérczikke, idővel a his-

toria márván lapjára (így) annak díszkoszoruja vagy gyalázat-bélyege legyen“ (u. o. 59. l.) — „A tanrendszer elvetette mázsás saruit, el rejtélyes jeligékkel barkált (tarkabarka) nyegle süvegét, el mystikus palástját: de könnyű öltözete alatt hasztalan keresnéd a régi szorgalmat, kitartást, rendíthetetlen akaratot, nyomosságot és önfeláldozásokat“ (u. o.) „... a forradalom kanócza... éretlen szabadelvűség parittyáiból hányatott az ifjúság szívbástyái közé s lángba borítva annak gyúlékony részét, a hit és remény gyönyörű alkotványit.“ De végül a tanítónak szabadságot, önállóságot is kér és reményl, s emelkedett hangulattal mondja ki, hogy „a tanítói megjutalmazhatatlanság érzése“ teszi a tanító valódi érdemét. Ez emeli fel, ez teszi önkéntes áldozóvá. Így buzogva az ez időbeli (?) rohamos újítás és erkölcsi ferdtítés ellen ezekben mondja el mintegy tanítói s nevelői programját.

Ily hangokat még 1841. körül nem minden nap lehetett hallani; bár Hunfalvy, Tavasi és még egy-két lelkes tanító iskolai beszédeiben sok korszerű és komoly intő szót lehetett találni. A mi tudósunk a mit mondott, igyekezett valósítani is. A 40-es, sőt már előbbi évek is, főképp az anyaiskolák rendezetlen volta, nagyon is anyai szelidségű rendtartása, az oktatásban a kellő egymásután hiánya, a felsőbb és alsóbb körök összezavarása miatt, mozgalmasak voltak némely iskolákban. A „felsőbb tudományok“ hallgatására vidékekről betódult tanulók száma, épen az u. n. bölcselmi tanfolyam elején, özön volt. Az iskolákat vagy épen félreértett, vagy a félszeg liberalismus szempontjából hibásan felfogott, néha épen humorosan emlegetett úri szülék szokásból vagy legfeljebb — mint említők — a kenyértanulmányok végett hordták be gyermekeiket. Ezek aztán némely osztályokban oly népes és hatalmas vad csapatot formáltak, melyet tanítani lehetetlen volt — mint egy jeles államférfink szerint, ezekkel tanácskozni nem, csak hadat verni lehetséges. — Sehol korábban meg nem értették a reformok korának szabad — de ilyen távolba nem érhetőn hangzó — szózatát, mint némely nagy iskoláink vidékein. És sehol úgy félre nem értették, mint ez iskolák növendékei és természetesen ezek szülei körében. Így némely iskolában, némely időszakban, egy fékezhetetlen sereggé, egy megbirhatatlan hatalommá lett az ifjúság, néhol épen az éretlen rész, mely durvasággal és üldözőleg lépett fel minden nem kedvelt, vagy talán egyé-

niségeért, lágságaért, érdemei daczára is eltaposhatott tanító iránt, — a mellett, hogy a tanulásban csúfosan elernyedte és alászállott. Egy némely anyaiskolában napi rendben voltak a szelidebb tanárokkal való ujjhuzások. Egynémely tanszékéből egymás után több tanárt megszöktettek. Az új kor úgy hozta magával, hogy minden tekintély, tehát a tanító is, megtámadtassék, vagy ne pártoltassék. Ily időkhben csak félelemmel volt lehetséges tanítónak lenni; és a gyenge testalkatú, izgékony, külső bajoktól könnyen elnyomatható, tiszta lelkében bizva, bántalmak iránt kevésbé türelmes ember méltán agódhatott, kivált midőn e beszédét sajtó alá adta, forradalmi jelenségek között. Az ifjuság azonban kiméletes volt a gyengeségében is ártatlan nemes férfihoz. Lehettek tanítványai, kik zúgolódtak a sémi gyökerekért, mosolyognak ma is, ha a physika tanításának megkezdésekor 2—3 órán tartott rendkívül és talán kicsinyesen pathétikus előadásaira, vagy a nyelvhangok és érzések kapcsolatáról szólónak naiv gesticulatióira vagy máskor aesthesise elragadtatásában éneklésre fakadt tanítójokra emlékeznek. Az ifjuság nem mindig biztos megítélője a tanító érdemének; ez esetben az volt.

IMRE SÁNDOR.

Erdély déli határai kijárájáról irt „Napló“ 1741-ből.

— Első közlemény. —

E „Napló“ az 1739-ben Mehmet török szultán és VI. Károly római német császár között vívott, s utóbbinak súlyos vereségével végződött háboru után a két állam birodalmának határait állapítja meg Erdélyország felől; a bánáti határ végpontjánál kezdi meg, s kijelöli az erdélyi határszélek két végpontját, a határban eső legnagyobb hegyeket, s az irányt, melyet járhatlan szirtormok alkottak természetes elválasztó vonallá; megismertet az akkori török és osztrák diplomatiái viszonyokkal, rámutatva, mily messze ment volt Erdély azon úton, hogy Ausztriába, mint annak tartománya, egészen beolvadjon; nem fordítottak figyelmet alkotmányára, idegen katonauralom alatt nyomorgott az ország; végre feltünteti az alkudozásokban a hosszadalmas és nehézkes tárgyalást, a sok lényegtelen formaságot és csekély végbe ment tényt, a török főbiztos keleti döllyfét és osztrák feletti túlsúlyát, ennek kerülő utakat kereső politikáját, s a magát érvényesíteni tudó erélylyel szemben kevés önérzetét és meghunyászkodását.

Ezek mind egy jól leírt háboru és hadvereség történetébe valók, a mi nélkül az csonka; még sincsenek sehol megírva. Ezekből tudjuk meg a veszett ütközetek határozott nemzetközi jogi következményeit. De mivel ez kormányzati tény, a történetírók nem igen figyelmeznak rá. Utólag s másoknak kell kiegészíteni a levéltárak rejtett irataiból, olyaknak, a kiket a hazai történetírás érdekel, a kik azt mívelik is, s a kiknek élethivatásuk épen e szakban búvárkodás és munkásság. Remélem, hogy e közlésben szakférfiak találnak használható részeket, bár a „Napló“ folyama itt-ott lassu és a belső történelmi érték nagy tömeg külsőségben van elrejtve. Nekem a tárgy forrástermé-

szetén változtatnom nem lehetett. A méltányos olvasó át fogja ezt látni; a nagy közönség pedig a sok tekintetben tanuságos, itt-ott élénk figyelmet keltő följegyzéseket érdeklődve olvasandja.

I. A határelkülönítő mindkét állami bizottság kiküldetése s megalakulása.

Lobkovitz György Keresztély herczeg, erdélyi főhadvezér, országgyűlési királyi biztos és határkijáró bizottsági elnök 1741. ápr. 26. tudatta az erdélyi kir. kormányzékkel, hogy miután az Erdély és Oláhország közötti határok elkülönítése és megállapítása végett a bizottságnak munkálkodását májusban meg kell kezdeni, a már kinevezett vagy most kinevezendő bizottsági tagokat utasítsa, hogy igyekezzenek ki az ország V a s k a p u felőli határszélére, hogy május hó közepe felé Hátszegen mulhatlanul megjelenjenek, s magukat az e határjárás elnökévé kinevezett, s ekkortájatt hihetően a Bánátban, Karánsebesben tartózkodó gróf Kollowrát alezredesnél és határjárási helyettesített főbiztosnál magukat jelentsék s vele értekezzenek. S minthogy részint a kir. felség tisztességeért, részint magáért a bizottságért szükséges mellé néhány törzstiszti, egyént rendelni a kellő katonai őrséggel együtt: ez okból a herczeg közölte a kir. kormányzékkel a biztos kíséretében levő egész személyzet jegyzékét, a végre, hogy fentartásukról s életmódjukról gondoskodás iránt a vármegyéket és székeket gróf Kollowráttal egyetértőleg értesíthesse. Ezen kívül határhalmok s ösvények készítése végett szükséges lesz kapával ellátott munkásokra, s az élelem és más eszközök szállítása végett teherhordó lovakra, melyek számáról oda rendelt Zultner műerődítési kapitány felvilágosítást adand.

„A J e g y z é k b e n e katonai egyének és hozzátartozóik voltak megnevezve: Gróf Kollowrát Antal alezredes, főbiztos, elnök, Zultner kapitány, mérnök, Zultner hadnagy tollvivő, Krainitz tolmács egy szolgálóval, 1 pap, 1 borbély, 1 szakács, 3 inas, 2 kocsis, őrségre vezényelve 1 hadnagy 30 gránátossal, 1 huszár káplár 12 közvitézzel.

„Polgári egyének: a vármegyék részéről br. Szentkereszti András, kir. táblai ülnök, mint polgári elnök, Kmita János kolozsmonostori konventi levélkereső, vármegyei ülnök, Székely Elek, ülnök a

székely nemzet, Ritter Dániel szebeni senator, a szász nemzet részéről kinevezett biztos, Mózsa László, kir. kormányzékai irnok s bizottsági tollvivő.

„A kiküldetés czéljáról így ír a „*Napló*“: A Nagy-Csürnél (Grosau) vívott szerencsétlen csata s az 1739. szept. 18. kötött belgrádi béke következtében Szerbországot és Nándor-Fejérvárt, úgyszintén Oláhországot az Oltig, a mit addig Ausztria birt, Törökországnak levén köteles átadni: ¹⁾ az új birtok határainak megkülönböztetése és megállapítása végett még 1740. midkét hatalmasság külön biztost, Ausztria Lobkovitz Keresztély herceget nevezte ki főbiztosul, a kinek sokféle elfoglaltatásai miatt a dolog elintézése eddig nem volt lehetséges; most azonban a bánati határelkülönítés már folyamatban levén: minthogy Oláhország Erdélylyel határos, ennek országgyűlését a herceg főbiztos felhivta, hogy a határkijárára biztosait nevezze ki, s ő más fontos teendőitől most sem érkező, helyettesévé s főbiztossá — neki a felségtől adott teljhatalomnál fogva — kinevezte az említett Kollowrát grófot, erre neki teljhatalmat adott, s annak másolatát a kir. kormányzéknek megküldötte, mely azt a polgári bizottság elnökéhez, br. Szentkeresztihez küldötte.

„A herceg utasítását vevén a bizottság — folytatja a „*Napló*“ — május 14-én Hunyadvármegyében, Hátszegre ment, s 15-én gróf Kollowrátot ott létééről Karánsebesbe küldött levelében értesítvén, teendői iránt rendeletét kérte; a mire az 18-án azt válaszolta, hogy remélte a bánati határelkülönítésnek május 20-áig bevégeződését, de a nagy esőzés meggátolta; utasítja tehát a bizottságot, hogy további rendeletéig maradjon helyt. Ezt a bizottság megírta a kir. kormányzéknek, mellékelve a gróf Kollowrát mellett levő Farkas István hunyadvármegyei biztosnak azon megyei tisztséghez intézett levelét, melyben figyelmezteti, hogy irjanak fel a kormányzékhez a végre, hogy az a fenforgó ügyet illető határleveleket (Metales) az erdélyi káptalanokból kerestesse ki.

¹⁾ Horváth Mihály azt írja, hogy a belgrádi béke szeptember 5-én kötött meg 26 évre, a török és ausztriai császári birodalom határaiul a Duna, Száva és az Unna tüzetett ki; a passaroviczi béke óta a császár által birt Oláh és Szerbország-részek Bolgráddal együtt a töröknek adattak át, Károly császár azt csak 1740. okt. 2. írta alá, a mi rá oly hatással volt, hogy okt. 20. halálát okozta. Magyarország Tört. VII. köt. 203. l. VIII. köt. 25. l.

„Május 19-én, folytatja a „Napló“ írója, újabb levél érkezett Farkas Istvántól Karánsebesből, melyben tudatja, hogy a török főbiztos megérkezett; megírja, minő ünnepélyességgel fogadták s minő kíséretet rendeltek mellé; szükségesnek látná, hogy azon esetre, ha a biztos Erdélyt meglátogatni kívánná, mind az engedély iránt [a mire az ottani főhadivezérnek, Lobkovitz herczegnek van joga], mind fogadása s az utazáshoz szükségesek megadása iránt Szászváros, Szászsebes és Szerdahely székek tisztségéhez a szükséges intézkedések idejében megtétesenek.

Ugyanez nap gróf Kollowrát is irt az erdélyi bizottságnak, tudatva, hogy hasznos dolgot cselekednék, ha az erdélyi határok feletti előleges értekezlet végett Karánsebesbe jőne, a mit Engelshoffen báró tábornok s bánáti főparancsnok helyeslésével ir és a mit a török Effendi is sürget. E figyelmeztetésre azonnal Zajkányfalun és Vaskapun át Karánsebesbe ment az erdélyi bizottság, s legelőbb br. Engelshoffennél tisztelkedett, a kinek rendeletére azonnal tiszteleti katonasereg állítottott br. Szentkereszti bizottsági elnök szállása ajtajához; azután gróf Kollowrátnál tisztelkedtek.

„Május 22-én br. Engelshoffen tett látogatást az erdélyi bizottságnál, br. Szentkereszti szállásán. E napon gróf Kollowrátnál teljes bizottsági ülés volt, a török biztosnak, Merku-Fati Mehmed Effendinek megizenték, hogy az erdélyi fejedelemség határkijáró bizottsága is jelen van. A tolmácsok mindkét részről bemutatták a felhatalmazásokat, a török biztosé törökül volt kiállítva, de német fordításban mutatottatott elé, a gróf Kollowráté Lobkovitz herczegtől adatott, a neki a király által adott eredeti fölhatalmazás alapján.“

Itt volna helyén a török főbiztos társait, segédeit és szolgálait megneveznem, hogy az olvasó eleve megismerje mind a két bizottságot; de hátrább az ajándékadásnál mindenik neve, rangja, bizottsági minősége meg van mondva, a kapott ajándékkal együtt, a szives olvasót oda utalom, hogy kétszeri elősorolással e közlés unalmat ne okozzon; csak annyit említek meg itt, hogy a török főbiztos mellett is volt egy jogtudós, egy mérnök, egy Aga, egy Diván csausz, tolmács, titkár, udvarmester és nagyszámu szolgálja. Ez előlegzéssel, vagy a hátrább sorolással a történeti hűség lényegben nem csorbul meg.

II. A biztosok utasításai.

„Az erdélyi bizottságnak a kir. kormányzék adott 10 pontu utasítást, a mit elnöke, Lobkovitz herczeg is a kormányzék 1740. apr. 28. keltezett jegyzékiratában azon megjegyzéssel hagyott helyben, hogy ellene nincs kifogása; csak azt ohajtaná, hogy a munka megkezdéséig a kir. kormányzék a határookra vonatkozó, s az erdélyi, akár országos, akár magán levéltárakban lehető okiratok kikeresése, s a bizottsággal közlése iránt intézkedni lenne szives; ő az utasításban megnevezett biztosokat a munka megkezdése idejéről később értesíteni fogja.¹⁾ E helybenhagyó királyi biztosi irat a kormányzék ülésében ápril 29. felolvasatott, de semmi határozat hozása nincs rá jegyezve.²⁾

Az utasítás 1. pontja kötelezte a biztosokat arra, hogy a királyi biztosnál magukat annak idejében jelentsék, s utasításaik bemutatása mellett annak további rendeleteit munkájok kezdetétől végéig kérjék ki, s alkalmazkodjanak azokhoz. 2. Mielőtt elindulnának, hívják fel a határszéli azon birtokosokat, a kiket a kijáras különösen illet, hogy az ország e részén levő határait jól ismerő küldötteket válaszszanak, s őket a köz- és magán-levéltárakban lehető határlevelekkel [Metales] és más iratokkal ellátva a bizottság mellé rendeljék ki, hogy az egész munka alatt azzal együtt maradjanak. 3. E határkijárasra a katona rendből kiküldött biztosok iránt illő tisztelettel legyenek, nekik a kívánt felvilágosítást adják meg, keressék kedvöket, hogy így a fejedelemnek Erdély joga megvédésében álló szolgálata annak felséges akarata szerint teljesüljön, s ezen elővédfal határaiból a lakosok kárával semmi el ne idegeníttessék. 4. Jelesen arra igyekezzenek, hogy egyfelől a Vaskaputól balra mintegy két mérföldnyi távolságra, Erdély határain belől fekvő, s Hunyadvármegyéhez tartozó *Morari* (így van írva, de helyesebben: *Morarul*, e „*Napló*“-ban is hátrább többször van ez utóbbi név használva) nevü hegy, másfelől a Havasalföld határain belől levő *Buszuluj* nevü hegy közt, a hol Erdély, Havasalföld és Bánát határai érintkeznek, látható nagy és eltörülhetlen határjegy vagy határhalom állíttassék, akár kőből,

¹⁾ Orsz. Levéltár, erd. oszt. 1740. 236. sz.

²⁾ Orsz. Levéltár, erd. oszt. 1740. Jegyzőkönyv, 52. l.

a három ország megfelelő három részébe elhelyezve, úgy, hogy az a földből jól kiemelkedjék, akár hasonló határjegyet más módon állítanak; a határos három ország szomszédlakóit jövő bizonyosságul ez alkalomra meghíván. 5. Régi határjegyeknél ha semmi ellenvetés nincs, azok nem elhírtelenkedve, de nyomósan újíttassanak meg, a hol a határjegyek elsülyedtek, vagy eltűntek, újak állítandók. 6. A hol ellenmondás van, elenyésztetésére használható az erdélyi elévülési törvény intézkedése (P r a e s c r i p t i o), ha a határlevél vagy adománylevél hiányzik; de ha ez van, a birtokosok és községek azok eladására idejében felhivandók, s tartalmától eltérni nem kell. 7. Ha sem határlevél, sem adománylevél nem lenne, sem a birtoklás nem bizonyíttatnék, s a kérdés alá vont hely megtartható nem lenne, czélszerűbb annak egy részét, mint az egészet elveszítni; ilyenkor lehetőségig kétfelé osztással kell az egyenetlenséget megszüntetni. 8. Különösen ügyelni kell arra, hogy a közelebbi háborukor az utak és ösvények bevágása s járhatlanokká tétele, a határok megállapításánál ellenvetésül fel ne használtassék, s az a szomszédországok területnagyságára alkalmul ne szolgáljon, minthogy a csak hadi czélokért tett ama bevágások a tulajdonosokat jogaikban meg nem károsíthatják. 9. Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy a katonai rendből való biztosok a határelkülönítésről külön jegyzőkönyvet fognak szerkeszteni, s abba a nap minden eseményét beigtatják. Ilyet a polgári rendű biztosok is készítsenek, abba naponként mindent iktassanak be, s aláírva, annak idejében a kir. kormányzéseknek adják be. Ha pedig mindkét birodalom biztosai maguk és az ország szomszédos kerületei részére is külön hiteles jegyzőkönyvet adnának, ezt a kir. kormányzések legkivánatosabbnak tartaná. 10. A kir. kormányzések nem kételkedik abban, hogy a polgári bizottság a most készítendő határlevélből mind a szomszédos megyei tisztségek, mind a birtokosok és községek részére hiteles példányokat fog kieszközölni.¹⁾

A török határelkülönítési biztosnak utasítást a szultán adott.

„Magas Portám utasítása nevezett biztosunk részére — így szól a megbízó levél — az, hogy a határelkülönítésben Belgrádtól kezdve a Duna szigetein és száraz földön, Orsován, Mehadián át, le Oláhországig működjék közre, mihelyt a császár diplomáját kezéhez kapja.

¹⁾ Kelt 1741. május 7. Országos Levéltár, erd. osztály 621. sz. a.

„Mint hogy a Porta és Németország közt üdvös béke jött létre, a békeszerződés mindkét részről helybenhagyott és kicseréltetett, annak 3-ik pontja értelmében Szerbországnak Belgrád erősséggel együtt a római császár által az én birtokomba kell átadatni, a két ország közötti határu a Duna és Száva folyók állapítottak meg; azon túl Szerbországnak Bosnia felőli határa a karlovitzi békekötésben van megállapítva, melynek 4-ik pontja értelmében a német Oláhországnak minden hegyeivel együtt az én felséges birodalmamnak kellett átengedtetni. A németek által Oláhországban ásott védsánczok (S c h a n t z-Perisoma) elhanyagdók s többé meg nem újíthatók. Az 5-ik czikk szerint Orsova sziget erőde Szent-Erzsébet várossal (Jone) együtt szintén nekem adatott birtokomba; ellenben az egész Bánát a német Oláhország határáig a római császár felsősége alatt maradt, de oly kivétellel, hogy a Duna-folyam, a Cserna folyó és Mehádia közötti kis tér s az Orsova sziget feletti hegyek legyenek a Bánát határai, a mi vonallal jelöltessék meg; Ó-Orsova függjön össze a szultán birodalmával, legyen fenhatósága alatt, oda erődöt építeni ne lehessen, a Cserna vize vezettessék egészen Ó-Orsova alá, s ha ez egy év alatt meg nem történik, ez esetben Ó-Orsova is a római császár birtokává lesz.

„A Duna és Száva partjain levő sánczok széthanyagdók s többé meg nem építhetők.

„A 7-ik czikk szerint minden egyenetlenség kikerülése végett az mondatott ki, hogy a Duna és Száva folyamon levő szigetek azon országénak nyilváníttassanak, melynek partjaihoz közelebb fekszenek, s az a feletti határozás e végre kinevezett egyének által erre kitűzött időben lesz végbeviendő.

„A határelkülönítő biztosok nevezését a békekötés 13-ik pontja rendelte el, — mondja az utasítás — a mire mindkét császár részéről tapasztalt, megbízható és békeszerető férfiak kiküldése látszott szükségesnek. A szultán — mondja az utasítás — ilyennek látta s ezért küldötte ki nevezett M e r k u - F a t i (e név fennebb és hátrább hetszer van más meg másképen hibásan leírva), M e h m e d bizalmas emberét, mint országa egyik érdemes férfiát, a kinek a császár iránti érdeklődése, őszinte egyenessége és nagy tapasztalása ismeretes, a kinek szavaiban, tetteiben s az ügyek elintézésénél szükséges gyakor-

lati ügyességében és erélyében teljesen bizni lehet. Fontos küldetésében tanácsadás végett mellé adatott egy kitünő jogismerő, a hiv, szelid és igen tudós, Molah Niman, és a szultán udvari szolgálai közül a nagytekintetű Gedüklü Ismail, nemkülönben az ország főépítésze által kijelölt egy földmérő, vagyis mérnök és Mustafa Diván csausz; az levén a szultán akarata, hogy a Belgrádtól kezdődő határelkülönítés a Duna mentében Orsovaig a fővezér, a ruméliai kormányzó és a belgrádi Seraskier, Ali basa közreműködésükkel menjen végbe. A még alább fekvő helyek határelkülönítésének a szultán vezére és viddini parancsnoka, Hussein basa b-folyásával kell történni. E két vezérhez már elment a szultán parancsa, azon értesítéssel, hogy maguk mellé bizalmukat bíró egy-egy agát vehetnek.

„Ezek szerint — mondja az utasítást adó szultán — a te küldetésed, hogy a magas rendeletünkkel és eredeti császári kéziratunkkal a meghatározott helyre elindulj, az általunk melléd rendelt két vezérrel s a német császártól kiküldendő határkijáró bizottsággal, annak kíséretével és másokkal a belgrádi békekötés 13-ik pontjában megállapított teljes biztonsággal haladéktalanul a mindkét részről megállapított helyen összejőjj, s azután mihelyt lehetséges lesz, a nagy Isten segítségével, a szerződések tartalma szerint, teljes méltányossággal és óvatos kimélettel a határkijelölést a Duna folyamán és mentében, Orsován és Oláhországban végrehajtani segíts, s mivel most mindenütt mindkét császár biztosai által teljes őszinteséggel lesznek a határok megállapítva, oda, a hol azok ellenmondás nélkül kijelölhetnek, jegyet kell tenni; a hol pedig kétség támad vagy ellenmondás lesz, a mi magas kapunk vagy nevezett vezéreink elé felfolyamodásra kérj időhaladékot, vagy a bizottság ülésének felfüggesztését és elhalasztását, hogy utasítást szerezvén magadnak, a dolgot mindkét fél jelenlétében és közreműködésével az igazsággal megegyezően határozzátok el. A munka bevégződésével, többször említett vezéreinktől a szükséges irást kikérve, a végbevitt törvényes határozattal s kezeidben levő bizonyítványokkal indulj vissza, ezen parancsolatunkat e szerint teljesítsd, s császári kéziratunknak illendően engedelmeskedjél. Kelt Székvárosunkban, Konstantinápolyban, a Hegira 1152-ik, Krisztus születése 1740-ik évében.“¹⁾

¹⁾ Orsz. Levéltár, erd. oszt. 1741. 621. sz.

III. Az értekezlet kezdete és folyama.

„Az értekezletre kerülván a sor: a török követ kijelentette, hogy ő az Erdély határán levő Sil nevű helyen Boza magas fekvésű hegyre akarna menni, a honnan a havasok fekvése s a jobban feltűnő helyek inkább kivehetők és megismerhetők, s a hozzá vivő utak a nem rég mult hadakozások idejében a fák bevágása által megerősítettén: most azok megnyitását Lobkovitz herczeg Hunyadvármegye tisztségének már előre megrendelte volt.

Itt a bizottság jegyzője a jegyzőkönyv oldalán különállólág a közbeneső történetet hagyta emlékezetben.

„A török kiküldött — a mint beszélték — kifogásolta, hogy az ő rangjával nem egyenlő állásu kir. biztos, t. i. csak ezredes neveztetett ki elnöknek, a mit br. Engelshoffen bánáti parancsnok tábornok egyenlített ki, felfejtván a követ előtt, hogy ha bár az tisztének rangja szerint nem is látszik vala egyenlőnek, mégis ebből nem következik, hogy ő a követnél alább való rangunak tekintessék; mert ő gróf, a ki az ország egyik hires nemzetségéből származott; egyébiránt is nálunk az embert nem mindig hivatalos állása, de méltósága és születésének fénye szerint szokták megbecsülni, s szokásban van hogy nem egyszer marquis-k és herczegek nemcsak kapitányságot, de hadnagyságot és zászlótartóságot viselnek, s mégis az semmit sem von le méltóságukból és rangjokból, a miben születtek.

„Ezután a követtel közöltetett egy térkép, melyet az erdélyi bizottsági mérnök a határszéleken lakók előadása alapján készített s a mit a jegyző C. alatt a jegyzőkönyvhöz mellékelte ugyan, de a mi ma nincs meg, mely az Erdélyt Oláhországtól elválasztó magasabb havasokról és kiemelkedőbb hegyekről készült, s mely a nevekkel együtt azok rajzát is mutatja. E térkép felett a török biztos az Oláhországból e czélből behívott bojárokkal és öreg lakósokkal értekezve, s azon hegyek nevei után, melyek a havasalföldi határokat képezik, egy Josaphát nevű görög születésű krajovai tanácsosnak jelenlétében, a ki mintegy a tartomány részéről látszott biztosul mellérendelve lenni, s arról, ha azon hegyek fekvése, a mik Erdélyt Havasalföld felől körül fogják, az-e, a mit a rajz feltüntet, sokat kérdezősködve, s azoknak e rajz helyessége iránti nézetéről értesülve, a bizottsághoz küldött tolmácsa által kijelentette, hogy ő azt a ha-

tárokat ismerő öreg oláhokkal meghányta-vetette, helyesnek találta és ő neki tetszik, s egyebet nem kíván, mint azt, hogy a határok ezen elkülönítése a *Mor ar ul* hegytől, t. i. ezen kifejezéstől kezdve: *a melytől*, ezen másig: *a mint eddig biratott*, (termino nempe *a quo*, incipiendo, ad terminum ad quem, prout hactenus possessa est, designetur) jelöltessék meg, s e határelkülönítésről készítendő iratba (Instrumentum) csak e két kifejezés tétessék be: *a melytől* és: *a meddig*, egyebekben pedig mindkét tartomány birtoka általában a régi határokkal jelöltessék meg.

„Szóba jövén e határkijárási iromány elkészítése és aláírása: gróf Kollowrát kijelentette, hogy ő azt magán kívül senki által aláírni nem engedi, mert a felhatalmazás csak neki van adva.

„Tanácskozás folyt a török biztosnak ajándékadásról, azon okból, hogy a mint a bizottság értesült, a bánati határkijárásnál is adatott, s minthogy tudva van, hogy pénzt nem fogad el, de egy helyen 500 aranyat érő gyémánt ékszer van, járjanak végére: ha azt vagy valami hasonlót kedvesen venne-é? Vigyék tehát azt hozzá becslés végett, minthogy ő jobban ismeri az efféléket, s akkor észre vehető lesz, ha vajjon egy ilyféle ajándék kedves lenne-e előtte. A mint elvitték, azonnal látszott, hogy az neki nem lenne ellenére. Ha tehát a kir. kormányzék részéről a gyémánt ékszer ára kifizetése iránt az erdélyi kamarai igazgatósághoz helyeslő rendelet bocsáttatnék ki, az mindkettőnek nevében a maga idejében átadható lenne. Ez mind Lobkovitz herczegnek, mind a kir. kormányzéknek megíratott.“

„Ezután a bizottság br. Engelshoffen tábornokkal és gróf Kollowrát erdélyi bizottsági elnökkel, a török császári biztos látogatására ment. Szállására érve, a mint az a bizottság jöveteléről értesült, házából csaknem az udvar közepéig elébe sietett, jobbját — török szokás szerint — melléhez emelve üdvözölte, s maga elől menve, a bizottságot szobájába bevezette; a hol valamennyit a maga rendje szerint a szőnyegekkel borított padlózatra helyezett párnákra leültette, s csak maga maradt egy Molah nevű más főtörökkel a szobában. Miután mindkét részről egymást üdvözölték: a tábornok tudatta a török biztossal, hogy ez urak az erdélyi határkijelölő bizottság tagjai; erre br. Szentkereszti megjegyezte, hogy ők az erdélyi három nemzet küldöttei, rá mutatva mindeniknél: melyikhez tartozik, és

hogy ő az elnök. Erre a török biztos feleletül fejét kissé meghajtva, kérdezte az okát: miért van némelyik fekete ruhában? Egyiknek atyja, másiknak öcscse halt meg, ezt gyászolja, — felelé br. Szentkereszti — a mit a török megértvén, ezt jegyezte meg: azok már meghaltak, de ohajtja, hogy az itt lévők sokáig éljenek. A beszélgetés az életkorra térvén, mindenik megmondotta éveit. Ő — ugymond — 90 éves; a németek ellen 40 éven át vívott minden harcban részt vett... Többféle tárgyakról folyt szóváltás után mindenkinek dohányt és pipát adtak, még a kiséretükben volt szolgálknak is külön szobájukban. Némely dohányszás közben köpni szokott; nem lévén ennek helye, s köpni illemsértés, többen félbe hagyták a pipázást. Nem sokára tiszta fejejről ólommal bevont kis réz tányérokra különféle válogatott ételeket hoztak fel, melyek czukorból, citromból, narancsból és másféle gyümölcsből voltak készítve, s mindenkinek — a külön szobában levő szolgálknak szintén — bőkezűleg kedveskedtek belőle; azután drága mívű ezüst csészékben kávéval szolgáltak, a mit czukor nélkül fogyasztott el mindenki; majd az ismeretes serbet nevű liqueurre került a sor, a mit kristály poharakban adtak, s a török inas által kezében tartott vörös selyem asztalkendő járt körül ajkuk megtörlésére. Ezután a kezüket megfecskenedték jószagu vízzel, s mikor a távozás ideje eljött, az ezüst edényben levő myrrha és aloe füstöt kezével mindenki halkán maga felé hajtva, magát megfüstölte. Így megbecsülve és megtisztelve, ülőhelyünkről mindnyájan felkeltünk, az öreg Effendi is — írja a „*Napló*“ szerkesztője — párnájáról gyorsan felugrott, s elől menve, vendégeit kivezette, s csak igen gyöngén meghajtva magát, kölcsönös bucsuszókok között egymástól elváltak.

„Május 23-án gróf Kollowrát szállásán összegyűlvén a bizottság, a gróf tudatta, hogy Lobkovitz herczeg erdélyi királyi biztos megengedte a török biztosnak Erdélyen átmehetését, a kinek számára utrendi szabályzat (*Marschruta seu Norma itineraria*) lesz adandó, s a vármegyék tiszteinek utasítás annak illő tisztelettel fogadása iránt. Zeyk István, hunyadvármegyei alispánhoz el is ment a következő utazási rend:

Marga, Nagy-Klopotiva, Hátszeg, Mezőváros... Pihenés.

Bácsi, Szászváros, Kenyérmező... Pihenés.

Szászsebes, Szerdahely, Mág... Pihenés.

Szeben, onnan Talmácson át Vöröstorony, az ország határa.

Megérkezett a kir. bormányszéktől a Hátszegről tett felterjesztésre a válasz.

„Május 24-én Gróf Kollowrát elnök előterjeszti, hogy addig, míg a bánáti határelkülönítés bevégeződne, az erdélyi biztosok visszatérhetnek Erdélybe. Ő — ugymond — e közben az erdélyi határok felőli előleges megbeszélést a török biztossal megteszi. De ebbe a többi erdélyi biztosok nem egyeztek bele, kijelentették, hogy ez nélkülök nem tárgyalható. Őket Erdélyország kk. és rr-ei Lobkovitz herczeg királyi és országgyűlési biztos beleegyezésével a végett neveztek és küldötték ki, hogy erről kölcsönös egyetértéssel tanácskozzanak és végezzenek. Jobb lenne azért — mondának — ha arról, a mik eddig folytak, s a mikbe a török biztos is beleegyezni látszott, biztosító levél (Asssecuratoria) készülne, a mire helyes ürügy lenne az, ha kijelentenék, hogy az erdélyi biztosok csak neki tisztelkedés végett jöttek ki, s akarnának visszatérni s a török biztos Erdélybe érkezése alkalmára intézkedéseket tenni. De küldőiket addig is kötelesek a végzett dolgok felől értesíteni. Ezért kéri a török biztost, hogy ha abban, a mibe elébb beleegyezett, s a mit nekik az erdélyi határok felől írásban is tudokra adott, hogy t. i. azok a határok e kifejezéstől: a mitől, e kifejezésig: a meddig a régi határok szerint különíttessenek el, most is megmarad, ez esetben erről néhány sornyi biztosító levelet adatni engedni ne terheltessék, a mi által mind küldőik fel lennének világosítva, mind a felek mindenike egyebek iránt is megnyugvást találja... A mi meg is történt. A török biztos azokban, a miket korábban mondott, most is megnyugvását fejezte ki, s azt felelte, hogy arról biztosító levelet ad, s a biztosoknak még ma megküldi.

„Május 25-én reggeli 9 órakor összeült a bizottság, gr. Kollowrát jelenti, hogy tegnap a török biztosnak egy biztosító iratszöveget küldött meg a végre, hogy hasonlót iratva török nyelven, írja alá; de az, mivel benne az volt, hogy ausztriai Oláhország azon határokkal adatik vissza, a melyekkel a fényes Porta azt az ausztriai uralkodóháznak átengedte volt, azon alakban nem helyeselte azért, mert az a békekötés pontjaira tartozik, a melyekbe neki bele bocsátkozni nem sza-

bad, mert neki csak az hagyatott meg, hogy a határok mindkét részről megállapíttassanak. Ő tehát azt kívánja, hogy a biztosító irat így szerkesztessék: hogy Oláhország visszaadásának a régi határokkal kell megtörténni. A mi a bizottságnak nem tetszik, mert a kifejezések igen általánosak, melyek alatt esetleg a Sil nevű helynek s Fogaras vidékének, (mely hajdan Oláhországhoz tartozott) követelésére is út nyílnék. Ezért megizente a bizottság, hogy ezen kifejezés helyett: a régi határok szerint, tétessenek ezek: azon határokkal, a mint az most bíratik, a mire azonban a török biztos azt válaszolta, hogy abba semmiképen bele nem egyezik, mert megtörténhetik — ugymond, — hogy a mig a biztosító irat kiállítására kerül a tárgyalás sora, ti Oláhország egyik-másik havasát elfoglaljátok, s akkor azt mondanátok: Erdély így birja, tehát a biztosítási iratszöveg szerint, a mint birjátok, úgy kellene a határoknak maradni.

„Május 26-án 9 órakor a bizottság gr. Kollowrátnál gyűlvén össze, az tudatta, hogy a török biztos azt kívánja, hogy a biztosító irat e kifejezésekkel készüljön: azon határokkal, a mint hajdanában bíratk (cum metis, sicuti antiquitus possidebatur), a mit a bizottság megértvén: visszaizente, hogy a török biztos által kívánt kifejezések igen tág értelműek, s úgy látszik, hogy hallgatóság a Sil nevű helynek és Fogaras földnek, melyről az mondatik, hogy hajdan Havasalföldéhez tartozott, belefoglalása czéloztatik, a mikhez ép azért, mivel igen általánosak és kétesek, az erdélyi bizottság hozzá nem járulhat; ennél fogva — a mint előbb kijelentette — a biztosító iratot úgy, a mint kívántatik, a kifejtett indító okoknál fogva, kiállítani nem lehetvén, az érintett következmény eltávolítása végett irassék ez: a mint e zelőtt bíratott és most bíratik. Ha a török követ ezt is visszautasítná, azon esetben kiszállván a havasokra, a határjegyeket járják be mindenütt. Erre az Effendi fölgerjedve, a tolmácshoz így szólott: Rád nem haragszom, mert neked azok nótáját kell fúvnod, a kiknek kenyerével élsz; hanem azokra igen, a kiknek meghagyásából te nekem ezeket mondad. Ők engem bolondnak tartanak, nektek szándéktok engem megcsalni; a mint ti nem biztok bennem, úgy én sem bizom bennetek. Ha ti vonakodtok velem megegyezésre jutni, s oly sok nehézséget támasztotok, vissza tudok menni azon az úton, melyen ide jöttem. Erdély nem lehet

Hayasalföld, és megfordítva. A mint Krainitz tolmács a bizottságnak ezt tudtára adta, a gyűlés eloszlott.

„A mi eddig folyt, a kir. kormányshoz átalánoson megíratott, egyúttal azon helyek tisztsegeinek, melyeken a két ország biztosai át fognak menni s a melyek: Hunyad- és Fejérvármegye, Szászváros, Szászsebes, Szeredahely és Szebenszék, meghagyatott, hogy az átútatáshoz s az utasok tisztességes elfogadásához szükséges mindenféle kellékekről gondoskodjanak, mellékelvén mindenikhez, valamint a kormányshoz tett jelentéshez is amaz utazási szükségletek jegyzékét D. alatt.

„Május 27-kén reggeli 9 órakor összeülvén a bizottság, gr. Kollowrát előadta, hogy a török Effendi tegnap Lobkovitz herczegnek régebben hozzá intézett levelét küldötte meg neki, melyben az van: hogy a herczeg reméli, hogy az erdélyi határok elkülönítése a kárloviczi béke 1-ső czikke s a passaroviczi béke 4-ik czikke szerint fog végbemenni; azt a fényes porta sem utasítja vissza, s nagyobb nyomatékkal ez izenetét csatolta hozzá: „Miért bonyolítjátok össze a dolgot annyi nehézséggel, midőn maga Lobkovitz herczeg — a mint itt közölt eredeti leveléből látszik, — a határok e megkülönböztetését nem tüntette fel annyi kételyvel, és nehézséggel összekötöttnek; de hogy az miképpen vihető végbe, akaratát iránta elég világosan megmondotta, a minél mást és többet ti sem kívánhattok, s a mit én is úgy óhajtok elintéztetni.“ Átnézvén gróf Kollowrát a herczeg által több ízben hozzá irt leveleket, azokban is hasonló elfogást vett észre, de a miről a gróf el volt feledkezve. Tetszett tehát a bizottságnak, hogy a szóban levő biztosító iratot a herczeg leveleiben foglaltak szerint szerkesztessék és állítsák ki.

IV. A biztosító iratok.

„Kiállittatott tehát estig két biztosító irat, egyik latinul, a másik törökül, ezt az Effendi írta alá, melynek szélére néhány veres betűvel irt javítás (Correcta) jegyeztetett fel, s az is aláíratott; amaz pedig gróf Kollowrát saját kézalírásával erősített meg, s a török Porta biztosának adatott át, miután azt is a maga által készítettél a grófnak átadta, mely iratok tartalmát három darabban láthatni E. betű alatt.

a) *A török biztos török eredetiben kiállított biztosító irata német fordításban.*

„Mint hogy a belgrádi békekötés 4-ik czikke értelmében a német Oláhországnak hegyeivel együtt át kell adatni az ottoman birodalomnak, ennél fogva mi kiküldött határkijáró biztosok a német részről szintén kirendelt határkijáró biztossal, br. Engelshoffen tábornok és főparancsnok ő nagyméltóságával határuul megállapítottuk a Duna mellett levő Voditza folyót a Morar ul nevű nagy hegyig Oláhországgal együtt, s a temesvári régi határig, a mely megnevezett helynél báró Engelshoffen ő nagyméltósága biztosí müködését bevégezte.“

„Ily módon a megjelölt hegytől az Oltig, Erdélynek Oláhország felől való határai megújítására nézve, a német részről meghatalmazott Lobkovitz herczeg ő magassága, illetőleg az általa kirendelt határkijáró biztos, gróf Kollowrát ezredes által az előbbi kijelentés ismételtetett, hogy t. i. a határ a megnevezett hegytől az Oltig terjed, úgy, a mint régi időkben is volt, s a közelebbi békekötés értelmében ezen túl is a régi határok tartassanak meg. Ily formán a határ kijárási iratot (*Grän z-Instrument*), mihelyt az Olthoz érünk, ki fogjuk cserélni. Ez ellen a közelebbi császári békekötés értelmében is a legcsekélyebb lépés sem tehető. — Kelt Karánsebesben, dat. 10 Rebelev 1153 azaz május 25-én 1741.“

b) *Az erdélyi biztosító irat latin szerkezetből fordítva.*

„Mint hogy az erdélyi határok a nevezett Morar ul nevű hegytől az Olt folyóig terjednek: ez okból a német birodalom részéről a szebeni parancsnok tábornok a keresztény vallást követő Lobkovitz herczeg e határok kijárására felhatalmazással kiküldetett, de őt körülményei másfelé vonván el, mi az általa helyettesített kitünő, tisztelt és igen nagyra becsült gróf Kollowrát Platz-ezredbeli alezredessel egy helyen megjelentünk s meghatalmazó irásunkat egymásnak előmutattuk. Mint hogy az erdélyi és oláhországi alattvalók előtt legismeretesebbek az erdélyi hegyek, egyértelműleg kijelentették, hogy az előbb nevezett tartományok mostani birtoklásában a régi határok semmi részben meg nem sértettek, sőt a határszéli helyek oly hozzájárulhatlanok, hogy azokat megszemlélni sem lehet. Megnyugodván

e szerint ez alapos értesítésben, a fenn nevezett tartományok határai elkülönítését oly módon határoztuk végbe vinni, a mint azok a német birodalom által átengedettek, s a mi fényes portánk védelme alá adattak. Mi azért a határkijárást elől nevezett erdélyi biztosával a Morarul hegytől azon hidig menvén el, a hol a Rovaduluj, (helyesebben: Riu Vaduluj) az Oltba szakad, a most mondott helyet igaz és hiv határnak állapítottuk meg, s mindkét országbeli alattvalóknak a határok átlépését komolyan megtiltottuk, hogy a régi határok mindkét fél által sértetlenül maradjanak, s így a császári békeszövetség pontjai, a mint fennállanak, mindenkben teljesüljenek. A minek nagyobb erősségére és bizonyosságára ez iratot sajátkezüleg aláírtuk, és az ezzel egyezőt előlemlített igen tisztelt és híres Kollowrát gróffal kicseréltük.“

V. A bizottság további határozatai.

„Abban is megegyezett a bizottság, hogy a határokat illető végzésről készítendő irat (Instrumentum) az Olt mellett dolgoztassék és cseréltessék ki, melybe név szerint és különösen nem más, de csakis e két kifejezés vagy határ: a mitől kezdve, tudniillik a Morarul nevű legmagasabb hegy (a hol a Temesi Bánát határa végződik) és az: a meddig igtattassék be; a többi hegyek és havasok, melyek e tartományok határait jelölik, s azok nevei, sorban rajzoltassanak be a térképen, s azok szintúgy, aláírás után cseréltesenek ki.

„Közölvén az Effendivel, Erdélyen át utazása rendje s értesítetvén arról, hogy a pihenési helyek alig vannak egymástól egy mérföldnyi távolságra, azt elfogadta, de a pihenési állomásokra nézve megjegyezte: „ne szabjatok ti nekem ebben rendet, megpihenek ott, a hol akarok.“

„Ugyanazon napon este felé gróf Kollowrát és a többi biztosok az Effendihez mentek, hogy tőle elbúcsúzzanak; a mi a fennebb elbeszélte módon, az ő nemzete szokása szerint, emberségesen végbe menvén, a biztosoknak szerencsés útát kívánt.

„Május 28-án megírta a bizottság a kir. kormányzéknek, hogy az Effenditől az erdélyi határokról készült előleges iratokat

megkapta, s azok eredetijét gr. Kollowrát Platz gróf tábornok őrnagynak s helyettes erdélyi parancsnok tábornoknak küldötte át, másolatban török nyelven és német fordításban a kir. kormányzéknek, azon hozzáadással, hogy az Erdélyen átmenendő biztosok utazása és ellátása felől az állomás helyeken való gondoskodás jegyzékét megkértszerezendőnek véli azon okból, mert az Effendi nem egyezett bele, hogy pihenési helyét a bizottság, vagy a kormányzék határozza meg.

„Elkészítvén a bizottság ez értelemben az előleges teendők sorrendjét, azt gróf Platz helyettes erdélyi parancsnoknak, a kir. kormányzéknek, br. Szentkereszti Sámuelnek és Szebenben levő fiának gyorspostával elküldötte. Ugyanazon nap a biztosok br. Engelshoffen tábornoktól és gróf Kollowráttól elbucszván, beindultak Erdélybe, a határhoz legközelebb fekvő Nagy-Klopotiva faluba, a hol mindkét ország biztosainak megérkezése napjáig (a mi május 30-ra határozatott) meg fognak állapodni. A Piatra folyó mellett útjukban érkezett meg a kir. kormányzéknek május 22-ki válasza, melyben tanácsolja, hogy a bizottság a kis és semmi kényelmet nem adó Mág falu helyett igyekezzen Keresztényszigetre, Szebenszékbe jutni, erről az uti menetrendben kijelölt helységek tisztségeit biztosok által értesítsék, s az utak megigazítását rendeljék el. Végre esti 8 órakor Nagy-Klopotivára megérkeztek.

„Május 30-án a szerdahelyszéki királybirónak és a fejevármegyei kis-enyedi járási szolgabirónak meghagyatott, hogy Ápold és Etsellő határain az utakat igazítsa meg, s gróf Kollowrátot megkérték, hogy elindulása idejét a bizottsággal tudassa.

„Junius 1-én gr. Kollowrát tudatta, hogy a bánáti határki-járó biztosok azon részek határai kijárásról készült okiratot egymással a mai napon kicserélik, s a határokat kihirdetik; az Effendi Káránsebesből jun. 4-ike előtt nem indul el, azon éjjen a márgai harminczadon tart pihenőt, s kíséretében lesz Hátszeg mezővárosig br. Engelshoffen tábornok is, s addig mindnyájuknak szükséges előfogatokról ő nagyméltósága gondoskodik; az erdélyi biztosoknak tehát e napon mind számos lovas katonaság, mind megyei lovas nemesek kellő serege Erdély határai szélén, a Marga folyónál menjen elibe, hogy a bánáti katonaságot, mely az ottoman biztost addig kíséri,

ezen szembemenő katonaság és erdélyi nemesség fogadja és kísérje tovább Erdélybe.

„Estve megérkezett az alezredes gróf határjárási biztosnak a bizottság tegnapi levelére irt válasza, melyben a neki megírtakra nyilatkozik, s egyidejűleg az erdélyi határkijárási okirat-tervezetet is F. alatt megküldötte.

JAKAB ELEK.

Arany János lyrai költeményeiről.¹⁾

— Első közlemény. —

Arany János műveinek tárgyaiban úgy, mint compositióiban, hangjában és stíljében annyi változatosság van, hogy működésének akármelyik oldala is gazdag bányá a műbíróra nézve, a ki vizsgálódásaiban a költő egyéniségét is figyelemmel kíséri, a mint az az egyes művekben érvényesül, kifejezést nyer. Mi ez úttal Arany lyrai költeményeiről kívánunk szólni, a melyeket a nagy költő minden művei közt legkevesébbé vizsgáltak műbíráink, s a melyekről Arany maga is mindig némi kicsinyléssel szólt, „hangtalan madár“-nak nevezve lyráját, a mely „ritkán szól, akkor sem jól.“ Igaz, hogy a magyar költészet legmagasb csúcsát Aranynek epikai művei s balladái jelölik: mind a mellett meg vagyunk győződve, hogy lyrai művei közt is van néhány, a melyek az egyszerűséget és fönséget, az érzelem komoly magasztosságát s annak ellágyulását, a hangulatok művészi vegyítését, az elegiai fájdalom, csendes szemlélődés, lelki meghatottság mozzanatait oly magas fokon juttatják érvényre, mint alig egy pár magyar költő művei. Annak az állapotnak pedig, a melyben a kétség-

¹⁾ Ismeretes, hogy Arany is, mint a legtöbb nagy epikus, ottan-ottan saját egyéni hangulatát is belevegyíti elbeszélő műveibe. Maga írja egyik levelében, hogy az ő epikai műveiben annyira csodált obiectivitas nem épen olyan nagy, mint sokan hiszik, sok van abban az alanyiságból is. De sehol sem sikerül a lyrai hevülés átvitele az epikai hősré oly magas művészettel, mint a Toldi Szerelme VI. énekének hat első strófájában. Az is tudvalevő, hogy a Nagyidai czigányok a legerősebb felindulás szüleménye s hogy a Bolond Istók nagy része épen a leglyraíbb érzelem s a legegényibb gondolkozásmód kifejezője, nem is szólva a balladákról, a melyekben a költészet mindhárom neme érvényesül s így a lyrai is. Mindamellett vizsgálódásunk keretébe ezeket nem foglaljuk bele, még leíró műveiről s genréképeiről sem szólunk, csupán azokról, a melyekben a lyrai hevülés önállólag érezhető s a kedélymozzanat önmagáért van művészetté alakítva.

beesés harczot vív a hittel, a tépelődés a reménységgel, a lemondás a bizalommal: költőink között Arany tudott legművésziessé hangot adni. Lyrai költeményei talán legerősebb kifejezői korának minden más művei közt, jóllehet egész fejlődését s irányát ép oly kevésbé választhatjuk el korától, mint akármelyik híres költőét, a ki a nemzeti szellem legkiválóbb sajátságait fejezte ki. Lyrájának hangjai kevésbé változatosak s könnyed lejtésűek, mint újabb korban akár a Vörösmartyé, akár Petőfié, vagy Tompáé: de mélyebbre hatók mindenikénél s a férfias megindultságnak, az egyéni komoly lelkesülésnek, a magyar temperamentum legelrejtettebb, de legjellemzőbb hangulatának talán legkiválóbb képviselői s megtestesítői. Minden idegen tőle, a mi a magyar lélek legmélyén nem gyökerezik: de semmi sem ismeretlen előtte, a mi a nemzet faji sajátságait bármi módon is jellemzi. Lantjának minden húrja a magyar nép hangulatát adja vissza s pedig annyi erővel, jellemzetes hűséggel, mint kevés magyar költőé. Elméletben és saját gyakorlatával hirdeti, hogy költő az legyen, mi népe; nem bánja, hogy műveit csak a magyar nép tudja igazán élvezni, hogy „nem két világ csodája“ — mint mondja — s

Lettem csak népeből egy:

Övé (ha van) lantom bája,

Övé rajtam minden jegy.

A magyar fogalmának mintegy élőképe, de e mellett az általános emberi érzés- és gondolkozásmódnak, felfogásnak is alig van hívebb ismerője nálánál. Az egyéniség értelmi működését senki sem tudja úgy általánosítani, egyetemessé tenni s az általános emberit oly bámulatosan egyéníteni, mint Arany. Senki sem érti a magyar költők közt jobban a költészet célját, és senki sem kívánja azt természetesebb módon, a saját eszközeivel, hívebben szolgálni nálánál. Senki sem vegyített a magyar költészetbe verses költőink közt annyi philosophiát, mint ő. Magas szempontból nézi a világot, hazája sorsát, a költészetet, az emberek működését, családi és saját lelki állapotát: de a költő felfogása sohasem téved a lelketlen semmisségbe; folyvást előttünk áll maga az ember is az ő egyéni felfogásával, egész lelkével, egyik legépebb, legerősebb és legkiválóbb nemzeti bélyeg hordozójaként, hogy hirdesse a tiszta, hamisítatlan magyar szellem és a XIX. század törekvéseinek irányát és célját; de egyszersmind a múlt

idők, a letűnt századok alkotásait is, a melyek népünket olyanná tették, mint a milyennek ő látta, ő vizsgálta, érezte.

I.

Arany János legelső lyrai költeményeiben is ép oly tökéletes, bevégzett művész, akár például a Toldiban. Mint teljesen kifejlődött, határozott irányú költő lépett föl az irodalomban, a ki már számot vetett az étellel és saját tehetségével. Öntudatosan nyúlt a lant-hoz, azzal az erős meggyőződéssel, hogy nemzetünk polgárosultságát az igazi költészet annál gyorsabban fejleszti, minél inkább összeforrasztja a népiest az addig fentinek nevezett magyar nemzeti költészettel. A magyarság egyik legtisztább vidékén születvén s nevelkedvén: mindent magába szítt, a mi csak a nép eszejárását, felfogását, érzelmét, hangulatát illeti. A külvilág hatása iránt rendkívül fogékony s finom, gyöngé idegzetű lévén: bámulatos könnyen sajátított el mindent, a mi értelmét foglalkoztathatá. Természete s neveltetése komolylyá, magába zárkózottá, félénkké, önbizalmatlanná tették, de egyszersmind vallásossá, mély érzelművé, a ki nagy szeretettel csüggött mindazokon, a kiket hozzá a természet, vagy a barátság kötelékei kapcsoltak. Ez a szeretet a gyermek és ifjú életét egészen elfoglalta s mintegy megóvta a világ csábjaitól. Oly nagy mértékben uralkodott lelkében ez alapérzelem, hogy az ifjú lelkesülését, magas eszményiségét is magába fogadta, a melyekről kész volt lemondani szüleiért minden további tépelődés, kétely nélkül. A mint fejlődött s ismeretei bővültek: a szívét egészen eltöltő alapérzelem köre is tagúlt, s immár az egész nemzetet átölelte, vele sírt, vele örült, vele búsult, küzdött, szenvedett, habár csak magában, bensőleg, észrevétlenül is.

— Törzsömnek élek, érette, általa!

Sorsa az én sorsom —

mondja igen jellemzőleg önmagáról a Petőfihez írt költői válaszában. E mély érzés, a melyet a tisztán látó értelem irányított, egész pályájának körét megszabta. Oly elevenen élt, munkált benne haláláig, hogy azt sem a világ hiúságai, a melyektől teljesen érintetlen maradt, sem költői dicsősége, sem utolsó éveinek zsibbasztó hatása,

gyötrődései, a testét dúló s lassan emésztő kór nem gyöngítheték meg. Mintha elmaradhatatlan társa lett volna a szalontai „kis bogár hátú viskó szentegyház“ falaitól egészen az Akadémia pompás palotájáig s megaranyozta volna egész életét.

E meleg ragaszkodás, e szeretet mindenhez, mi nemzetünk sorát bármikép érinté, táplálták fogékonyágát a nemzet jellemző sajátóságának, geniusának vizsgálatában s annál inkább fokozódtak, minél messzebbre hatolt értelme az idegen nemzetek nagy költőinek tanulmányozásában, a mi saját irányát csak erősítheté, öntudatos működésében vetett hitét csak fejlesztheté. Mert azt tanulta a külföld nagy költőiből, hogy azok is nemzeti bélyegöket igyekeztek a legtisztábban megtestesíteni:

Mind tükör volt: egymagából

Tűnt nekem föl nép s haza —

éneklé élte vége felé, mikor az újabb, a nemzeti törekvésektől mintegy különvált irány ellen föllépett. A magyar fajt jellemző mély érzés, mely e haza földjéhez csatol bennünket, s mely immár ezred évig fentartá hazánkat a népek s idők dúló viharában, adott Arany János kezébe lantot, hogy szóljon, a mint Isten „adta mondani“; ez jelölte ki irányát, választatá meg tárgyait, hangjának zamatos, művészi magyarosságát, nyelvének erejét, szóval egész költészetét. A kibben a nemzetiséghez való ragaszkodás oly benső, oly mindenek fölött uralkodó, s a kit minden jelenség érdekel, a mi nemzeti, faji sajátóság: az, ha oly átható, világos értelemmel bír, mint Arany, s hozzá még idegzete oly finom szövetű s oly rendkívül fogékony: működésében soha nem téveszti lábai alól a honi földet, és semmit, a mi azt benépesíti. El lehet mondani, hogy Arany nál nincs nemzetibb költőnk egyetlen egy sem. S ha hazafias költészet alatt azt értjük, hogy az a nemzet életével, legtöbb s legélesebben kifejezett egyéni sajátóságaival a legszorosabban össze van szöve: Arany költészetéhez e tekintetben is alig egy pár magyar költő művészetét hasonlíthatjuk, s e hasonlításban Arany sohasem veszt, mindig csak nyerhet.

E hazafias mély érzés, ez erős ragaszkodás népünkhöz, e folyvást munkáló szeretete mindannak, a mi a magyarság lényeges, fentartó eleme: activ sarka az Arany tehetségének s még mikor szenvedőlegesen állapotban látszik is, szüntelenül foglalkoztatja kedélyét, a

mint egy-egy régi hang megüti fülét, a mely benne csakhamar valamely költői eszme hordozójává lesz. Annyira éleszi, táplálja ez alapérzés, hogy költészete mintegy az erkölcsi szép szolgálatába szegődik a nélkül, hogy a szigorúan aesthetikai törvényeken, a belénk oltott természet törvényein kívül másra is hallgatna. E faji sajátság rendkívüli ereje a magyar nemzet több kiváló emberében észlelhető. Csak a Zrinyiekre, Rákóczyakra gondoljunk, vagy századunkban egy Széchenyire, Deákra, Kossuthra. Széchenyi például maga jegyzi meg naplójában, hogy a nemzetiségnek oly mély, átható szeretete hevíté keblét már fiatal korában, mikor még nem is ismerte népünket s nyelvét is alig érté, hogy egy kondás tilinkója képes volt szemeiből könnyeket facsarni. Arany János korai komolysága még táplálta mély érzékenységét, népünkhöz való rendkívüli ragaszkodását, a melynek életrevalóságát, dicsőségét zengeni élte földadatának, legmagasb céljának tekinté.

A z é r t k i v á n n á m m é g , h o g y e l n e h a l j a k ,

H o g y r ó l a d m é l t á n z ö n g h e s s e n e z a j j a k —

írja a Nagydai cigányok bírálatára tett reflexióiban. Csak ez alapérzelem ritka erejéből magyarázható bámulatos törekvése, hogy működésével megkettőztesse a népies irány győzelmét.

Ehhez járul kifejlett műérzéke, a mely épen oly biztos, mint sokoldalú, épen oly világos, határozott irányú, mint szilárd és megvesztegethetetlen. Vannak kritikusaink közt, kik megtagadják tőle a művészi ösztönt; pedig egy magyar költőben sem volt ez élesebb, mint épen ő benne. Vajjon ki tudja inkább, helyesebben kiválasztani a költői eszme megtestesítéséhez szükséges részeket s ezeket egy magasb harmoniában egyesíteni? Ki érti jobban a benső forma, a conceptio törvényeit, a melyeket mástól nem is lehet megtanulni? Ki tudja tökéletesebben megérlelni az alapeszmét s ki ismeri jobban saját tehetségét; s ki számítja ki alaposabban, hogy csak azt mondja, a mit mondania kell és sem többet, sem kevesebbet? Ha ez az igazi szabatosság nem a legéleseb műérzék, nem a legkifejlettebb műösztön szüleménye: nem tudjuk, mi lehet az. Az igaznak, az erkölcsi jónak, az emberi természet légyegének mély ismeretét mindenkor föltételezi a szabatosság; s ki ismeri nálunk jobban a lélek törvényeit, a költészet alkotó tényezőit, az érzelmek fokozatait, árnyalatait, fordula-

taít, a melyeket folyton-folyvást vizsgál? Itéletalkotó képessége nagy mértékben képesíti mind amaz elemek kiválasztására, melyek az eszmény szolgálatában állnak s talán egyetlen egyet sem hagy figyelmen kívül, a mely tehetségével arányban van.

Ez éles, sokoldalú, biztos műérzék épen oly élénk, mint erős képzelemmel van kapcsolatban. Igaza van Riedlnek,¹⁾ hogy nincs magyar költő, a kinek a látott tárgyokról pontosabb, elevenebb képzelei legyenek, mint Aranynak; de olyan sincs, a ki a megszemlélt tárgyak részeit változatosabban s mégis öszhangzatosabban tudja összekapcsolni egymással. Képzetei ép oly szabatosak, a valósághoz hívek s mégis költőiek, mint a mily finom, megromlatlan műősztone. E kettőt nála egymástól elválasztani teljesen hiú törekvés. Phantasiája tüzét éles ítélete, mély értelme s a legkifejlettebb műérzék irányozzák, melyek bármely nagy költő működésében határozottan kimutathatók. Azok, a kik Arany képzelmét földi lakónak mondják: elfeledik, hogy a költői képzelem épen a legnagyobb művészknél van erős korlátok közé szorítva a műérzék és ítélet kettős kapcsával; de másfelől épen azért, mert két ily fontos és hatalmas segítségével van, képes a legkerekebb, az emberrel vele született szépérzékét legjobban kielegítő öszhangzatos conceptio megalkotására, a mely minden nagy költő egyik legnagyobb erénye. Zrinyi azért oly nevezetes alakja a magyar költészetnek, mert a költői eszmét oly természetesen, bevégzett művészettel érzékíti meg, mint az epikai nemben senki egészen Aranyig. Petőfi a lyrában épen ebben oly utolérhetetlen mester. Aranyt bámulatosan ép phantasiája képesíti szintén a benső forma szabatoságára, a részek arányára, harmóniájára. Épen azokat az elemeket köti össze képzelve, a melyek szemléletének leglényegesebb részeit alkották s a melyek a művészi eszme megérzékítésére a legszükségesebbek. Ha oly finom műérzék nem vezetné képzelmét: tüzes erejével annak is könnyű volna túlrepülnie a csillagokon s bizarr csapongásokba veszne, mint a Petőfié néha, mikor például a napot szappanbuboréknak mondja, a melyet valamely óriás fiú kifúj keleten s este nyugaton szétpattan. Ő is írhatná, hogy képzelve egyenest tör az ég boltjáig, —

¹⁾ Arany János. Irta Riedl Frigyes. Budapest, 1887. 62—86 l.

És ha ekkor épen
 Napfogyatkozás van,
 Az elsötétedett
 Nap mellett elsuhan.
 Elsuhan mellette,
 Egyet pillant rája,
 S megkerül a napnak
 Elveszett pompája.

Csakhogy Arany képzelmét páratlan műérzéke, a szép iránti természetes, vele született ösztöne s a költői elemek finom kiválogatásában mutatkozó műítélete, műgondja megóvják a szertelen szétcsapongástól. Képzelmének e szabatosága, mely némelyek előtt alantjárónak tűnik föl: voltaképp az alkotó művész nyugalma, az érzelem higgadtsága.

Mindezek az elemek Arany költői tehetségének legfontosabb tényezői, s oly nagy mértékben össze vannak olvadva egymással, egyik a másikat annyira áthatja, hogy e tekintetben — mondhatni — egyedül álló jelenség a magyar költészetben.

Ha már most megfigyeljük, mikép nyilatkozik ez érzékeny, komoly költői lélek a mondott tényezőkkel kapcsolatban, a korszellem hatása alatt: úgy találjuk, hogy az események hatása csak annyiban bírja művészi megnyilatkozásra, a mennyiben e hatás valóban költőinek bizonyul. Azt helyesen jegyezték meg Arany műbirái, hogy az ő érzékeny lelke a külvilág minden hatását azonnal megérzi, mint a legfinomabb delejtű az irány bármely csekély változását. Maga Arany is azt írja önéletrajzában, hogy minden csekélység végtelenül affligalta; Bolond Istókjában meg, hogy elefántnak néz szűnyognyi bajt (ámbár bizony nagyobb is érte őt). Későbbi éveiben pedig még inkább erőt vesz rajta az érzékenységre, hogy a túlérző fájvirághoz hasonlítja magát, a melyet minden bánt, mint a szegény beteget. De ez az érzékenység, e rendkívüli fogékonyság mégis egészen másnemű, mint a Petőfié. Arany megvárja, míg az események érdességüket elvesztik, mint Tompa későbbi éveiben, míg felindulása, érzése lehiggad. Petőfi az eseményeket a lélekre való hatásuk pillanatában dolgozza fel, mintegy belekap az események árájába. Tehát nem mint nyugalmas szemlélő, a ki mérlegelni tudja e hatás művészi értékét, becsét. Innen van, hogy Petőfi némely kevésbé sikerült művéből mintha hiányzanék a költői eszme, mely Arany mű-

veiben mindig megvan. Műérzékétől vezetett phantasiája nem alakít előbb, míg a felindulás művészivé nem csillapúl, míg érzelme meg nem tisztul a földi salaktól, mely a megérezkítésnek ártalmára volna. Rendkívül érdekesek e tekintetben a leveleiben tett ebbeli nyilatkozatai. Szilágyi Sándornak, a ki az 1848—9-ki mozgalmak után valami hazafias költeményt kér tőle, így válaszol: „A közelebbi múlt évekre vonatkozólag semmi sincs nálam, sőt — megvallom — annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most igen rosszul esik bön-gésznem ama büszhödt téreken.

„Örvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet.“¹

Ugy hiszem, még az elegiáig sem higgadtam meg s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált, de e fájdalomban, kínban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válaszszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeleteinek, s nem vicsorog rá örökké a való skeletonja. Rám nézve legalább így van, mások lehetnek szerencsésebb kedélyalkatúak.²) Körülbelöl ugyanezt válaszolja Tompának akkor, mikor Vörösmarty halálakor úgy érzi, hogy a nemzet szeme ő reá van függesztve, vagy mikor a Széchenyi István halálát kell megünnepelnie. Ezt a nyilatkozatot teszi, mikor leánya meghal is a Mentovichhoz írt levelében: „Nekem a munkára nyugalom, gondtalan élet kellene, bú nélküli élet... a mi nekem fáj, fáj mint az oldalnyilalás és nem ad symphonikus hangot.“²) De talán mindennél nyomósabban mutatja költői temperamentumának e fölötte jellemző vonását a Juliska emlékezete című töredéke, a melyből csak e négy sor készült el:

Mióta romba dőlt oltáridon, Hazám,
A honfi legszentebb könnyével áldozám,
Mint egy Jerémiás nyögdelve bánatom',
Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon — —

¹) Arany J. hátrahagyott iratai és levelezése. III. kötet. 235. l. — Kinek nem jutna eszébe Arany e nyilatkozatáról a Tompái, a ki, mikor a forradalom után szintén hazafias versekért zaklatták, így válaszolt: „Azt nem adok, káromkodnom kellene.“

²) L. Pesten, nov. 17-én 1866-ban kelt levelét. IV. köt. 425. l.

Itt a költemény megszakad s Arany ezt jegyzi alá: „Nagyon fáj! nem megy!”

Mintha csak külső érzékeinkkel szemlélhetnők a fájdalomtól megtört nagy lélek hánykódását s empirice győződhetnénk meg, hogy Arany a lelkére tett hatást is epikai nyugalommal szereti vizsgálni s ép oly kevésbé tartja a rögtöni hatást művészi feldolgozásra alkalmasnak, mint Tompa. E tekintetben a két költő közt nagy hasonlóság van. Arany a priori kiválasztja az átalakítandó elemeket a kedélymozzanatból és sohasem bízza magát a véletlenre. Tehetségeinek a legalaposabb ismerete, az önismeret, művészi öntudat képe-
sítik erre. Jól tudja, hogy a szertelenbe csapongó képzelem számára sohasem tud összhangot teremteni, és semmi sincs távolabb tőle, mint a vér izgalmainak költészetté való alakítása, a mit Salamon Ferencz a vér realismusának nevezett. Búsongó dalnoka így kiált föl:

-- Haj! zönghet-é a szívnek húrja,
Midőn a bánat tépi, dúlja
S nem óva nyúl felé?
Ha durva kézzel gyöngé lantod
Kemény sziklához paskoladod:
Harmonia kel-é?

Ő azért énekel, hogy érzelmei megtisztúljanak, eszményivé változzanak, hogy „átteremtse e viselt világot.”

— A panasz, midőn bevallom,
Nemesebb lesz, ha kidallom —

írja a Vigasztalóban, költői egyéniségének e jellemző rajzában.

Arany Jánosnak ez alkotó fősajátságából két, szintén lényeges sajátság következik. Egyik az, hogy a külvilág hatásait igazi művészi nyugalommal képes vizsgálni, annak költői elemeit öntudatosan kiválasztani s azokat a legszigorúbb arányossággal összefűzni; hogy mielőtt e hatást művészetté alakítaná: szinte számot vet magával, mi van egyéni érzésében valami általánosabb vonás, mely a költői eszmét magába fogadhatja s a melynek egyetemcs érdekét bir kölcsönözni. Erkölcsi tartalomra törekszik tisztán a szépség törvényeiből kiindulva. Másik sajátság az, hogy a kedélyére tett hatást mintegy keletkeztétől fogva szemlélteti. Kedélyének hullámaint egy-egy képbe foglalja, s e képek egymásután vonulnak el előttünk

epikai nyugalommal s egységes egészsze alakúlnak. Ennyiben ő, mint lyrikus is epikailag dolgozza fel subjectiv élményeit. Petőfi ellenben — legalább szerelmes és hazafias ódáiban — inkább a felindultságnak egyetlen, de a legerősb mozzanatából indul ki, mikor áthatottsága a tetőpontot éri el. Arany szemlélni tudja mintegy saját megindultságát, lelke hánykódásait, erős convulsióit, s nem nyul addig lanthoz, míg az érzelmek eszmei alakot nem öltenek s ki nem domborúlnak. Innen van, hogy ő nemcsak eposaiban s leiró műveiben, hanem lyrai költeményeiben is oly tárgyyszerűséggel, plasticitással tárja elénk a művészi eszme megtestesítését. Ott van például a Petőfinék hozzá írt üdvözlő költeményére adott válasza. Az a hatás, a melyet e váratlan meglepetés lelkére gyakorolt, mintegy előttünk álló képben van feltüntetve, mintha a lelki állapotot vászonra akarná varázsolni egy Rubens ecsetével. Ezért szinte képesek vagyunk a lelkében véghez ment változást színről-színre meglátni, a mint Petőfi levele megzavarja lelkét s olyanná teszi, mint a bomlott czimbalom; hogy örül a szive és mégis sajog belé, hányja-veti a hab. De mintha üstökös csapna szűk lakába: éget és világít lelkében a levél. Honnan van kedélyének e hullámzása? Onnan, mivel szerfölött érzékeny szive mintegy megreszket a nagy örömtől s mintha félne, hogy az nem lesz tartós; az öröm ellentéte, a bánat árnyéka is meglebben előtte. Nem mer bízni az örömben, mintha ez valami szokatlan szerencse volna reá nézve, a melyhez az ő komoly kedélye nem talál. Mintha úgy hinné, hogy a virág tövis közt virul s ez utóbbi elmaradhatatlan kísérője amannak. Mintha tudná, hogy a lélek jóllétét mindig üldözi valami, hogy ő azt zavartalanul ne élvezhesse. A derült égre felhők gyülekeznek s a fényes napsugárt zimankó váltja fel. Innen van folyvást tartó, szinte beteges sovárgása, mely a túlérzékenységnek egyik legjellemzőbb jegye. T é l e n című költeménye az eszményiségről álmódott képeinek egész sorozata, a melyekben kedélye áthullámszik a tavasz földerültével, mikor lelki szemei előtt elvonul az egész táj a pacsirta énekével, a juhórzó gyermek pajkoságával, a szerte legelő csordával, a kékes erdővel, a kakukknak hosszú évsort olvasatlanul ígérő hangjaival. De fölveti szemét költői andalgásából s látja, hogy künn fürgeteg dül s a hideg szél havat csapkod ablakába. E zord képnek v a l ó a neve s ebből a költészetbe van csak előtte menekvés.

E finom szövettű s gyöngye idegzetű léleknek valóban nagy szükségé van, hogy az eszményi világba meneküljön, mert a valóznak minden visszássága mélyen hat reá. E visszásság kibékítése a költői tehetségét annyira jellemző hazaszeretetének egy többször megszólaló húrját illeti, mikor erősebb vagy gyöngébb gúnyával fordul azok ellen, a kik felfogásával, érzelmével ellentétes felfogást, érzelmet mutatnak. A Czakó sirján című költeménye ennek az állapotnak kifejezése. Hányan nem követték volna el amaz irtóztató tettet! A kishitűek, a kik az élet minden jelenségét kielégítőnek tartják; a bíborban születettek, a kiknek gondolatait is más találja ki; az oly erős jellemek, a kiket a „kegyszellő“ jobbra-balra hajt; a pénzben és szellemben fukarok, a kik valódi vagy holt kincset gyűjtenek. De a költőnek szive csak sírni tud, mert a megfejtésre, az ítéletre erőtlenné érzi magát. Alig tudjuk megérteni Greguss Ágost tévedését, a ki Arany költői finom czélnézetét annyira félreérti, mikor azt mondja, hogy „a kődobálók a kifejtett nézetek alapján teljes joggal dobhatják kövüket, s igazán nem a halottnak van igaza, de az élőknek.“¹⁾ Pedig Arany erős gúnya éppen azok ellen fordul, a kiknek határozott céljuk lévén, a mely éltüket fentartja, éppen azért lenéznek, megvetik, könnyedén elítélik azt, a ki meghasonlott a világgal, a ki czélját téveszté. Arany azt mondja, hogy könnyű ezeknek mást megítélni, mert életüknek van valami erős tartaléka, a mely e földi röghöz vonja őket: de azok, a kik az elhunytat szerették, erőtlenné ily lesújtó ítéletet mondani, csak könnyük van a sírra, a melyről a havat olvasztani hívja barátit, mert

Tán így hamarabb jön az enyhe tavasz
S behinti virággal az egyszerű dombot,
Hol ő pihen, a ki tövis közt bolyongott.

Bizonyára ily erős külső hatások később is felindulásba hozzák vala a költő lelkét, ha — mint mondja — irányt nem vesz is a bekövetkező szomorú időkben, a nemzeti gyász súlyos napjaiban. De ha az 1848-ig terjedő költői pályájából itélnünk lehet: éppen talán lyrai műveinek legremekebbjeit nem írja meg. Talán a Csaba trilogia nagyszerű alkotmányát, a Mátyás diadalünnepét s

¹⁾ Pesti Napló: Arany J. kisebb költeményei. 1856. évf. 302. s a köv. számok.

annyi sok más remekeit csodálhattuk volna fájó lelkének e széttörtelt darabjai helyett. Talán lyrája az élet örömeit is megkísérli zengeni, ha eposi alkotásaiban meg-megállapodik. Talán egyetlen töredéket sem hagy hátra s nem kénytelen évekig várni az ihletre s szétforgácsolnia erejét... Hiú tünődések! Mintha azon elmélkedünk: vajjon Petőfi milyen irányt vett volna a forradalom után, vagy emelkedett volna-e még a már oly művészi tökéletességre vitt genrekben. Annyi bizonyos, hogy tisztán aesthetikai szempontból az 1848—49-ki mozgalmas évek s az utána következő lehangoltság hosszas ideje, Aranynak, mint lyrikusnak is megváltoztatták egész irányát, tehetségének épen azt az oldalát fejtve ki, a mely legerősebb, legmélyebb volt.

Bármennyire várnia kellett is Aranynak, míg felindulása lehiggad, míg felkorbácsolt érzelme megtisztúl s alkalmasnak mutatkozik művészi alakításra: oly elementaris mozgalom, mely 1848-ban nemzetünk egész sorsát átalakítja s a remény és kétség hullámzó tengerébe temeti a sziveket, őt is szükségkép magával ragadta. Tehetségének legsarkalatosabb tényezőit tagadja vala meg, ha az oly óriási izgalom hatástalanul maradt volna reá. S vajjon egyetlen egy valamire való költő meg tudta volna-e ezt tenni? Még azok is, a kik — mint Arany is — távol szemlélte a vihar kitörését, tehát lelkük nem érintkezett közvetlenül ama villamos áramlattal, mely a nemzet minden rétegét átjárta — lanthoz nyultak, hogy a kivívott szabadságot üdvözöljék. Tompa Gräfenbergből bátorítá a nemzetet. Arany szalontai magányában félt, remélt, bízott, aggodott a vívmányokon, a melyeknek fiatal barátja már két évvel az előtt készítő útjokat, bejárva tüzes hangjával az ország minden zugát. De mily tanulságot vonhatott le Arany a kivillant szabadság fényének csakhamar homálytól fenyegetett rövid csillogásából? Aligha egyebet, mint a mire főntebb vázolt költői tehetsége, véralkata önkénytelenül utalta. Bizhatott-e e lázas törekvések, izgalmak sikereiben, mikor az örömmámor oly kevés ideig tartott? S az ő érzékeny, komoly kedélye nem megérzé-e most is, mint mindig a derűre — mint vélte — okvetetlenül következő borút? Ha az e tájban írt ide vágó műveit nézzük, nem találunk egyben sem valami vérmes, büszke reményt. A Nemzet-őr dal, az Egy életünk, egy halálunk..., A legszebb virág, Lóra...! Mit csinálunk? stb. mind amaz idők viszhangjai, de bár egyikben-másikban kissé szokatlanul merész

hangot hallat: abból az igazi mámoros örömből, a lelkesültségnek abból a fönkelt szárnyalásából, mely a Petőfi forradalmi dalait jellemzi: alig találunk benne valamit. Még a bizalomnak legerősbb hangját az Él-e még az Isten? című költeményéből halljuk: jóllehet a tépelődésnek, a kételynek nem minden árnya nélkül. Csak az utolsó strófa fejez ki merészebb hitet küzdeimünk sikerében, mikor így szól:

Él még, él az Isten . . . magyarok Istene!
 Elfordítva nincsen még e népről szeme,
 S az még, a ki régen:
 Harczra hát magyar nép! Isten a vezéred:
 Diadalmat szerez a te hulló véred
 Minden ellenségén.

A rodostói temető, Egyesülés, A rablelkek, Álom — való, Válság idején című költeményei épen a gyöngye reményt az erős kétségbeeséssel való küzdelmében tüntetik föl. A léleknek önmagával való vívódása, mikor az ember a mindent fel-forgatással fenyegető vihart elhárítani szeretné, de meg van győződve, hogy alig van valami hatalmában, a mivel ezt tehetné, s így a sikerben képtelen igazán bízni: szóval mikor a kétségbeesés válik reménységgé — e költeményekben páratlanul remekül van kifejezve.

A rodostói temető a leghosszabb, szinte epikai menetű. Az eleinte önvédelmi harc mozgalma mintegy önkénytelenül újította föl a költők képzeletében a legutóbbi szabadságharczot, a Rákóczy Ferencz önzetlen, nemes működését, a ki annyit szenvedt s áldozott a nemzet szabadságáért, s a kinek mintegy eszményi fényben átszűrődő alakja újra látszott születni a mind elkeseredettebbé váló küzdelemben. Petőfi a Rákóczi című ódájában azt hiszi, hogy a rég kibujdosott s elhunyt hős ragadja kezébe a zászlót s vezeti a magyarokat ellenség elé, a mi rettenthetlenné teszi őket, még ha száz halálnak képe néz is feléjük. S így végzi:

S majd ha eljön győzedelmünk napja,
 A szabadság dicső ünnepe,
 Így kiált föl millióknak ajka:
 A ki kezdte, az végezze be!

Arany is fölidézi Rákóczy lelkét tüzes képzelmével s mind azokat, a kik számkivetve valának, a kiken „idegen hazának földé

tesped“, s a kik Rákóczy szózatára kikelnek sírjokból, hogy átúsz-
szák a mérhetetlen távol légtengerét s fölkeltsék a magyart, mintegy
a szabadság kovászát oltva a lelkekbe:

— A mint a sírok hős népe közelget,
Dobban a nyugvó szív és sebesebben ver;
Egy álom magaszt föl minden földi lelket:
Őket látja, őket hallja minden ember.

A szabadság merész szózatára, melybe a lelkesültséggel együtt
a múlt iránti gúnyos hangok is belevegyülnek: egyszerre megszaka-
doznak a lánczok, feltámad az élet, hír, dicsőség, s a költő hevülése
határtalannak tetszik:

Ujjongass ma, öröm! él magyar, áll Buda még!
Nem hint szennyet apái porára
A maradék.

De a derült égből lecsapó villám a legiszonyúbb. Hátha a vi-
szály győzne s minvétkünk rontana meg bennünket...? Hátha a
kitartás, erély meghátrálna a vész előtt...?

Úgy jöjjön az éjszakai orkán
Kicsavarni tövestül a tölgyet,
Mely ezredig állt a hegy ormán!

Vagy nyeljen el a tenger örvénye s temesse el az ezredévnék
minden nyomdokát. De az nem lehet! A nemzet fölébredt s „élni
fog örök időkre.“ A kétséggel való e kínos küszködés még a ma-
gyarság egyesülésén érzett örömét is megzavarja a költőnek. Petőfi
is üdvözölte az erdélyi magyarságnak a „nagy magyarországi“-val
való egyesülését, a mely — mint Arany mondja — csak álmokép
gyanánt lengett a távol jövőendő tündér fátyolán; de ő határtalanul
magas hevében azt hívé, hogy „nincs Isten és nincs ördög, a ki
ismét széllyel bírná szakítani ölelkező karunk... jöhetsz most már,
jöhetsz vihar, nem rettegjünk haragod!“ Arany szintén örvend e régi
álmom teljesültének: de megszállja a kétely. Vajjon mi van felőlünk
írva a végzet könyvében: élet-e, halál-e?

Oh, ki tudja nincs e bennünk
Rejtve már a mag —
Hogy a csak most egyesültek
Együtt haljanak,
Mint egymásra ismert ölelő testvérek,
Kikben hatni elkezd a lappangó méreg...?

Ez aggodalmat, mely elmaradhatatlan társa a költő reményének, újra a bizalom hangjai váltják fel, némi megnyugvást találva abban, hogy „megbűnhődtük ősapáink vétkét súlyosan.“ Még erősebb kifejezése a kételyvel való küzdelemnek az Álom-való, Arany tehetőségének ez egyik legélénkebb, leghatásosabban jellemző nyilatkozása. A lázas beteg álmái — mikor az ember félig álomban van, de elméjét erősen foglalkoztatja valami, nem tud mélyen aludni, ha elalszik, rémes álmokat lát, följedsz, megint elszunnyadsz, testileg, lelkileg gyötrődik, kifárad, képzetait megvalósítva véli, reménye egyik perczben teljesül, másikban épen az ellenkezőről győződik meg — egész a visióig fokozódnak. Az élet-halál fölött tépelődve: gyötrő képzeteknek egész sora vonul el előtte. Látjuk az ágyban vergődő beteget, a ki, mintha mélyen hallgatódznék: lélekzetet is csak lassan s ritkán vesz, s mintegy „akadoz a vér ereiben.“ A töprengést, aggodást, melyek az ember physicumát is megtörik, nem lehet plastikusabban, erősebben, nagyobb lélektani pontossággal rajzolni. A rémes álmok hatása alatt szenvedő test leírásából, mely a bensőnek, a léleknek annyira eleven kifejezője, egyetlen lényeges vonás sem hiányzik. Az elmének hánykódása, a felindultság legmagasb foka, a lyrai hevülés hullámai a visióig emelik a lelket:

Ott van a bizalom, ez a dőre álom;
 Ott ül a kaján hit, egy törött nádszálon;
 Ott van a reménység, s örök rettegéssel
 Futja versenyt a kétségbeeséssel!

Az öntudat ébren s a költő meggyőződik, hogy mindez való, nem álom. Vajjon ez élet-halál harc győzelemre vezet-e a nemzetet, vagy mind egy szálig elvész? A martyrok emlékét megünnepelhetik-e az utódok, s lesz-e költő, a ki e csodát megénekelje? Vagy az éjszaki vad szelek szórják szét csontjaikat s még az ártatlanok is martalékká jutnak a játszó fegyvernek? A legmélyebb fájdalom hangja tör ki a lélekből:

— Jaj, a mit látok — széles e hazában
 Dúl fajírtó fegyver, széltiben, hosszában;
 Minden bűn az élet, a szívnek verése:
 Százszoros halál egy élet büntetése!

Ott az égő falvak, romba dőlt lakások,
 A meztelen inség, a jajkiáltások,
 A vadonba elszórt temetetlen testek,
 Mikre éh keselyük, hollók gyülekeztek!

Megtörik a lélek ennek láttára s a gyötrelmes valót képtelen többé álomnak vélni. Oly égetővé lett az eleinte csak „tompán sajtó“ fájdalom, hogy mintegy elfojtja a szív verését. A remény a kétségbeeséssel határos, mintha a föld is összeomlani készülne, s az elszántság ereje tartja fenn a hitnek egy vékony szálát, a mint a költő a legmagasztosabb fenség hangján kiált:

Ama szent haragban, mely soha nem számít,
 Midőn szórja méltó dühének villámit,
 Haragodban bizom és hiszek, óh nemzet,
 Hogy ellenid sírja a te sírod nem lesz. — —
 Nem lehet a nemzet, nem, élve-halott.

Ha több ily magas szárnyalású költeményt nem ír is Arany: ez is fényes bizonyosság volna, hogy ő képes volt a magas lyrai hevülésre, az erős felindulásra, a legáthatóbb fájdalom kifejezésére, melyek valaha magyar költőt ihlettek. Még a jövő sejtelme, melyet némely kritikus oly kedvtelve tagad meg Aranytól, sem hiányzik e fönséges szárnyalásból, sőt — mint láttuk — e sejtelem egész a látomás határáig fokozódik, a hol a lélek megindulása a tetőpontot éri.

A r a b l e k e k b e n a fájdalom már gúnynyá kövül s azok ellen fordul, a kik a szabadság napjának melegétől irtóznak s a kik ennél fogva a sötét börtönbe, a csendes félhomályba kívánukoznak vissza. Mert ilyenek is voltak ez izgalom napjaiban, a melyek a nemzet idegeit, főleg azokét, a kik a kormány rudját tartották kezükben, jóformán megbénították. A gondolköző fők egyébiránt hamar is lemondtak a reményről mindannyian. Kínos aggodalmak környékezték épen a legbelátóbbakat, a kik a pártviszály megingatta nemzettest szétszakadásától rettegték. Ki nem ismeri a „legnagyobb magyar“ és a Deák töprengéseit, a melyekben költőink között senki sem osztozott inkább Aranynál? Ő mintegy beteljesedve látta azt, a mitől mindig félt, az öröm mámorában is, a melyben nem tudott teljes lélekkel részt venni épen túlérzékeny természeténél fogva. Tudva van, hogy Széchenyi és Petőfi előre látták a forradalmat; amaz rettegett tőle s mindent elkövetett már évekkel az előtt, hogy a biztosan bekö-

vetkező vést elhárítsa: emez várta, üdvözölte, újjongott érte. Deák és Arany megsejtették a kimenetelt, a vég kezdetét s mind ketten irtóztak a forradalomtól, a melyet megállítani, vagy csak változtatni is nem állt hatalmukban. Alig van valami meghatóbb nyilatkozata amaz időknél, mint a Deáknak e tájban irt levelei. „Sokkal inkább éreztem — írja 1848. szept. 22-kén kelt levelében sógorához — mennyire kínos, fájdalmas azon állapot, melyben az ember naponkint, óránként közelíteni látja a veszélyt, mely a haza függetlenségét elsodorja, minthogy ne tartózkodtam volna mind azt, mit láttam s tapasztaltam, s mi nálam ez aggodalmat majdnem bizonyosságra emelte, veletek is közölni, s kebletekben az aggódó sejtelmeket anynyira kínos bizonyossággá emelni... annyi bizonyos, hogy veszély környezi hazánkat is, magunkat is... Szavaim elhangzottak némelyek örömmámorában, mások, különösen egy, forradalmi számításai közben, nem akart hallgatni reám...” — A nemzet sorsa a kard élén függött s a válság kikerülhetetlen volt. Nőttön-nőtt az ellenség hatalma. Nemzetünk egyik legtragikusabb korszaka megkezdődött, a melyben senki sem lehetett teljes biztonságban. Arany János, mint a Nép barátja névleges segédszerkesztője, könnyen elképzelhető, mily kínos aggodalmakat állott ki ez idő alatt, főleg, mikor a hír szájról-szájra járt, hogy „Aranyt most fogják el.” „Több héten keresztül — olvassuk Ercsey Sándornál — egész éjszakákat átvirrasztva, felöltözötten és egy nagy bundát is készletben tartva, ő és neje, kis gyermekeik nyugvása közben várták az elfogatásra megjelenő katonaságot, s e rémítő helyzetben testileg-lelkileg már-már végkép kimerültek.¹⁾

Az aggodalom szerencsére nem teljesült, de lyrai művei közt van három, melyek ez iszonyú helyzetet festik:²⁾ Válság idején, Karácson éjszakáján és a Reményem. Az első a kétség iszonyú mardosásainak, a másik az öntudatlan lelki rázkódásnak kifejezése; amabban még a haza lehető jövőjén tündöklik, emebben a teljes lemondás, a halál rémítő gondolata kísért. A kétes bizonytalanság, mely a Deák főntebbi sorait sugalta, költőileg Aranynál ér-

¹⁾ Arany János életéből. Irta Ercsey Sándor. Budapest, 1885. 54. l.

²⁾ Ismeretesek a Bolond Istók első énekének eme sorai is: „Mikor én tavaly nyáron futottam.... stb.”

vényesül utólérhetetlen művészettel. A fájdalomtól megrázott lélek magasztos emelkedése itt is a visio határáig ér, midőn így zeng:

Mint áradt folyóvíz rohan az idő, — én
 Hallom-e zúgását, vagy csak hallni vélem?...
 Bujdosom, szétömlött ársait kerülvén,
 Hullámozása alig tetszik a víz-szélén.
 Olykor-olykor messze,
 A távolba veszve,
 Egy moraj begörge a csendes vidéket,
 Mint midőn a vihar álmában beszélget.
 E moraj... ki mondja meg nekem, mi volt ez:
 Támadó vész, vagy már annak utóhangja?
 Égi háború, vagy zápor, a mi jól tesz?
 Győzelem-robaj, vagy holtak bús harangja?
 Nem hallok, nem látok;
 Keresek világot:
 Oh, ha most valaki egy sugárkát adna?
 Bár a látás után szívem megszakadna....

A Karácson éjszakáján mindössze csak tíz sor, de az önmagára visszahullt lélek siralmát lehetetlen hívebben kifejezni. Vajjon a kétes ködvilággal megrezdülő sugár nem csillag-e, hogy a népeknek Üdvözítőt hirdessen; vagy nem lidércz-e, mely bujdosva csalogatja a költőt? Az elszánásnak ama prófétai megnyilatkozása, melylyel a költő e bujdosó lángra bizza magát, mely „ha lidércz — akkor is jó helyre — temetőbe viszen“, épen oly megható, mint a milyen ritka művészi szépségű.

A Reményem Arany Jánosnak ama lyrai művei közül való, a melyek a felizgatott érzés egy-egy hullámvetésének a képei, mint az Örök zsidó is. A kétely egészen a bizonyosság körébe lép, s a költő inkább bizza magát a bizonytalan vészthozó tenger habjaira, semhogy a biztos kikötőbe lépne, hol azért áll oly szilárdan a föld, hogy a menekülőnek nyomait annál biztosabban megtalálják az üldözők. A költészet és igaz, az eszményi és való sohasem ölelkezett szebben egymással, mint Aranynak e remekében. S mikor a léleknek e már-már kifáradó küzdelmét látjuk, a mint az utolsó versszakban élénk tárul:

El, el a bizonytalanba!
 Rengj, hajóm, szabad hullámon.
 És ne tudjam, így rohanva,
 Meddig halál, meddig álom —

szinte féltetni kezdjük a költőt a kettős bizonytalanságnak ez erős hullámain, a melyeket a visióig hevült képzelem épen a bizonyosság látszatával vesz körül.

Ime e művek jelölik az Arany lyrai költészetének legmagasb csúcsát a forradalomig s annak tartama alatt 1849. végeig. A haza sorsa — mint látható — a költő felléptétől fogva oly szorosán lelkéhez van nőve, hogy ezen kívül alig képes lyrája hangot adni. A nemzetnek reményét is, de sokkal inkább kétségét, aggodalmát magába olvasztá, s e hatás oly erős, oly mindent magába foglaló volt, hogy lehetetlen volt tőle szabadúlnia. Csak lassan, évek mulva tudott ezután is más hangot adni lyrája, bár a legmélyebb hatásúak, a legremekebbek később is erről a húrról szállottak el.

VÁCZY JÁNOS dr.

NÉMETUJVÁRI IVÁN.

Élet- és jellemrajz.

— Befejező közlemény. —

IV. Endre király és Németujvári Iván.

IV. László halála után a rendek és főpapok nem sokáig tanakodtak, hogy ki legyen a király, mert már jul. 28-án az Árpádház egyetlen férfi-ivadékát III. Endre név alatt Lodomér esztergomi érsek megkoronázta. Említve volt, hogy az elégületlen urak a Németujváriakkal élükön 1287-ben akarták Endrét Lászlóval szemben királylyá koronázni, de a herceg Albert kezébe került.

IV. Lászlónak nem lévén utóda, majdnem zavar támadt az utód iránt. A pápa azt üzenete a rendeknek, hogy a római szent-szék fog királyt jelölni a magyar trónra, mivel törvényes utód nincs s Magyarország a pápák hűbéres tartománya. De a rendek kijelentették, hogy ők maguk fognak királyt választani, mert a jog őket illeti.

Ezen párt élén a főpapság állott, a melyhez Iván is csatlakozott, mint a ki oly hatalmas volt nemzetségével együtt, hogy nélküle királyt választani nem is lehetett volna.¹⁾

A főpapokon kívül a Németujváriak pártja mellett nyilatkoztak még más hatalmas oligarchák is a hazai oklevelek tanúsága szerint. Ilyenek: Loránt, az erdélyi vajda és testvérei István és Jakab, a Héderváriak, Tamás fiai a Borsa nemzetségből, Omode az Aba nemzetségből és mások.²⁾

Ezek egy összejövetel alkalmával elhatározták, hogy Magyar-

¹⁾ Horneck: Peznél. III. k. 358. l.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VI. v. I. 75. és Wenzel XII. 196.

ország királya nem lesz más, mint Endre, a törvényes utód. Két szerzetes, mint követ, minden feltűnést kerülve, elindult Bécsbe, hogy Endrét a hazába hozhassák. A herceg örömmel fogadta a választást és a két szerzetes a herceget barátruhába öltöztetvehozta el a határig.¹⁾

A határnál Kemény, Lőrincz fia nagy tisztelettel fogadta Endrét, s mellette maradt a koronáztatásig és rangjához illően mindennel ellátta a választott királyt. Csak kevesen akadtak, a kik majd alattomosan, majd nyiltan III. Endre király koronáztatását megakarták hiúsítani, de az elrejtett koronát Rumi Tivadar, a Németujváriak híve, mint székesfehérvári prépost és alkancellár megszerezte, hűséggel óvatosan kivitte, hogy az a kellő időben Lodomér, esztergomi érsek kezébe jutott.²⁾

A koronázás után a király nem hagyta jutalom nélkül a Hérváriak és Németujváriak támogatását. Már 1290. jul. 29-én Németujvári Henrik tótországi bán, 1291. febr. 22-én Miklós a nádor; Iván pedig a legzsírosabb hivatalba jutott, mert főlovászmesterről tárnokmesterré, majd később nádorrá is lett.³⁾ E hivatalokban találjuk a Németujváriakat 1291. október 9-ig. Ez ideig ők Endre hívei, a királyi trón támaszai, igaz, hogy számításból. Ez oknál fogva helytelen az, a mit Katona, Horváth, Nagy Iván, Botka Tivadar és mások III. Endre 1290-iki fogságáról beszélnek. Szerintök Németujvári Iván ez évben fogta el Endrét. Engel figyelmeztetett e tévedésre mindenkit és Szabó Károly kétségbevonhatlanul bebizonyította, hogy a király e fogsága 1292-re esik. Németujvári Ivánnak és testvéreinek nem volt okuk annak trónralépte alkalmával fellázadni. Sőt ellenkezőleg, nagyon is érdekükben állott az új királyhoz csatlakozni, mert csak így lehetett kilátásuk arra, hogy Vas- és Sopronmegyében váraikat 36 helységgel együtt, melyeket Albert osztrák herceg tőlük elfoglalt, visszaszerezhessék. Iván e miatt halálos ellensége volt IV.

1) „Do laiten si den Man
Ir Chutten aine an
Al er jrs Ordens Pruder wer
Hin slichen die Gleichner.“

„Dasz Wienn aus der Vest
E darumb yemant icht west
Hin furn si ane twal
Auf der Tunau ze tal.“

Horneck : Peznél III. 359—360.

2) Fejér : C. D. Tom. VI. v. I. 236. Horneck : Peznél III. 261.

3) Fejér : C. D. Tom. VI. v. I. 46., 89., 117., 129.

Lászlónak és már ennek életében is barátja Endrének. Iván fia, Gergely 1287-ben Endre étekkfogó mestere volt, Iván Endre elé vonult, mikor az, mint trónkövetelő a Drávához jött, Iván volt az, a ki Endrének feleséget szerzett Fennena személyében. Endre csakugyan nőül vette Zenomisl cujaviai herceg leányát, a ki 1287. óta atyjával együtt hazánkban tartózkodott.¹⁾

A koronázás után kitünt Iván jóindulatának oka. Azzal állott III. Endre király elé, hogy szerezze vissza Albert hercegtől mindazt, a mit Albert 1289. őszén Ivántól elhódított, mivel a koronázás után úgylis hitlevelet adott magáról az ország jogainak és területének épségben tartását illetőleg. Iván elpanaszolta szerencsétlenségét, veszteségeit és azokat a birtokokat, várakat, bástyákat, helységeket, melyeket Albert tőle elvett.²⁾ A király meghallgatta Iván kérelmét és ez maga után vonta az 1291-iki háborút is Ausztria ellen. Ily körülmények között kétségtelenül szó sem lehetett arról, hogy Iván Endrét 1290-ben „egy éven át fogságban tartotta“,³⁾ de elesik egyszersmind annak hitelessége is, hogy „a hamis úr kelepczébe csalta Andrást, letartóztatta, kezeseket, túszoikat, váltságdíjat csikart ki“ III. Endrétől 1290-ben.⁴⁾ Mindez két évvel később következett be, mert Endrének trónralépte alkalmával nem volt jobb embere és híve Németujvári Ivánnál, ki 1290-ben tél idején Budán a király környezetében tartózkodott s a királyt Albert ellen folyton ingerelte.⁵⁾

Iván biztatásainak meg volt az az eredménye, hogy 1291-ben III. Endre követeket küldött Alberthez és követelte, hogy az oszt-

1) „Do pegund chern
Allen seinen Sin daran
Der listig Graf Iban
Mit wen er dez möcht zuchommen
Daz jm da het benommen
Mit Vrleng der von Österreich
Er tracht darnach westichleich
Daz er ze Ende chem
Vnd daz der Kunig nem.
Ein Eleich Weib. . . .“

„Do man die Hochzeit hat
Mit Ern volbracht
Graf Iban gedacht
Darauf spet und frue
Wie er ez precht darczu.“
Horneck; Peznél III. 360.

2) Horneck: Peznél III. 362.

3) Nagy Iván: „Az utolsó Árpád-házi király trónralépte.“ 16.

4) Botka Tivadar: Chák Máté és kortársai.“ 18.

5) Horneck: Peznél III. 363. és 364.

rák herceg adja vissza mindazt, a mit 1289-ben Magyarország területéből Ivántól elfoglalt.

A követség husvét után jelent meg Bécsben, de Albert arra hivatkozott, hogy őt Iván folytonos pusztításaival ingerelte a háborúra s László beleegyezésével foglalta el Iván birtokait. A követek közül egy azt válaszolta, hogy Endre esküvel fogadta a magyar rendeknek király választása alkalmával, hogy az ország elveszett részeit visszahódítja. Albert László király felhatalmazó levelére hivatkozott, melyben megengedi, hogy Iván ellen magát védelmezhesse; ő elfoglalta nagy fáradsággal ennek néhány várát s most nem adja vissza azokat. A követség eltávozott Bécsből és Endre nevében megüzente a háborút.¹⁾

Albert szétküldé hírnökeit és az osztrák-stájer hadak csakhamar Bécsbe gyülekeztek, az osztrák urak örege-apraja fegyveresen jelent meg Albert udvarában. Így megérkezett Henrik admonti apát, a seccai püspök Leopold és mások, kik 1289-ben résztvettek a hadjáratban. De a magyarok megelőzték Albertet, mert már 1291. július havában egybegyültek Székes-Fehérvárott s Endre fölemelvén a székesegyházban az ország zászlaját, jelt adott az indulásra.²⁾

A hadjárat terve igen helyes volt, mert a hadsereg nem az osztrákok kezén levő birtokok visszavételére ment, hanem egyenesen Ausztriába tört s ott néhány kisebb várost elfoglalva és elpusztítva, magát a fővárost Bécset vették ostrom alá és így kényszerítették Albertet a kedvező béke elfogadására.³⁾

A 80,000 emberből álló magyar sereg Rohrau elfoglalása után hat hétig ostromolta Bécset s végre Albert elfogadta Endre békefeltételeit, mert csekély erejével nem birt ellentállani.⁴⁾

1) Horneck: Peznél III. 365.

2) „In venerabili Albensi Ecclesia nostra elevato vexillo nostro.“ Fejér C. D. Tom. V v. I. 116.

3) „Rex Ungariae collecto maximo exercitu Austriam potenter intrauit, petens terras.“ „Chronica Austriales“ 1291-re Frehernél I. 468.

4) „Andreas rex Ungariae, collecto exercitu maximo et forti pugnatorum et sagittariorum ad aestimationem LXXX. millium... Austriam nemine sibi resistente, protenter intrauit a flumine dicto Leicha, qui diuidit vtramque provinciam usque ad ciuitatem Wiennam.. incendiis et rapinis terram deuastauit.“ Hist. plen. Austriales 1291-re Frehernél I. 480. „... Andreas, rex Ungariae... intrauit Austriam et sex continuis septimanis Wiennam impugnauit et obsedit.“ Chron. Zwetlense 1291-re Peznél I. 532.

Nagy zavarában Henrik bajor herceghez is fordult Albert segítségért, s érdekes, mint jellemzi a magyarokat a kérő levélben. Azt mondja, hogy a magyarok hasonlítanak a költők azon kigyójához, mely a mocsárban tartózkodik s melynek ha fejét levágják, 30 uj nő a régi helyén és ettől születhettek a magyarok is; mert ha őket az osztrák már letiporta (?), megint csak nagyobb számmal élednek és teremnek elő a földből az eltiprás után. Ezen fajzat ellen könyörög segélyért Albert. ¹⁾

Lehet, hogy az egész részlet Németujvári Ivánra és társaira vonatkozik, mint a ki szintén résztvett e hadjáratban a kir. sereggel.²⁾

A háboru augusztus 28-ika előtt már be volt fejezve; a béke Hamburgban jött létre, melynek pontjait magyar részről Domokos nádor, Lodomér esztergomi, János kalocsai érsek, Ausztria részéről a passauai és seccaui püspök szerkesztették meg 1291. aug. 28-án.³⁾ A béke értelmében Albert visszaadja Endrének a királyi várakat, mint Pozsonyt, Nagy-Szombatot, Kobold várát Sopronban és Ujvárt Vasvármegyében, melyet Güssingnek hívnak. A többi várak azonban, melyeket a herceg birtokában tart, akár nemesek, akár bármily állású emberek birtokai, hogy a vizály csirája kiirtássék, földig rombolandók.⁴⁾ Hogy itt különösen Németujvári Ivánról volt szó, kitűnik az osztrák évkönyvekből, melyek felemlítik, hogy Iván comes várai leromboltatnak, a mit valamennyien tetszéssel fogadtak és megerősítettek, a kik a béke levelet szerkesztették.⁵⁾

A béke e pontja volt az, mely Németujvári Iván hatalmának és hazátrontó befolyásának megadhatta volna a halálos dőfést, de ez a békepont volt azután oka annak, hogy a garázdálkodáshoz szokott Németujvári Iván elpártolt III. Endrétől és a trónkövetelő Martell Károly ügyéhez szegődött. Iván látva, hogy nemcsak ősi fészke, Né-

¹⁾ Pez: Cod. Diplom. II. 167.

²⁾ Horneck: Peznél III. 376.

³⁾ Horneck: Peznél III. 377.

⁴⁾ A haimburgi békelevelé 1291. aug. 28-áról Fejér: C. D. Tom. VI. v. I. 181 lap.

⁵⁾ „pace inter regem Ungariae et duces Austriae reformata, sub hac forma, quod civitates et castra, quae ad regnum pertinent Ungariae, regi restituerentur, quae vero ad comitem pertinent, comitis Iwani confringerentur, ratum et firmatum ab omnibus acclamatur.“ Hist. plen. Austri. 1291-re Frehernél I. 480.

metujvár, hanem az összes rablóvárak Sopron és Vasvármegyében, melyekből oly vakmerőn és büntetlenül daczolt királylyal és igazsággal szemben egyaránt, most a földdel egyenlőkké lesznek, az általa annyira pártolt Endréhez hűtelen lett, cserben hagyta a törvényes királyt és nyiltan a legveszedelmesebb trónkövetelő, Martell Károly pártjára szegődött.

M. Károly rokonságban állott a királyi házzal és a pápa is pártfogolta. Mint V. István leányának Máriának és II. Károly nápolyi és sicíliai királynak fia, Endrével szemben igényeket támasztott a magyar trónra. A Drávántúli részeken, hol a Frangepánok, Iván testvére Henrik tótországi bán és Babonics Radiszló izgattak mellette, volt néhány párthive. ¹⁾ Németujvári Iván ezekhez szegődött a haimburgi béke után, s erélyesen az Anjou család érdekeinek keresztülviteléhez fogott.

Rövid idő alatt a trónkövetelő legkegyeltebb hive lett az a hirhelt Iván, a ki már az előbbeni három király alatt sok honarúlást, felségsértést és lázongást követett el a nélkül, hogy e miatt pirulni tudott volna. 1292. január 5-én felhatalmazta a nápolyi udvar Németujvári Ivánt, hogy III. Endre ellen háborút indíthat. ²⁾ Ápril 12-én II. Károly Ivánnak és fiának Gergelynek Vas és Sopronmegyét örökös hűbérül adja. ³⁾ Ápril 21-én Martell Károly már Magyarország királyának nevezi magát és felhatalmazást ad Németujvári Ivánnak, hogy III. Endre ellen, mint trónbitorló ellen a megkezdett háborút folytathassa. ⁴⁾

A törvényes király kénytelen volt a Németujváriak ellen fegyveres erőt igénybe venni s a Drávántúli részeken csakugyan folyt is a harcz 1292. ápril 12-től július 15-ik Iván és társai ellen. ⁵⁾ A hadjárat folyamán sok kárt szenvedett Ogyez comes, a kinek Henrik bán fiai, Iván és testvérei, 1000 márka értékű kárt tettek és sok szolgálját megölték és megsebesítették. ⁶⁾

¹⁾ Wenzel: „Diplomat emlékek.“ I. 77. l.

²⁾ Wenzel: Diplom. eml. I. 81.

³⁾ U. ott 87.

⁴⁾ U. ott 89.

⁵⁾ „Századok“ 1884. 106.

⁶⁾ „Cum nos exercitum contra filios Henrici Bani mouissemus, idem Comes Ogyez sue fidelitatis experienciam manifestans, dampna non modica in amissione

A harcznak béke vetett véget, melyet Iván kötött a királyljal; de a békét Iván rövid idő múlva megszegte és III. Endrét fogságba hurczolta.¹⁾ A fogság idejét illetőleg Szabó Károly oklevelek segítségével kimutatja, hogy a király fogsága 1292 aug. 4-étől nov. 26-ig tartott, mert ez időből nem bírnak egyetlen egy oklevelet sem, melyet III. Endre állított volna ki.²⁾ A király tehát több mint négy hónapon át volt Iván fogságában és nem egy éven át, a mint azt Nagy Iván és mások tévesen állították Botka Tivadarral együtt. A királyt végre Ogyez comes szabadította ki a fogságból oly módon, hogy saját fiát adá túszul Németujvári Ivánnak.³⁾ A váltságdíj fejében ott volt Doroszló mester fia is, Rumi Tivadar prépost és sokan mások, kik ellene a király pártján harczoltak és hatalmába kerültek. Igy Ivánka mester a király kiszabadulása után még egy éven át Iván fogságában maradt.⁴⁾

III. Endre megemlékszik arról is, hogy Németujvári Iván elég galád volt arra, hogy őt, a törvényes királyt a fogságban mosonyi várjobbágyok által a börtönben kínoztatta, valószínűleg azért, hogy ily módon is némileg megtorolja a haimburgi béke okozta veszteséget.⁵⁾

A mint a király kiszabadult a fogságból, az őrizetére kirendelt mosonyiak birtokait mind elkoboztatta és azokat hiveinek Péczy Péter

castri sui et destruccione possessionum suarum, quae ad valorem mille marcarum ascendebant, est perpressus et multi de suis servientibus per eodem filios Henrici Bani fuissent vulnerati.“ Wenzel XII. 525.

¹⁾ „Cum Magister Johannes, filius Henrici Bani rupto pacis federe, inter nos et ipsum ordinato, nostrae excellencie personam ausu temerario impeduisset.“ Wenzel XII. 526.

²⁾ Századok“. 1884. 110. l.

³⁾ „idem Comes Ogyoz vt nos possemus de eiusdem magistri Johannis impedimento liberari, vnicum filium suum eidem tradidit in obsidem.“ 1292. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VI. v. I. 201. 204. 236. 240. Wenzel XII. 530.

⁴⁾ „attendentes etiam afflictiones eiusdem Magistri Iwankae, quas per Magistrum Joannem, filium Henrici Bani, propter fidelitatem nobis et coronae regiae impendendam, captus nobiscum, et in captiuitatis ergastulo per anni circulum detentus, per eundem est perpressus. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VI. v. I. 301.

⁵⁾ „cum nos per magistrum Joannem filium Henrici bani detenti fueramus, . . . nostri erant custodes, per eundem magistrum Joannem deputati, et contra nostram Regiam Maiestatem processerunt in detencione nostra, omnem nobis iniuriam inferendo.“ Wenzel V. 122. 1295-iki oklevél.

László és Jánosnak, valamint ezek testvére, Aladár fiainak osztotta szét; ez az Aladár a háboruban Adorján várát ostromolva Iván ellen, megebesült és meghalt. Ivánkán kívül László comes, Miklós fia is be volt zárva a királylyal. A mint László comes a fogságból kiszabadult, 200 márka ezüstöt fizetett Ivánnak váltságdíjúl. De ez még nem volt elég, mert egyik fiát is ott hagyta kezesül Ivánnál a börtönben. Hogy Németujvári mily gaz, mily lelketlen módon bánt a kezére adott ifjakkal, bizonyítja az is, hogy László comes fia a börtön büzhödt levegőjétől beteg lett s a börtönben meg is halt.¹⁾

De nemcsak a bebörtönzött foglyok, vagy az ezek által hátrahagyott kezesek és a váltságdíj birta reá Ivánt, hogy a fogoly királyt szabadon bocsássa, hanem hozzájárult a fegyveres erő hatalma is. A király hű embere, Kalotai Győröfi Miklós, megtámadta Németujvári Ivánt, a ki végre Endrét szabadon bocsátá.²⁾ Most tűnt ki az is, miért tartóztatta le Iván a nevesebb hazafiak ártatlan ifjait kezesekül. A bűnhődéstől való félelmében fordult Iván ezen gaz eszközhöz; az ártatlan ifjak vérére állítá oda védpaizsul sok és nagy bűne elé. A király fogságának mellékkörülményeit nem ismerjük, nem tudjuk megnevezni a helyet és várat, hol ült Endre király fogságban. A külföldi források közül a mölki évkönyv annyit említ e fogságról 1292-re, hogy Endrét, a magyarok királyát Németujvári Iván, a ravasz comes, esel útján elfogta.³⁾

A fogság után Endre békét kötött Ivánnal és egy időre mentve volt a trón ezen bős főúr támadásaitól. Martell Károly, a kinek érdekében Iván működött, nem nyerte el a trónt, mert pártfogója IV. Miklós pápa 1292-ben meghalt s pártjának támasza, Iván is kibékült Endrével.

Martell Mároly 1295-ben meghalt és a magyar korona iránti igényeit ráhagyta kiskoru fiára. Robert Károlyra. Volt még III. Endrének egy hatalmas vetélytársa Albert személyében. De Albert ellen fellépett Nassaui Adolf német király, s ekkor Albert 1293-ban lemondott igényeiről, sőt Endrének szövetséget is ajánlott Martell Károly ellen, ha a magyar király őt Adolf ellen viszont segíti.⁵⁾ A

¹⁾ Wenzel X. 185. 1295-iki oklevél.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. VII. v. IV. 238.

³⁾ „Rex Ungarorum a Comite Iwano dolose capitur“. Annales Mellicense 1292-re. Pertz IX. 510.

⁵⁾ Freher I. 481.

mint 1295-ben Fennena meghalt, Endre nőül vette Albert leányát Ágnest 1296 böjt elején, hogy trónját ily módon is biztosíthassa a nyugat felől jöhető támadások ellen. ¹⁾ Első házasságából született Erzsébet nevű leánya, a kit később Venczel cseh király eljegyzett.

A béke és rend megszilárdítása czéljából Endre a belügyi reformok terére lépett. Azt kívánta, hogy a főurak adják vissza a korona birtokait és jövedelmét. A felszólítás mint mindig, úgy most is az oligarchák ellentállását hívta ki a király ellen. A főurak nem akarták visszaadni az igaztalan úton lefoglalt kir. javadalmakat s a gyermek Róbert Károlyt kezdték pártolni.

Az elégtelenek és pártoskodók közt újból ott találjuk Német-ujvári Ivánt, a ki nem nyugodott meg abban, hogy egykori várai a király birtokában maradjanak. Lassankint erőszakkal visszafoglalta azokat a várakat, melyeket Albert Endre királynak a haimburgi béke után adott. A mint Iván egymásután elhódította a várakat Endrétől, a magyar király Alberthez fordult segítségért. Albert „Ratstain“ vára alól, melyet ostromolt, sietve jött Magyarhonba s Ivántól három várat vissza is hódított. ²⁾ A háboru majdnem két éven át folyt. Bécs Nassaui Adolf mellett nyilatkozott s Ivántól kért segítséggel egyszerre harczolt Endre és Albert ellen.

Azon körülményből, hogy Endre 1296-ban vette nőül Ágnest ³⁾ és Albert segélyadását is a külföldi forrás 1296-ra teszi, következtetnünk lehet, hogy az ellenségeskedést Iván csak 1296. elején kezdte meg s a háborunak véget vetett az 1298-ban megkötött szövetség, mely létrejött Endre, Albert és Venczel között, melynek erejénél fogva Adolf legyőzetett s az ausztriai belzavarok is lecsillapultak.

IV. Endre háborujáról Iván ellen, említést tesz egy 1297-iki oklevél is, mely felemlíti, hogy a király megjuttalmazta Olivér fiának,

¹⁾ „Ante carnis priuium, Andreas rex Vngariae, cum magna solemnitate duxit in uxorem filiam domini Alberti ducis Austriae.“ Paltrami Chron. 1296-ra. Pez. I. 723.

²⁾ „Recessit ab obsidione cinitatis Ratstain volens venire in adiutorium Genero suo, regi Ungariae, qui eodem tempore exercitu suo jacebat in obsidione quorundam castrorum comitis Ivani et quum obtinuissent ei violenter tria castra, recesserunt.“ Katonánál (VII. 1152. 1.) idézet a „Hist. Austr. Plenior“-ból 1296-ra.

³⁾ „Ut thronum suum Andreas stabiliret, Agnetam, ducis Alberti filiam, petiit matrimonialiter sibi.“ Anonym. Leobiens. Chron. 1296-ra Pez. I. 868.

Miklós mesternek hű szolgálatát. Miklós azon időben, mikor a királyi hadak Iván ellen indultak, elfogta Iván egyik emberét, a ki kémlelésre volt kiküldve; a király Kapornak mellett a Gergely nevű kémet lenyakasztatta. ¹⁾ E körülményből látjuk, hogy e hadjárat is, mint a legtöbb, melyet a magyar királyok Németujvári Iván ellen folytattak, a baza nyugati határszélén Vas- és Sopron vármegyében folyt le.

Endre a háboru befejezése után 1298-ban országgyűlést hívott össze, melynek határozatai közt a legtöbb a rabló főurak megfékezésére irányult. Ki volt mondva, hogy a főurak tartózkodjanak a rablástól és pusztítástól, a király urtól három hónap lefolyása alatt bocsánatot kérjenek, új várakat a király engedelmével nélkül építeni tilos, a rabló várak pedig rontassanak le; a ki ezt tenni elmulasztaná, átok alá essék és minden javaitól fosztassék meg. ²⁾

Ezen országgyűlés után, mely csakis a gaz Németujvári Iván és társainak megfékezését célozta a rabló főurak- és várakra vonatkozó törvények útján, Németujvári Iván és testvérei újból azt a kétes szerepet kezdték játszani Róma és Buda közt, melyet a múltban László uralkodásának vége felé játszottak. A honárulás és felségsértés közt oszlik meg a „güssingi trias“ Iván, Miklós és Henrik szereplésének minden ténye.

A párt, mely a 11 éves gyermeket, Róbert Károlyt, a trónra kívánta emelni, most már nyiltan fellépett.

E párt feje Németujvári Iván volt; ő kérte a pápát, VIII. Bonifácot, ki Robert Károly mellett volt, hogy küldje be a gyermeket királyul Magyarországra. Iván társai ez alkalommal voltak a Brebiri grófok és Ujlaki Ugrin, a kikkel már 1297-ben is Endre ellen szövetkezett a harc folyamán. ³⁾

¹⁾ „Ceterum, quum contra Joannem, filium Henrici Bani, infidelem regni nostri, cum vallido exercitu accessissemus, et quidem de societate, eiusdem ad explorandum exercitum nostrum venissent, dictus M. Nicolaus unum de illis exploratoribus, Gregorium nomine captiavit, quem prope Cupernium puniri fecimus sententia capitali.“ III. Endre oklevele 1297-ből Katonánál VIII. 1151.

²⁾ Endlicher: Monument. Arpad. 630.

³⁾ „In cuius imperio quidam nobiles regni, Joannes scilicet et Henricus banus, filii Henrici, ac Ugrinus, filius Poch de Wylak, aliique quam plures, in praeiudicium regis Andreae, a papa Bonifacio VIII-o regnem petierunt.“ Thuróczy: Chron. II. 82. és 83. Schwandtnernél I. 155.

A pápa beleegyezett, de Bocasini ostiai püspök és legatus, a ki a gyermek kísérelője gyanánt szintén Magyarhonba lett küldve, nem látta jónak és tanácsosnak Endre életében megkísérelni a trónfoglalást, és ezért az utazás ezuttal elmaradt. ¹⁾

A pápa egyik legengedelmesebb közege hazánkban Gergely választott esztergomi érsek volt. Iván és pártja Endrét bevádolta a szentszéknél, hogy alatta az ország a legszánandóbb és legnyomorultabb állapotba sülyedt. Rómából azt írta VIII. Bonifác Gergelynek, hogy őt nagyon megindítá Magyarország sorsa s hogy az ország oly veszélynek megy elébe, mely a hazát végmegsemmisítéssel fenyegeti s a mely veszedelemből Magyarhont csak az Isten keze s a pápai szék fogja megmenteni. Mentse fel tehát Gergely Németujvári Ivánt azon egyházi átok alól, melylyel őt előde, Lodomér érsek sujtotta, mert Iván most alázattal esedezett a szentszék előtt, hogy őt és társait mentse fel a pápa a király ellen tanusított engedetlenség vádjá és az e miatt rájuk mért súlyos egyházi átok alól. ²⁾

Gergely felmentette Németujvári Ivánt, az ország legnagyobb gonosztevőjét. A pápa meghagyása szerint gyűlést hívott össze, a melyre a királyt is megidézte. A király a Rákosra hirdetett országgyűlést és ide hívta meg követei útján Gergelyt; de ez nem jelent meg a Rákoson, attól tartva, hogy a rendek majd erőlyesebben talál-
nak ellene fellépni. Gergely a Németujváriakhoz menekült a Dráván túlra, Szent-Kereszt várába, azon Németujváriakhoz, a kik egy élő szemtanu tanusága szerint az egyházakat kirabolták, a szegényeket elnyomták, a papokat és világiakat egyaránt kinozták és ölték, számtalan lázadásban és rablásban bűnösök s már négy király országlása alatt folytonosan lázonganak és pusztítanak. „S ezeket a gonosztevőket s minden halálos büntetésre méltókat erősíté meg (Gergely) az ő megátalkodottságukban és régi gonoszságukban és felmenté őket

¹⁾ „Quorum instanciam papa admittens, quemdam puerum XI. annorum, nomine Carolum, anno domini 1299. viuentem adhuc Andrea rege, in Hungariam destinauit. Ut autem iste Carolus regnare valeret, et contra Andream regem potestatem accipere, papa legatos, vnum et alium de latere suo contra regem Andream pro Carolo destinauit, qui nihil agere valentes, ad propria redierunt.“
— Thuróczy: Chron. II. c. 83. Schwandtnernél. I. 155.

²⁾ A pápa levele Katonánál: VII. 1216—1217. A levél keltezése 1299. márczius hónap.

az egyházi átok alól“ írja Imre nagyváradai püspök a pápához a rendek megbizásából. ¹⁾

A rákosi gyűlésnek e tiltakozáson kívül nem volt semmi más nevezetese eredménye. Némi magánügyekben hozott határozatok után széteszlott a gyűlés, III. Endre pedig új erőt merítve lelkében, valószínűleg Albert herczeg biztatására fegyveres erővel támadta meg Németujvári Ivánt, a kinek kezén már sok vár volt a régiek közül.

Endre egyik okleveléből tudjuk, hogy a kir. sereg Kőszeget és Sümegh várát ostromolta, melyet Iván és Miklós tartott elfoglalva. E két vár ostrománál Madács Pál súlyos sérüléseket szenvedett a reá hullott nyilak és kövek csapásaitól s ezért a király megjutalmazta őt a Zólyom megyében fekvő Cseren birtokkal. ²⁾

III. Endre e hadjáratban sem győzte le Ivánt. Kitűnik ez a nagyváradai püspök, Imre leveléből, mely Veszprémet említi, mint veszedelmes helyet és a hűtlenek s békebontók főfészkrét és központját a hol Gergely választott eszterg. érsek gyűlést akart Endre ellen tartani. ³⁾ A Németujváriak tovább mentek és 1300 tavaszán Iván és pártja biztatására Brebiri György Zágrábba hozta Róbert Károlyt, a hol őt Gergely az Ujlakiak társaságában a pápa parancsa folytán megkoronázta. ⁴⁾

¹⁾ „fere a temporibus quator regum regni Hungariae miserabiliter per-petrarunt (factiones), eosdem pestilentes et omni suplicio dignos confortans in sua pertinacia et malitia antiquata, absoluens etiam eos.“ Imre püspök levele Katonánál. VII. 1223.

²⁾ „tunc cum annotato exercitu nostro, ad coërcendum malitiam Joannis filii Henrici, infidelis nostri inuissemus, sub Castro Kőszegh, in expugnatione eiusdem castris, graue vulnus excipiens iaculo, cruora suo traiectus et confossus, ac etiam sub Castro Sümeghiensi, quod Nicolaus filius eiusdem Henrici contra nostram obtinebat maiestatem pro fidelitate nobis et Coronae regiae debita, per graues ictus lapidum sauciatus.“ 1300. aug. 23. Fejér: C. D. Tom. VI. v. II. 263.

³⁾ Imre nagyváradai püspök levele 1299-ből Katona VII. 1221.

⁴⁾ „Anno Domini 1300 mense augusto tempore Bonifacii papae, dominus Carolus, nepos Caroli regis Siciliae, per mare cum galeis Spalatum applicuit; vbi per mensem vel fere duos stetit. Egrediensque de civitate Spalatensi in Comitatu Paulli bani, versus Ungariam ad usurpandum regnum praedictum de manu Regis Andreae venit Zagrabiam, et ibi in manibus magistri Hugrini traditur.“ — „Ab ingressu in regnum, quando a Strigoniensi electo, iussu summi pontificis iunctus fuit.“ Schwandtner. III. 303. és 638. l.

Endre nem sokat gondolt ellenfelével, de a pápai követ előtt azzal fenyegetőzött, hogy ha R. Károlyt elfogja, Rómába küldi a pápához. Ez nem valósult meg, mert 1301. jan. 14-én meghalt. Halálát a történetírók részint természetesnek, részint mérgezés folytán bekövetkezettnek mondják. A legtöbb író a német krónikákra támaszkodik s ezek szerint Endre egyszerűen örökösök nélkül meghalt. Horneck azonban mint Endre kortársa felemlíti, hogy III. Endrét olasz szolgálója mérgezte meg, átadva neki egy méreggel megkent kést használat végett; a király habzó ajkait és orrát Domokos nevű magyar egy csomó pamuttal megtörölte, és Demeter nevű társával, a kivel a szolgát megvesztegette, ki nyilvánította, hogy a király meghalt, kit azután fényesen eltemettek a minoriták templomában Budán.¹⁾

A mérgezés, ha nincs is bebizonyítva, valószínű, ámbár meszerüvé teszi Horneck azon állítása, hogy a szolga a kést egy kígyó nyelvéhez érintette és így mérgezte meg. Ez ma már tudományos szempontból egyáltalában nem állhat meg ugyan, de ha tekintetbe veszi a kutató, hogy az olaszok gyakran használták a mérget az élet kioltására s kivált mert egy koronáról volt szó, megeshetett, hogy Robert Károly olasz pártfogói részéről ez a mérgezés is ajánlatba hozott s ha a mérget nem is kígyó nyelvéből vették, megszerezték azt Domokos és Demeter, s Endre hirtelen elhalálzásának mérgezés volt az oka. A míg újabb kutatások nem történnek, Endre halála felett is a kétség homálya borong. De az is tény, hogy ha Endrét megmérgezték, Németujvári Iván megegyezésével és tudtával történt a mérgezés, mert László halálát is neki lehet, legalább a kivitel tervezetét és elhatározását illetőleg, leginkább tulajdonítani. Hazai íróink közül Timon jezsuita határozottan Hornecknek ad igazat és ennek nyomán ő is mérgezésnek tulajdonítja III. Endre hirtelen halálát.²⁾

¹⁾ Horneck: Peznél III. 673. 673. „Idem rex Andreas in castro Budensi requieuit in domino et sepultus est in ecclesia sancti Johannis evangelistae, apud fratres minores.“ Thuróczy II. c. 83. Schwandtner: „Scriptores“ I. 154.

²⁾ „Idem Italus famulus, quem potentes Hungari, Dominicus et Demetrius praemiis corruerunt, illitum veneno cultrum Andreae regi vtendum dedit; vnde quarto decimo die mensis Januarii exstinctus est.“ Timon: Epit. chron. 87 l.

V. Németujvári Iván Venczel és Ottó uralkodása alatt.

III. Endre halálával az Árpádok férfiága kihalt s a magyar nemzet ős szerződése értelmében a szabad királyválasztás joga visszaszálott a nemzetre. Endre leányának Erzsébetnek nem lehetett pártja, mert a középkorban Spanyolországot és Angliát kivéve sehol sem ismerték el a nőörökösödést s így nálunk sem. A nemzet főurai és főpapjai tehát Endre eltakarítása után tanakodtak Csák Máté nádor elnöklete alatt, hogy kit választhatnának királyul úgy, hogy az egész haza elismerje mint a nemzet által választott királyt. A királyválasztásnál négy oligarcha család követelte magának a döntő szavazatot: Trencsényi Csák Máté, Omodé az Aba nemzetségből, Ujlaki Ugrin és a Németujvári grófok.

Hogy a magyar hatalmas főurak közül egy sem nyúlt a korona után, ennek okát abban találhatjuk, hogy a pápa azt hangoztatta, a nemzetnek oly királyt kell választani, a ki legalább rokon az Árpádokkal, ilyen pedig R. Károly. De a nemzeti párt kebelében heves ellenzék támadt, mely nem ismerte el Róbert Károlyt, mivel a pápai szék hűbérnek tekinti Magyarországot s a nemzet önérzete nem engedi, hogy Magyarországnak a pápa adjon királyt. S a nemzeti párt ez oknál fogva talált más két oly férfit, ki szintén rokon volt női ágon az Árpádokkal.

Otto bajor herczeg az egyik, Venczel cseh király a másik; mindkettő IV. Béla unokája volt, Erzsébet és Kunigunda gyermekei. Mivel Venczel hasonnevű 13 éves fia már jegyese volt III. Endre leányának Erzsébetnek, a nemzeti párt a cseh király meghívását hátrózta el. Érvénytelennek jelentették és törvénytelennek mondták R. Károly koronázását, mivel az nem a sz.-István koronájával történt, s úgy szegültek ellen a főurak a pápa törekvéseinek.

Németujvári Iván és testvére Henrik e pártalakulásnál ingadozó szerepet játszott kezdetben. Miklós majdnem Endrével egy időben halt meg, mert 1301 óta nincs sehol említve, s ezen idő óta Iván, a ki oly ravaszul tudta színlelni a rokonszenvet a pápai párttal, most teljesen a nemzeti párt érdekei mellett kardoskodott. Szövetségre lépett azonban Rudolf osztrák herczeggel is önző czélok tekintetéből és nem ok nélkül, mert külföldi források szerint III. Endre halála után rögtön elfoglalta osztrák segítséggel a sz.-Márton hegyen fekvő

várat. ¹⁾ Megtette Iván azt is, hogy 400 osztrák lovag segítségével, kiket Rudolf Landenbergi Hermann vezérlete alatt küldött, Budáig előnyomult, ott a királynét oltalma alá vette és tiszteletteljesen Bécsbe felkísérte. ²⁾

A Róbert-pártiak főemberei az alatt, míg a nemzeti párt tanakodott, Károlyt Zágrábból Esztergomba hozták, a hol őt Gergely ismét megkoronázta, de nem a szent koronával, mert ez a nemzeti párt birtokában volt. A követek Csehországban Venczelt megkinálták a magyar koronával, ez azonban tanácsosai szavára hallgatva elhatározta, hogy mert öreg és nem érti a magyar nyelvet, azért nem veszi át egy más ország kormányzásának gondjait is, egy oly országét, a hol oly veszedelmes az uralkodás. Számítva azonban arra, hogy a koronát fia részére megszerezheti, kérte a követeket, hogy a további tárgyalások czéljából Németujvári Ivánnal szeretne beszélni egy négy tagu követség jelenlétében.

Venczel követei megnyerték Ivánt, a ki a határszélre jött s a Vág folyó mellett találkozott a cseh királylyal. Venczel 1000 márka értékű bársonnyal, arany és ezüst kincsekkel kedveskedett Ivánnak azon éjjeli szálláson, a hol őt fogadta. És a jellemtelen rabló főúr kész volt néhány rőf bársonykelme és más ajándékok által megvesztegetve, lelkét, meggyőződését más érdekek szolgálatába bocsátani. Iván, a ki nemrég Károly hive volt, majd Rudolphhoz szegődött, most már határozottan a Venczel pártjához szegődött.

Másnap megindult a tárgyalás, a cseh király kérte Ivánt, beszélje rá a rendeket, hogy fogadják el fiát királyul, a ki még oly ifju, hogy a magyar nyelvet megtanulhatja, a mire ő már nem képes és így képtelen volna tolmácsok útján egy országot kormányozni. Az ajándék nem téveszté el hatását. A két főpap és két főúr, kikkel Iván a dolgot megbeszélte, visszatérve Budára, a közvéleményt az ifju Venczel részére terelte. Ez különben sem lehetett nehéz,

¹⁾ Horneck; Peznél III. 643.

²⁾ „Andreas rex Ungariae, mortuus est; post cuius mortem marschalcus Austriae, Hermannus de Landeberch, collecto exercitu cooperante Iwano, comite Ungaro, castrum in Monte S. Martini obsedit et cepit, cum iidem hominibus in Wudam pergens, dominam reginam, relictam praedicti domini Andreae, filiam domini Alberti Romanorum regis, in Wiennam honorifice reduxit.“ 1301. Frehernél I. 486.

mert a féktelen főurak, kik az erős kormányt úgy sem szerették, kétségkívül maguk is most már inkább azt óhajtották, hogy a 13 éves gyermek legyen a király, kinek uralma alatt annál korlátlanabban uralkodhassanak. Mivel pedig látták, hogy az ellenpárt már másodszor is megkoronázta Robert Károlyt, tevékenységre buzdultak maguk is. A cseh király és Németujvári Iván közt lefolyt tárgyalások után a nemzeti párt július havában új követséget küldött az ifju Venczelért. A követség élén János kalocsai érsek és Németujvári Henrik állott, a kik az ifjú Venczelt Gödingben a Morva folyó partján átvették atyjától, diadalmasan haladtak Budára, a hol a nép örömrivalgás és harangzugás közt fogadta a cseh ifjut, mint a nemzeti párt jelöltjét. ¹⁾

Mig a követség Venczelért járt, Németujvári Iván Esztergom alá vezette seregét s Károly onnan Rudolphoz menekült az érsekkel együtt. Esztergom rövid ellenállás után megnyitott kapuit Iván előtt, a ki a várost birtokába vette. ²⁾ Iván Esztergom várát az oda érkezett Venczelnek rövid időre átadta nagy összeg pénzért, de később e várból sanyargatta ismét a népet és papokat oly annyira, hogy kegyetlenkedéseért 1305. jul. 31-én egyházi kiközösítés alá esett. ³⁾

Esztergom átvétele után János kalocsai érsek 1301. aug. 27-én megkoronázta Venczelt szt.-István koronájával. A Németujváriak a koronázás után önző terveiknek megfelelőleg, az ország legzsírosabb hivatalait nyerték el Venczel uralkodása alatt. Iván 1302. virágvasárnapja óta mint az ország nádora szerepel 1305. május 22-ig; 1304-ben egy időre csak a nyugati részekben volt ő a nádor, de ké-

¹⁾ „Eodem anno quidam Ungari nobiliores cum civibus in Buda conspirantes, filium Regis Bohemiae pro rege sibi eligentes, terram ac in praedictam civitatem introduxerunt.“ Chron. Claustro-Neoburgense 1301-re. Peznél I. 474 és Horneck: Peznél III. 690. Thuróczy Chron. II. c. 84.

²⁾ Dudum profecto magister Ioannes, filius quondam Henrici Bani, qui Ecclesiam Strigon. et Castrum ac municiones viuenti adhuc felicis recordacionis domino Gregorio Electo Stigon. temerarius occupavit. Knauz: „Monumenta Eccles. Strig.“ II. 556.

³⁾ „ecclesiam et Castrum sic usque adeo detinuit occupata usque obtentaliter Wencezlao, filio regis Boemie in regno Ungarie per ipsum et suos confidentes intruso, recepta ab ipso maxima quantitate pecunie.“ Knauz: „Mon. Ecc. Strig.“ II. 556.

sőbb ismét egyedül viselte e magas hivatalt. Henrik a kir. udvarban kincstárnok és sümeghi főispán, később pedig slavoniai bán volt. ¹⁾

VIII. Bonifác pápa Iván e szép művéről értesülve, egyházi átok alá veti János kalocsai érseket, de a bulla Jánost már nem találta életben. A küldött legatus az egyh. urakkal Budán gyűlést tartott, de ennek eredménye újból polgárháboru volt, melyet a pápa 1302. jun. 10-én kelt levele sem csillapított le, mert Venczel hivei a Németujváriakkal élükön elég erősek voltak. Csak mikor a főpapok nagy része személyesen megfordult Rómában, kezdett Venczel király pártja gyengülni, a ki különben is kicsapongó életre, dorbézolásra, részegeskedésre adta magát. Maga a nádor is elpártolt tőle, csak Iván s néhány más főúr tartott a királylyal jó és balsorsban egyaránt, mert hasznot hajtott a hűség s kielégíthették egytől-egyig önző terveiket és vágyaikat.

VIII. Bonifác utóda XI. Benedek Esztergomba érsekké Mihály zágrábi püspököt nevezte ki, a kinek megbizásából a papság oly bullát hirdetett ki a hazában, mely Venczelt népszerűtlenné tette. Budán ostrom alá fogták Venczelt; hivei is fegyvert ragadtak s kitört a pártharcz a hazában, de Venczel nem birt ellentállani s behívta 1304-ben atyját a cseh királyt, ki idegen hadakkal betört az országba fia megmentésére.

A hadjárat folyamán Iván Venczel pártján állott és ő tanácsolta testvérével együtt a cseh királynak, hogy fiát a sz. koronával együtt Csehországba vigye. A csel, melynek segélyével az öreg Venczel a magyar koronát megszerezte, Iván műve volt.

Venczel kifejezte azon óhaját, hogy fiát megkoronázva látni akarja. Az ifju Venczel a koronával és egyéb kir. díszjelekkel föléesítve jelen volt Sz. István ünnepén a misén, de a mint a templomból kilépett, az öreg Venczel fegyveresekkel körülfogta, bevitte a kir. palotába, hol nagy ebédet adott a papságnak. Azután a Németujváriak oltalma alatt kivonult az országból. ²⁾

¹⁾ „Nos Ioannes Palatinus.“ 1302. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. v. I. 117, 143, 152, 160, 161, 171. „Hazai okmányt.“ III. 53.

²⁾ „Quod Henricus, frater eius . . . coronam sacram B. regis Stephani cum ceteris regalibus insigniis in Bohemiam asportantibus consilium et auxilium praestiterint“ — írja Wagner pap 1304-ben Katonánál VIII. 101. és Horneck: Peznél III. 717.

Hogy a korona elrablása csakugyan 1304. aug. 20-án történt, kitűnik azon körülményből, hogy István király jobb kezéről van szó ez elrablást megelőző ünnepi körmenet leírásánál, ezt pedig ma is aug. 20-án hordoztatja körül a kath. egyház. A rablás különben általános ingerültséget szült Venczel és fia ellen az országban.

Róbert Károly pártja annyira megerősödött rövid idő alatt, hogy a pártfőnökök 20,000 magyar és kun hadfival indulhattak a korona visszavételére, ugyanazok a vezérek, kik csak nemrég seregestül rémülten menekültek Iván jöttének hírére, mikor három napon át táboroztak a szabad ég alatt Buda vára felett azon a helyen, a hol most a citadella áll. Most a várat is átadta Vernher László budai bíró Róbert Károly hiveinek.¹⁾ Maga Károly szövetségre lépett Rudolf herczeggel; ennek atyja Albert tetemes segélyt küldött, s a kir. hadsereg, melyhez Omode nádor, László erdélyi vajda és 7 főpap dandára csatlakozott, megindult szeptember havában a Duna völgyén Pozsony felé.²⁾ Utközben a nyugati határ mentén elpusztították mindenütt Németujvári Iván birtokait, a ki személyesen felkísérte a cseh királyt Budára és onnan vissza a határig.³⁾ Ily módon akarták Róbert Károly hivei ezt a koronarabló gonosz főurat czinkosaival együtt megalázni, a ki tulajdonképen okozója volt minden bajnak, mert az ő rábeszélésére választotta meg a nemzeti párt Venczel fiát, a kiben olyan nagyon csalatkozott.

A magyar sereg Németujvári Iván birtokainak elpusztítása után Albert király hadaival egyesült, ki a hadjáratot sz. Mihály napjáig be akarta fejezni, mert a lovak azontúl már nem igen kapnak a szabadban legelőt. Az egyesült sereg 50,000-re szaporodott. Albert magával hozta a táborba Otto bajor herczeget, a harmadik trónkövetelőt is, a kinek hasonlókép most nem volt más célja, mint megszerezni a koronát és a kir. jelvényeket. A hadjárat erélyesen indult meg, de Kuttenburg várát nem bírták elfoglalni Venczeltől s a tél

¹⁾ Horneck : Peznél III. 694.

²⁾ „Pey der Tunaw herauf
Da gie es ze Hawf
Was Graf Iban angehort
Das war gar zustort
Verprant und peraubt.“

Horneck : Peznél III. 722.

³⁾ Horneck : Peznél III. 716. és 717.

beállta után a hadjáratnak vége lőn; a kunok Morvaországon át pusztítva és rabolva tömérdek zsákmánnyal tértek vissza az országba. Ez időből valók azok a rémmesék is, hogy a kunok megették a besózott morva gyerekek húsát.

Iván a hadjárat folyamán azon veszedelemben forgott, hogy az ország lakossága egyenesen ellene fog fegyveresen fellépni, mivel a korona elrablását elősegítette. A mint Iván észrevette az ellene feltámadt ingerültséget, elküldé a veszprémi püspököt a többi főpapokhoz azon kérelemmel, engedjenek neki egy évi időközt és ő visszaszerzi a koronát. ¹⁾ Róbert K. hívei erre ráállottak, de Iván, mint mindig, úgy most sem tartotta meg szavát, hanem új gazságon törte a fejét.

Hogy a korona csakugyan visszakerüljön az országba, Iván követeket küldött Ottó bajor herceghez és felajánlotta neki a nemzeti párt részéről a koronát s rábizta a módot Ottóra, hogy a koronát a cseh királytól visszanyerje. Ottó alkudozásai a cseh királyljal már a megegyezésig haladtak, de mivel a pápai követ Rudolfot Róbert Károly részére megnyerte, 1305. tavaszán új háboru volt kitörőben, mikor az öreg cseh király meghalt. Az ifju Venczel békére lépett Alberttel, teljesen lemondott Ottó részére, sőt hogy a magyar hazával minden összeköttetést megszakíthasson, felbontotta az Erzsébettel megkötött eljegyzési szerződést, átadta magát a dorbézolásnak és kicsapongásoknak s még Csehország kormányzásával is vajmi keveset törődött.

A nemzeti párt Venczel lemondása után sem ismerte el Róbert Károlyt királynul, mert idegenkedett azon befolyástól, mely Róbert Károlyt trónra kívánta emelni. Iván volt most Ottó legszenvedélyesebb párthive, Henrikkel és a vele rokonérmü világi urakkal együtt. Iván jól tudta, hogy a pápai udvar rég átlátta a csalfa játékot, melyet a curiával üzni akart, tudta, hogy ott semmi nyerni való sincs az ő részére, azért pártolt Ottóhoz, a hol még volt némi remény zsiros koncokra. Törekvését és célját megmagyarázza az is, hogy Venczel eltávozása után kézrekerítette Esztergomot a várral együtt.

Az esztergomi várból annyi zsarolást és pusztítást vitt véghez

¹⁾ Horneck: Peznél III. 740.

Iván, Henrik testvérével együtt, annyira zaklatták a vidéket és Róbert király hiveit, különösen az esztergomi érseket és papjait, az apácákkal együtt, hogy Tamás érsek, az elhunyt Mihály utóda, a rakonczátlankodást már tovább nem tűrhette s 1305 jul. 31-én Székes-Fehérvártn Ivánt és Henriket ünnepélyesen kiátkozta. E kiátkozási oklevél jellemzi Németujvári Iván vad, kegyetlen és embertelen lelkét legjobban. Igaz, hogy a gyűlölet is hozzájárult e jellem rajzolásához, de az ott felemlített bűntények elég bizonyosságot tesznek arról, hogy Iván előtt nem volt semmi szent a földön, sem Isten, sem ember, sem jog, sem becsület, sem eskü, sem adott szó. Lábbal tiport ő mindent, a mi utjában állott a hatalom és anyagi jólét elnyerésénél és kész volt a legembertelenebb eszközökhöz nyulni, ha veszedelemben forgott egyik vagy másik a két tényező közül.

A kiátkozási oklevél említi, hogy a cseh király kivonulása után János másodszor is elfoglalta az esztergomi várat.¹⁾

E várból sanyargatta azután a polgárokat és a vidék lakosságát a végletekig. Mikor a várat az első elfoglalás után Venczelnek jó összeg pénzért átadta, a beköltözött csehek még kegyetlenebbül sanyargatták a papságot s a mit Iván még meghagyott, azt is aztán felemésztették, mint kiéhezett ebek. A mint a vár másodizben is Iván kezére került, e várba gyűjté össze a foglyokat és túszoikat, úgy, hogy a vár ezekkel megtelt; a kiket ezek közül a kínzás, a börtön fertelme s az éhség megölt, azokat Iván az ebeknek dobtá oda táplálékul. Ezen foglyok közt csak magának az esztergomi egyházmegyének jobbágysai közül 150 volt a várban elzárva.²⁾

Iván testvére, Henrik, sem volt jobb. Ez a templom kincseit, a hivek vagyonát, melyet oda elhelyeztek, gonoszul elrabolta és elvitte, megfertőztette a kolostorokból kiragadott apácákat, az Istennek szentelt szűzeket és özvegyeket és nem félt istentelenül az élő Isten ellen jogtalanságot és sérelmet egyremásra halmozni.³⁾

1) „et quod plus est. adhuc restat, in eiusdem Boemie Regis de Vngaria recessu, praefatus magister Johannes, quia tiranica rabie nunquam desinit, ad pristine iniquitatis memorate detencionis rediens uomitum, praedictas Strigon. Ecclesiam, eiusque munitiones et Castrum detinendas ab eodem Boemie Rege resumens.“ Knauz: „Monum. Eccl. Strig.“ II. 558.

2) U. ott.

3) „viduas deo dicatas et uirgines extractas violare, dei timore postposito non est veritus.“ U. ott.

Hogy Iván beleegyezésével és részvételével történt mindez, bizonyos, mert ők egy kézre dolgoztak és gazdálkodtak az elfoglalt Esztergomban.

Tamás érsek kenetteljes szavakkal elmondja még azt is, hogy több alkalommal fölszólította már Ivánt, térjen vissza az egyház kebelébe s mivel ez meg nem történt, nyíltan és ünnepélyesen átadja őt a közmegevetésnek, testét a sátánnak, hogy lelke az utolsó ítélet napján ne üdvözülhessen.¹⁾

Látjuk ezekből, hogy Iván sem igen kimélte Robert Károly hiveit s nem csodálhatja senki, ha aztán a kir. hadak is mindenütt feldúlták Iván birtokait, a melyek útkokba estek. — Németujvári az egyházi átokkal mit sem gondolt, nem javult meg, folytatta az eddigi útát, maradt annak, a mi volt, országháborító hitszegő rabló főurnak s mint Ottó határozott hive, sok kellemetlenséget okozott élete végeig Róbert Károlynak is.

Ottó bajor herczeg megkapta Venczeltől a sz. koronát s főtörekvése volt Magyarországra jönni s magát királylyá koronáztatni. Az éjsz.-nyugati határon nagy bajjal járt az átjövétel, mert Rudolf szorgosan őriztette a határt. De Ottó Perchtold mester segítségével kereskedőnek átöltözve bejött a határon.

A mint a Lajta folyó innenső partjára jutott, észrevette, hogy a szent korona, melyet egy fatokban magával hozott, elveszett. Egyik hive körülbelül egy mérföldnyire visszalovagolt és a koronát szerencsésen megtalálta. Ezen, a valószínűség látszatával bíró baleset után, megérkezett Sopron alá, a hol már Németujvári Iván várta a herczeget.²⁾

Hogy mily aggodalmas lélekkel várta Iván Ottót, mutatja a herczeghez intézett első kérdése, hogy magával hozta-e a koronát? A mint Iván látta a nemzeti kincset, szívélyesen fogadta Ottót, a kihez útközben Székes-Fehérvár felé a nemzeti párt hivei mind sűrűbben és sűrűbben csatlakoztak. Székes-Fehérvárott Benedek veszprémi és Antal csanádi püspök megkoronázták Ottót a szent koronával 1305 december 6-án.³⁾

¹⁾ „et excommunicatum publice et sollempniter denunciamus in hyscriptis: tradentes eundem sathane in interitum carnis, ut spiritus eius in die iudicij saluus fiat.“ Knauz: „Monument. Eccl. Strig. II. 559.

²⁾ Schwandtner: „Script. Rer. Hungar.“ I. 157. l. és Horneck Peznél III. 748. l.

³⁾ Horneck Peznél III. 749—751. l.

Annak jeléül, hogy a féltett korona megvan s Ottó igaz király, ünnepélyes bevonulást tartott az új király Budára a koronával fején és vállain a sz. István palástjával. Valószínűleg innen veszi eredetét az a szokás, hogy most is az újonnan koronázott király végig lovalgal a nép közt az utczán.

A főurak közül néhányan, mint Csák Máté, László az erdélyi vajda, nem ismerték el Ottót királyul és függetlenül uralkodtak a haza egyes részein. Igy Máté éjszakon a Kárpátoktól Komáromig, László vajda Erdélyben volt a parancsoló úr. Rudolf herceg a Lajta és Rába közötti vidéket kezdte pusztítani, mint Róbert Károly hive. Személyes boszú folytán leginkább Németujvári Iván birtokait dúlták hadai. Ezért Iván az osztrák határszéleket pusztította mindaddig, mig nem Rudolf 1306-ban Venczel meggyilkoltatása után Csehország meghódítására indult. Róbert Károly elvesztette támaszát, s azért Egerbe, mások szerint Horvátországba vonult vissza egy időre.

A Németujváriak csillaga még egyszer és utoljára felragyogott. Németujvári Ivánt Ottó a megválasztatása körül szerzett érdemek jutalmául nádorrá tette, a mely méltóságát 1307. május elsejéig viselte, mert azontul már nem fordul elő Iván neve a hazai oklevelekben. ¹⁾ Testvére Henrik tótországi bán volt, azonkívül kincstárnok és Sümegh-, Tolna-, Bodrog- és Baranyamegye főispánja. Henrik neve egy 1307. okt. 14-én kelt oklevélben úgy szerepel, mint sümeghi főispán- és tótországi báné. ²⁾ Rövid idő mulva Ottó fogságba került és a Németujváriak is elbuktak. Még a koronázás alkalmával arra kérték Ottót a rendek, engedje át a koronát a többi hatalmi jelvényekkel együtt az ő őrizetükre, de Ottó nem egyezett bele s nem teljesítette a kérelmet. A magyar urak azonban túljártak a német herceg eszén. Azt tanácsolták neki, vegye nőül hatalmas ellenfelének, László erdélyi vajdának leányát. Ottó gyanutlanul elment Erdélybe, a hol őt László örömmel fogadta, leánya kezét is megigérte 1307 tavaszán. De a mint Ottó László egyik várában ³⁾ megszállott, László elvette tőle a koronát és tisztességes fogságban őrizte Ottót.

¹⁾ „de permissione magnifici viri, domini Johannis, palatini filij Henrici Bani.“ 1307-iki oklevél. Hazai okmányt. IV. 112.

²⁾ „Quod visis litteris domini Henrici Bani sclauonie comitis Symigensis.“ 1307-iki oklevél. Hazai okmányt. III. 53 és Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. v. I.199.

³⁾ Állítólag Bálványos várában Háromszéken.

A hazában azalatt a pártoskodás és viszály újra kitört, mig-nem 1307. október 10-én az emésztő fejetlenségnek azzal vetettek véget az ország rendei, hogy Róbert Károlyt elismerték királyul. Róbert Károly személyesen jelen volt a Rákoson tartott országgyűlésen, a hol több hasznos törvény is lőn létrehozva.

Németujvári Iván nem élte túl sokáig Róbert Károly általános győzelmét és azt, hogy végre az egész ország a pápa pártfogoltját törvényes királyul elismerte. Iván mindvégig sérelmet látott a nemzet jogaira nézve Róbert K. trónfoglalásában s haláláig makacsul megmaradt annak, a mi volt teljes életében: nyakas és veszedelmes ellensége a kir. trónnak, törvénynek s legfőképp a magyar hazának.

Iván haláláról keveset tudunk. A mint Róbert Károly elfoglalta a trónt, László vajda szökni engedte Ottót a börtönből, s ez örvendve, hogy életét megmenthette, hosszas bolyongás után hazájába menekült, a hol 1312-ben meghalt. Ottó letűnté után nem szerepel többé legjobb hive sem, Németujvári Iván. Mint halt meg, erőszakos vagy természetes úton, hol temették el, kik siratták meg, mely helyen porlanak hamvai? nem tartották meg számunkra a források. A stajeri nemes Horneck Ottokár német rimes krónikájában annyit jegyzett fel Iván végső kimulásáról, hogy virág-vasárnap előtti pénteken halt meg, nem említve az évet.¹⁾ Ez a péntek nem lehetett más, mint az 1308-ik év husvétjának fekete-vasárnapját követő péntek. Mert Iván május havában még nádor, Henrik 1309-ben már kibékült Róbert Károlylyal s úgy Ivánról is, ha életben maradt volna, legalább említés lenne téve, de nincs nyoma sehol azontúl és így 1308. „Judica“ utáni pénteken mult ki a világból a czégéres gonosztevő. Iván egész élete a bűnök, a rablás, az esküszegés, a lázongások hosszú sora volt: Iván elég eszes volt négy király alatt résztvenni minden lázadásban s ugyanekkor elfoglalni az országban a legfőbb hivatalokat. A királyok, a kik alatt élt, rettegték tőle és harczoltak ellene, de legyőzni nem bírták, csak békét tudtak vele kötni, melynek ára rendszeren nagy volt. Iván harczolt, vagyis inkább rabolt és dult a határszéleken is s e miatt az osztrák hercegek háborút voltak kénytelenek ellene indítani, mely sok bajba keverte a királyt, a hazát, de leg-

¹⁾ „Der Graf Iban

Wan er was gestorben da

Des Freytags nach Judica.“

Horneck: Peznél III. 803.

inkább a népet. Igazán a magyar haza földje megkönnyebbült, a mint ez a lator megszűnt rajta tapodni.

Honnan vette e nagy hatalmat Németujvári Iván, az embertelen zsarnok? Kétségkívül a legtöbb erőt az atyjától rámaradt s a kard hatalmával szerzett várakból merité. Gyermekek királyok uralkodtak akkor; egymás ellen támadtak a pártok, és e viszályok közepette erős és szívós akarattal, kiszámított gonosz lélekkel Iván mindig oda hajolt, a honnan hasznot remélt és huzhatott.

A várakon kívül Németujvári hatalma a családi összeköttetésben állott. Hogy hatalmas főuri család leányát vette nőül, nem szenvedhet kétséget. Henrik Moys nádor leányát vette nőül, a mint az Moys 1280. szept. 22-én kelt saját végrendeletéből kitűnik, melynek szavai szerint Moys Németujvári Henriknek, mint vejének, Gordua falvát hagyja.¹⁾

E ténnyől következtetni szabad, hogy Iván sem vehetett rangján alól lévő hölgyet nőül, mert máskép az ifjabb Henrik nem házasodott volna nádorságot viselt családba, de meg Iván fiai is később magas hivatalokra jutottak. Gergely nevű fia már 1287-ben Endre, később magyar király, étekgóója volt. Az étekgóó mester azután nem szerepel többet a hazai forrásokban. A külföldi német krónikák említik, hogy 1297-ben sok embert agyonsujtott a villám s ezek közt Németujvári Iván fiát is. A nevet nem említi a krónika, s ez valószínűleg Gergely volt, a ki a krónika szavai szerint úgy mult ki, a mint élt, mert azon módon mint atyja, rabolta és dúlta a nyugati szomszéd-tartományokat és a krónikás örvendve hozzá teszi, hogy Ausztria ily módon szabadult meg tőle.²⁾

Volt Ivánnak egy másik fia is János, a kinek fia Miklós 1332-ben tárnokmester s így valószínű, hogy csakugyan Gergelyt csapta agyon a villám.

A családi összeköttetés, a közel rokonság a Hédervári nemzetiséggel hatalmas pártfogókat biztosított vész idején és tetemes segítséget szükség esetén Ivánnak. Ide járult a nagy vagyon is, a jövedelmező hivatalok, a sok rablás és zsákmány, melyek mind együtte-

¹⁾ Hazai okmányt. VI. 260.

²⁾ „Nam filius eujusdam Ungari comitis Iwani, homo malus, predo Pessimus, sicut multis annis exstitit pater eius, divina ultione fulminis ictu mortuus est. Sic Austria liberata est ab eo.“ Pertz IX. 719.

sen közreműködtek arra, hogy Iván sok pénz birtokában érvényesíteni tudta zsarnok akaratát mindenkor és mindenhol. Katonai ereje sem lehetett megvetendő, a mely vakon hódolt urának és vezérének.

Németujvári Ivánt családja követte gyorsan a sirba. Robert Károly uralkodása alatt János nevű fiától származott III. Miklós, Gergelytől pedig András maradt életben, de ez az András 1327-ben meghalt, őt követte 1337-ben Miklós, Iván második unokája is. Hogy fiai meddig éltek, nem lehet pontosan meghatározni, mert kevés az adat, csak annyi tény, hogy egyenes ágon kevéssel Iván halála után, magva szakadt a gonosz fajzatnak. Oldalágon éltek még a Németujváriak a Tamási és Zekcsői herczeg ág útján. Ezen ágból több püspök és más nagy hivatalokra jutott urak váltak ki, így V. János 1404 ben erdélyi vajda is volt a Tamási ágból; a család utolsó férfi tagja VI. Miklós a ki a Zekcsői ágból eredt, meghalt 1523-ban.¹⁾ Így veszett el és így pusztult ki az idegen, német eredetű család, melynek leggonoszabb tagja bizonyára Iván volt. A lázadásokba belefáradt öreg főúr, a harcokban oly merész és ravasz rablófőnök csak élete vége felé lágylt meg lelkében néhány pillanatra. A vallás szelidítő fényűgára, a túlvilági élet reményének derengő csillama és sejtelme melegíté át e marczona lelket néhány, de csak néhány perczre. 1303. sz.-Tamás apostol ünnepeén az a rideg kedélyű zsarnok, a ki az egyházat és papjait teljes életében gyűlölte, élete végén a zadányi birtokot a Szűz Máriától nevezett „borsmonostrai“ kolostor templomának hagyta, hogy az ottani fraterok birják azt örökre és visszavonhatlanul.²⁾

Ez volt talán egyetlen tette, melynek kárát nem vallotta a haza. Ez a donatio kiemelkedik a többi emlékek közül mint hulló csillag fényes nyoma a sötét éjben, mely feltűnik, rövid ideig ragyog, aztán újból elvész örökre.

RÉVÉSZ FERENCZ.

¹⁾ Botka Tivadar: „T. Chák Máté.“ 8. l.

²⁾ „Nos Joannes Palatinus filius Henrici... quamdam possessionem nostram Zadán vocatam... Ecclesiae B. M. V. de monte S. Mariae et fratribus in ipsa residentibus, dedimus, donauimus, et contulimus perpetuo et irrevocabiliter possidendam. — 1303. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. v. I. 152.

Értesítő.

I. Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet június hó elsején tartotta rendes évi közgyűlését, melyben a tagok nagy számmal jelentek meg. Az elnöki tisztet Esterházy Kálmán gr. vitte, ki a közgyűlést a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyűlés!

„Bizonyára tudva van, hogy az erdélyi múzeum-egylet egy nehéz időkből, nagy küzdelmek után, sulyos áldozatok árán gyűjtött nemzeti kincs, egy féltékenyen őrzött letétemény Isten és nemzet előtt felelős letéteményese. Mint ilyennek szent kötelessége lelkiismeretesen teljesíteni azt, a mit az egylet és a múzeum dicső alapítói feladatává tettek, nemcsak gyarapítani és megőrizni a reá bízott közkincset, hanem azt biztosítani is mívoltában, rendeltetésében és helyt maradásban emberileg kigondolható minden eshetőséggel szemben.“

A múzeum-egylet életében ezen vezérlő hagyományos szellem mindig kifejezésre jutott és az igazgató válaszmány azt így hangoztatni egy ügyben, mely a t. közgyűlés elhatározása alá fog jönni ma, helyén valónak látta, bölcsesége a végelhatározásban meg fogja találni azt az utat, mely mindenhol megnyugvásra szolgál, mert az igazon és a méltányoson alapszik.

Még egy nevezetes indítványa az igazgató-válaszmánynak fog a t. közgyűlés jóváhagyása alá jönni, az azon erdélyrészi ősrégészeti és népismei gyűjtemény megszerzését illeti, mely a múzeum-egylet gyűjteményeiből nem hiányozhat, és ez eléggé igazolja az áldozatot, melynek meghozatalát a válaszmány javalja.

A múzeum-egylet fejlődésében, gyarapodásában, tudományos mívoltának magosításában kiváló helyet foglalnak el gyűjteményeinek őrei, tisztviselői buzgó szakavatott tudományos munkásságukkal, egy ilyennek váratlan kidőlte rendítette meg az egylet iránt érdeklődőket Szabó Károly könyvtárigazgató halálával, az egylet keletkezésétől kezdve büszkén vallotta magáénak azt, kit nagy tudományában, tevékenységében a magyar genius vezérelt, emlékének illő megőrkítéséről a t. köz-

gyűlésnek lesz alkalma gondoskodni. Hogy a lefolyt évben mely irányban milyen eredménnyel felelt meg az igazgató választmány feladatának, arról az előadandó különböző jelentések fognak tanubizonyságot szolgáltatni. A szakosztályok által kifejtett tudományos munkásság pedig alapját veti mag az egyleti átalakulásnak, melylyel a nemzeti mivéldés legmagasabb céljait is sikerrel szolgálhatja. Hazafias üdvözlettel a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

A lelkes éljenzéssel fogadott elnöki megnyitó beszéd után Finály Henrik dr. egyleti titkár előterjesztette a választmánynak mult évi működéséről szóló következő jelentését:

Tisztelt közgyűlés!

Muzeum-egyletünk 1859. november havában történt megalakulása óta ma történik először, hogy az igazgató-választmány beszámoló jelentése a mult 1890. évi működéséről oly későre jut a t. közgyűlés elibe. A késedelem az egyleten kívül álló tényezők beavatkozásának és egy valamennyinket mély gyászszal sujtott haláleset következményeinek összetalálkozásában leli okát és mentetetésre nem szorúl. Tulajdonképpen a késedelmezés oka még most sem enyészett el végképpen, a mint majd lesz módja a t. közgyűlésnek a tárgyalások folytán meggyőződni; de az egylet ügykezelésének többi ágai parancsolóan követelték az évi közgyűlés megtartását, az igazgató választmány tehát kénytelen volt a közgyűlés napját kitűzni, még pedig az idő előhaladott volta miatt oly időre, a melyben az egylet tisztviselői és tagjai legkevésbé rendelkezhetnek szabad idővel, a mi némi sietség látszatában fogja feltűntetni eljárásunkat; ez azonban csak látszat.

Az igazgató-választmány a mult 1890. évben az itt bemutatott jegyzőkönyvek tanúsága szerint tizennégy ülést tartott és ezekben 181 határozatot hozott, a melynek tárgyát és alapját 134 beadvány nyújtotta. Végig tekintve ezeken a határozatokon, könnyű meggyőződni, hogy túlnyomó nagy része a rendes kezelés és igazgatás folyó teendőire vonatkozik és semmi oly feltűnő eseményre, a mely külön és tüzetesen felemlítendő volna. Az igazgató-választmány törekvése az ügyek elintézésében mindig arra irányult, hogy az egylet egyes közegei fennakadás és késedelem nélkül szabályszerűen folytathassák hivatalos működésüket.

Természetesen első sorban a választmány ez irányu működése a pénzügy körül forog. Az erre vonatkozó részletek ki vannak mutatva a t. közgyűlés tagjai kezében levő nyomtatott számadásban. Erre nézve a következő észrevételek szolgáljanak kiegészítésül.

A mult évben az apahidai lelet vételárát 6952 frt 30 krt az alaptőkéből vettük kölcsön, oly feltétellel, hogy ez összeget mielőbb visszatérítjük. Csakugyan már a mult évben eszközölt értékpapir vásárlás útján 1290 frtot vissza is pótolunk a tőkének, s ez összeghez a mult évi pénztármaradványból a költségvetés rendjén a választmány

még 3010 frt visszafizetését ajánlja, úgy, hogy ez idő szerint 4300 frt már tényleg vissza lesz pótolva a tőkének és még csak 2652 frt 30 kr marad törlesztendő.

Alaptőkének állagában különben még az a változás is történt, hogy a jelzálogra adott kölcsönök közül három tételben 24,750 frt lett visszafizetve, a minnek következtében e rovaton még csak 14,000 frt maradt künn. A befolyt tőke-összegeből 27,000 frt n. é. regale váltság és 300 frt n. é. földtehermentesítési kötvény lett vásárolva.

Ténylegesen gyarapodott tőkénk a n. Bányai Vitális hagyományából befizetett 400 frttal.

A költsékezés általában nem ment túl a megállapított költségvetés korlátain, csupán a rendkívüliek rovatán mutatkozik tetemes túlköltsékezés, a melyet a képek felújíttatása okozott.

Mint a múlt években, úgy 1890-ben is részint az egyesületi tisztviselői, részint más buzgó gyűjtők nyertek segílyt gyűjtő utazások tételére, a melynek eredménye tetemesen gyarapította gyűjteményeinket, így nyert dr. Koch Antal 200 frtot, Budai József tanársegéd 50 frtot, dr. Primics György őrségéd két ízben 80 frtot, dr. Apáthy István 200 frtot, Mártonfi Lajos tanár 50 frtot, Méhely Lajos 100 frtot és dr. Békésy Károly 150 frtot.

Gyűjteményeink gyarapítása különben is egyik főczélja lévén egyesületünknek, a múlt évben sokat foglalkozott az igazgató-választmány annak a nagy gyűjteménynek a megszerzésével, a melyről későbbben lesz szerencsém indítvány alakjában a szükséges részleteket előterjeszteni.

A múlt évi közgyűlés meghagyta volt az igazgató-választmánynak, hogy a gyűjtemények helyiségei tárgyában indokolt emlékiratot terjesszen a nmlgu miniszter úr elébe. Ez emlékirat szövegét az igazg. választmány 1890. május 7-én tartott ülésében megállapította, és azután az elnök és a titkár küldöttségileg nyujtották át a nmlgu miniszter urnak; válasz azonban még eddig nem érkezett.

Ugyancsak 1890. június havában részt vett egyesületünk a magyar színészegyesülettől Budapesten, július végén pedig az 1848—9. évi emlékekből Aradon rendezett kiállításon.

Vajha lehetne itt bevégezni e jelentést!

1890. augusztus 31-én nagy veszteség érte a magyar tudományt, elvesztette egyik legkitűnőbb bajnokát, a kinek a működése és teremtő lángesze széles körben árasztotta fényét nemcsak azokra az intézetekre és testületekre, a melyekben személyesen munkálkodott és hatott, nemcsak e hazára, a melynek polgára, és e nemzetre, a melynek hű és szerető fia volt, hanem messze túl ennek a határain a külföldre, mondhatni a világ tudományára is. E napon hunyt el Szabó Károly. Egyesületünk, a melyhez őt többszörös kötelék a legszorosabban csatolta, sokszorosan érezte a gyászeset súlyát is, és csak az nyujthatott némi vigaszt, hogy méltó büszkeséggel mondhattuk: ő főképpen a miénk, a

mi díszünk és ékességünk volt. E hivatalos jelentés kiszabott rideg köre se tért, se méltó helyet nem nyújt emlékének és érdemeinek megfelelő módon és terjedelemben való megörökítésére. A mikor mi, a kik vele és körülötte éltünk, csak megemlítjük a nevét, könybe lábbadt szemünk csak sötét gyászt lát. De kora eltávozása a mily nagy úrt hagyott általában, különösen egyletünk hivatalos szervezetében egy sarkalatos hivatalt hagyott árvaságban. Szabó Károly az egylet könyvtárnoka volt, és a fennálló szabályok és szerződés értelmében az egyletnek vált feladatává a megürült hely betöltése. Noha a boldogúlnak mind sulyosabbra forduló egészségi állapota már rég komoly aggodalomban tartott volt, még sem hitte senki, legkevésbé ő maga, hogy a katasztrófa ily közel áll, ily hamar fog bekövetkezni, s ez a körülmény még váratlan voltával is sulyosbította a változott helyzetet.

Az igazgató-választmány kötelessége tudatában a sürgős intézkedéseket azonnal megtette. Ideiglenes helyettesítés útján gondoskodott róla, hogy a könyvtári folyó teendők intézésében fennakadás ne álljon be és igyekezett az új könyvtárnok beállítását előkészíteni. Ez ügyben mi történt és mi okozta a beállott késedelmet, lesz szerencsém részletesen előadni, a mikor a tárgysorozat rendén az ügy elintézése fog tárgyalás alá jöni.

A mennyiben saját hatáskörében tehetette, az igazgató-választmány teljesítette a kegyelet követelményeit is a boldogult és hátra hagyott családja iránt. Testületileg tette le elismerése koszorúját drága halottja ravatalára, testületileg jelent meg a temetésen és a maga halottjának nyilvánítván a boldogúlnat, tisztos és fényes eltakaríttatása költségeit magára vállalta, a családnak pedig a néhai rendes fizetésének két évnegyedi részletét kifizettette és ez intézkedéseire nézve kéri a t. közgyűlés utólagos jóváhagyását. A t. közgyűlésnek fenn van tartva határozni, ha kíván-e ebben a tekintetben még tovább is intézkedni.

Méltóztassék a többi beszámoló jelentések meghallgatása után a jövőre szóló intézkedések iránt határozni.

A titkári jelentés után, melyet a közgyűlés helyeslőleg vett tudomásul, Esterházy Kálmán gr. elnök azt indítványozta, hogy az egyesület néhai nagyérdemű könyvtárigazgatójának, Szabó Károlynak arcképét a könyvtár számára festesse le s leleplezése alkalmával rendezzen emlékünnepet. Az indítványt általános lelkesedéssel fogadta el a közgyűlés.

Ezután Groisz Gusztáv dr. fölolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, a melyből csak annyit emelünk ki, hogy a bizottság a számadásokat és a pénztárt teljes rendben találta s ennél fogva a közgyűlés Békésy Károly dr. pénztárosnak a fölmentést megadta.

Most a könyvtár állásáról szóló jelentés került sorra, melyet Finály Henrik dr. helyettes könyvtárigazgató terjesztett elő:

Tisztelt közgyűlés!

Néhai Szabó Károly elhúnyta után az igazgató-választmány meg-tisztelő bizalma engem jelölvén ki a könyvtárnoki teendőik helyettes minőségében való teljesítésére, ma is nekem kell jelentést tennem a könyvtár gyarapodásáról és állapotáról. Minthogy azonban a könyvtár kezelését csak szeptemberben vettem át, jelentésem természetesen nem fog oly kimerítő és alapos lehetni, mintha egész éven át magam intézkedtem volna a könyvtárban.

Mindazonáltal abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy könyv-és kézírattárunk 1890. évi gyarapodásáról pontos képet nyújthatok. Ugyanis köteles példányokban és saját kiadványaink után nyert cserepéldányokban kaptunk a múlt év folytán 239 kötetet és füzetet; vásárlás útján pedig a folytatólagos füzetes vállalatok és folyóiratok mellőzésével 741 kötetet szaporítottuk könyvtárunkat, a mely számban, mint kiválóan nevezetes szerzemény szerepel a Migne-féle Patrologia Latina egy teljes példánya 221 csinos félbörkötetben, a melyet anti-quarius útján 1700 frank árán egyenesen Franciaországból sikerült megszereznünk.

Mind ezek a szerzemények rendszeresen be vannak iktatva az alapleltárba és úgy, a hogy lehetett, fel vannak állítva elég hozzáférhetően a rendelkezésre állot szűk és czélszerűtlen helyiségben. Különös gondot fordítottam a kötetésre, s így történt, hogy a múlt évben a könyvtár 3000 frtnyi átalányát 369 frt 73 krral túlléptük.

Kézírattárunk számára kaptunk ajándékba Imreh Sándor mvásárhelyi nyomdatulajdonostól egy becses kötetet, a mely magában foglalja gr. Haller Józsefnek a Petőfi Sándor eleste színhelyére vonatkozó leveleit a hozzá tartozó képpel és Békési Márk urtól Bem altábornagy egy német nyelven kiadott és Szebenben kelt parancslevelét.

A mi a könyvtár hasznosítását illeti az olvasószobák látogatottsága az 1890. évben is mind növekedett, a mellett még a magyar tud. Akadémiának, a történelmi társulatnak és a nemz. muzeum könyvtárának is szolgálhattunk kölcsönadással onnan nyert hasonló vizontszolgálatok fejében.

Minthogy a könyvtár kezelésében csak ideiglenes helyettes voltam, természetesen tartózkodtam minden oly intézkedéstől, a mely az eddig dívott rendszerében a kezelésnek és hasznosításnak valami gyökeres változást idézett volna elő. Tettem ezt főleg azért is, mivel a könyvtárigazgatói állomás betöltése alkalmával a könyvtárnoki útasítás úgy is alapos revisio alá fog jőni, és az egyetemi tanácssal egyetértőleg megállapítandó új útasítás alkalmasint ki fogja elégíteni mindazokat a kívánalmakat, a melyek a változott viszonyok következtében nyilvánultak.

Mindazonáltal nem tehetem, hogy itt rá ne mutassak különben gazdag és nagybecsű könyvtárunk egy nevezetes fogyatkozására. Tudva

levő dolog, hogy az oláh nemzeti irodalom első csirái Erdély földén keltek ki; erdélyi magyar nemzeti fejedelmek biztatására és segélyezésével erdélyi magyar nyomdák állították ki a legelső oláh könyveket. E ténynyel szemben valóban megdöbbentő jelenség, hogy a tizenhatodik százban megindult irodalmi tevékenység terményeiből az 1848-ig megjelent nyomtatványokból könyvtárunkban, mondhatni, semmi sincs. Ma ezek a nyomtatványok már oly ritkáká váltak, hogy beszerzésük felette bajos. Hogy csak egy példát említsek: a Bobb-féle Lexicon Valachico-Latinum, a mely 1848-ig Erdélyben csaknem közkézen forgott, nem volt meg a könyvtárunkban és csak nagy utána járással sikerült nekem a legutóbbi napokban egy példányt szereznem Lipcséből. Mindazonáltal azt hiszem, nem lesz felesleges a jövőendőbeli könyvtárigazgatónak ezeknek a nyomtatványoknak a lehető beszerzését különös gondjába és figyelmébe ajánlani.

Könyvtári helyiségünk szűk és elégtelen voltáról boldogult könyvtárnokunk a múlt évi közgyűlésen oly alapos és kimerítő képet nyújtott, hogy ahhoz hozzá tenni valóm nincs, de azért szükségesnek látom ismételten rámutatni, mert illetékes helyről az ez iránt tett felterjesztésünkre még választ nem kaptunk, és a ki bebocsátást akar nyerni, ne sajnálja ismételten meghúzni a csengettyűt.

Méltóztassék e jelentést tudásul venni.

A jelentés tudomásul vétetvén, Concha Győző dr. a könyvtár megvizsgálására kiküldött bizottság nevében a következő jelentést olvasta föl:

Tekintetes Múzeum-Egyleti Közgyűlés!

Tisztelettel alólirottak a múlt évi közgyűléstől kapott megbízásunk és a titkár úr fölhívása következtében megjelentünk egyesületünk könyvtárában, megvizsgáltuk és — a mennyire egyes próbák útján meggyőződhattünk róla — a legjobb rendben és hiány nélkül levőnek találtuk.

Az éveken át sürgetett szakkatalógus, melynek hiányát nagyon érezte a könyvtárnak minden látogatója, immár munkába van véve; de a munka az illető tisztviselő megválása miatt ez idő szerint szünetel. Szükségesnek tartjuk, hogy a munka, mihelyt a megüresedett könyvtártisztai állás be lesz töltve, ismét serényen folyjon tovább. Ezenkívül óhajtandó, hogy a szakkatalógus kinyomatása ügyében is mennél előbb történjek intézkedés, még pedig olyan képen, hogy az egyes szakok katalógusai mindjárt elkészülésük után külön füzetekben nyomtatva jelenjenek meg.

Az egyetemi könyvtár számára készült és a Múzeum-Egylet részéről is elfogadott új szabályzat valószínűleg maga után fogja vonni az egyesület könyvtárában is a munkaidő meghosszabbítását; ennél fogva méltányosnak tartjuk, hogy az egyesület a meghosszabbítandó munkaidő arányában a könyvtártiszt fizetését is magasabbra emelje.

Szükségesnek tartjuk továbbá, hogy a könyvtár-igazgatói állás betöltése után a könyvtár számba vétessék és úgy adassék át az új igazgatónak. E munkálat végrehajtására egy tiztagu bizottság kiküldését javasoljuk.

Végre nagyon kívánatosnak tartjuk a kéziratár lajstromozását is.

E jelentés fölolvása és tudomásul vétele után Lán c y Gy u l a dr. a következő indítványt terjesztette elő a maga és F e l m é r i L a j o s dr. nevében :

Tekintettel arra, hogy egy új könyvtár-igazgatónak a mai közgyűlés általi választása folytán a könyvtár és a vele kapcsolatos levél- és kéziratár igazgatásában változás állott be, a közgyűlés utasítja az Egyesület választmányát, miszerint e levéltár szakszerű kezelése iránti módokat tanulmány-tárgyává tevén, ez iránti javaslatait a legközelebbi rendes közgyűlésnek terjessze elő.

Ezen indítvány, valamint a könyvtárvizsgáló bizottság javaslatai is a választmányhoz utasítatván, következtek az egyesület gyűjteményeiről szóló jelentések. Az állattárról A p á t h y I s t v á n dr., a növénytárról K á n i t z Á g o s t o n dr., az ásványtárról K o c h A n t a l dr. igazgató-őr, a régiség- és éremtárról F i n á l y H e n r i k dr. tett jelentést. Az utóbbit egész terjedelmében közöljük :

Tisztelt Közgyűlés !

A gondjaimra bízott régiség- és éremtár állapotjában az elmúlt 1890. évben nagyon kevés változás történt; ajándékot és hagyományt mindössze csak hármat jegyezhetünk fel, névszerint kaptunk szeptember 17-én a cs. és kir. főudvarmesteri hivataltól egy példányt a Mária Valéria főhgnő férjhezmenetelére vert emlékéremből; november 5-én a néhai Szabó Ádám városi pénztárnok hagyományából 21 drb. vegyes pénzt 20 frtnyi értékben és december 3-án Arad város törvényhatóságától az aradi vértanuk emlékszobra leleplezése ünnepére vert emlékérem egy példányát. Czélszerű vásárra se kínálkozott sok alkalom; április 23-án Schul Henriktől vettünk egy dombormivű ezüst kantát és egy boglárt, november 5-én a kolozsmegyei alispáni hivatal közbenjárásával Vadasdon lelt három darab bronz régiséget és december 3-án a nagy-küküllő megyei alispán úr közbenjárásával megvettük a mihályfalvi felette írdemes és becses aranyeletet. Számra nézve tehát csekély a gyarapodás, de ez nem is lehet másképp, mert sok a gyűjtő magános és intézet; azonban örvendetes jelenségképpen itt köszönettel kell feljegyeznem azt a tényt, hogy a megyei hatóságok kezdenek érdeklődni a muzeum iránt és nemcsak hirt adnak a területeiken előforduló nevezetes leletekről, hanem segítségünkre is vannak a megszerzésükben, a mennyiben a nagyobb vonzerejű központi nemzeti muzeum nem érvényesíti a törvényesen öt megillető elsőbbséget.

Sok híresztelésre adott alkalmat a múlt évben egy tetemes arany-

pénzlelet, a melyet a találó kéz alatt, mondhatni házalva, árulgatott több helyen. Alkalmam volt ez aranypénzek számos darabját részint a helybeli rendőrségnél, részint a maros-vásárhelyi kir. járásbiróságnál, hol le voltak foglalva, szemle alá venni és meggyőződni, hogy valamennyi I. Mátyás és I. Ulászló korából való közönséges magyar arany volt; nem láttam tehát szükségesnek megszerzése iránt lépéseket tenni, mert csak duplumokat szerezhettünk volna vele.

A gyűjtemény rendezésén és felállításán változtatni nem lehetett semmit. Nem mintha ily változtatás nem volna kívánatos, hanem mivel a mostani szűk és czélszerűtlen helyiségben oly változtatás, a mely előnyére válhatnék a gyűjteménynek, merőben lehetetlen.

A gyűjteményben elhelyezett képekre nézve az az újítás történt, hogy a képek feltűnő számokkal vannak jelölve és egy minden szobában kifüggesztett lajstrom az illető szám alatt felvilágosítja a látogatót arról, hogy a kép mit ábrázol és a mennyiben ki volt deríthető, ki a mestere. Egyébiránt ezeknek a festményeknek a felújztatása a múlt évben bevégeződött igen szép sikerrel, de tetemes költséggel is.

Legkiválóbb díszére fog válni régiségtárunknak annak a gyűjteménynek a megszerzése, a mely iránt ma a tárgysorozat rendén külön indítvány fog napi rendre kerülni. A gyűjtemény mintegy 6000 darabból áll és magában, mondhatni, egy egész muzeum. Nem csak én, hanem elnökünk is, egy izben én gróf Eszterházy János urral részletesen megismerléltük a helyszínén és meggyőződünk, hogy bár anyagi belértéke nagyon csekély, de tudományos becse valóságos kincscsé teszi. Hozzá járul még, hogy tetemes része irodalmi uton ismertette van bel- és külföldön, s így birtokba vétele muzeumunkat azoknak a gyűjteményeknek a sorába fogja igtatni, a melyeket ősi embertannal és néprajzzal foglalkozó minden kutatónak meg kell látogatnia és tanulmányoznia. Czélszerű rendezése és felállítása azonban tágas helyiséget fog igényelni.

Mint minden évben, úgy 1890-ben is a régiségtár minden ünnepek és vasárnapon nyitva volt a közönség számára és a látogatottság, különösen kedvező időjárásakor akkora volt, hogy a látogatók néha valósággal tolongtak.

Az egyleti ügykezelés, levél-, régiség- és éremtár megvizsgálására kiküldött bizottság nevében K o l o s v á r y S á n d o r dr. jelentette, hogy a bizottság mindent teljes rendben talált.

Ezután S z a m o s i J á n o s dr. szakosztályunk múlt évi működéséről tett jelentést, F a r k a s G y u l a dr. pedig az orvos-természet-tudományi szakosztály munkálkodásáról adott számot.

Miután a közgyűlés ezen jelentéseket tudomásul vette, a könyvtár-igazgatói állás betöltésére került a sor. A választmány indítványára a közgyűlés a könyvtár-igazgató javadalmát 2300 frtban (2000 frt fizetés, 300 frt szálláspenz) állapította meg és kimondotta, hogy a megválasztandó könyvtár-igazgató semminemű más hivatalos állást nem vállalhat

el. Azután a közgyűlés az igazgatói állásra négy pályázó közül igen nagy szavazattöbbséggel Ferenczi Zoltán dr. egyetemi magántanárt választotta meg és elhatározta, hogy a választást — minthogy a múzeumi könyvtár igazgatója egyszersmind az egyetemi könyvtárnak is igazgatója — tudomásul vétel végett bejelenti a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

Ezután a közgyűlés elfogadta a választmánynak egy nagybecsű ősrégészeti gyűjtemény megvásárlása iránt tett indítványát; megállapította a jövő évre szóló költségvetést és végül a szabályok szerint kilépő négy választmányi tagot újra megválasztotta, azután szétoszlott.

II. Szakosztályunk májusi fölolvasó ülése.

A május 20-án tartott fölolvasó ülésben elnökölt Szamosi János, jegyzett a titkár. Jelen voltak a szakosztály tagjai közül: Fazakas József, Concha Győző, Felméri Lajos, Hegedűs István, Ferenczi Zoltán, Nagy Károly és Csernátoni Gyula. Az ülés tárgyai voltak:

1. Imre Sándor: „Lugosy József nyelvbölcselete.“
2. Ferenczi Zoltán: „A Shakespeare-Bacon kérdés.“

A fölolvasó ülés előtt zárt ülés tartatván, Adorján Miklós ajánlatára Trencsényi Károly kaposvári polg. isk. tanár, a titkár ajánlatára pedig Beöthy Zsolt budapesti egyetemi tanár, Takács Sándor budapesti kegyesrendi gimnáziumi tanár, Erdélyi Pál budapesti nemz. múzeumi könyvtártiszt és Horváth Cyrill bajai cisterciendi tanár a szakosztály tagjai közé beválasztottak.

Február 27-től június 23-ig fizettek:

<p>Adorján Miklós 1890., 1891. 4 frt. Henning Rudolf 1891. 2 " Cserép József dr. 1891. 2 " Dalmady Győző 1890., 1891. 4 " Temesvári főreáliskola ifjus.könyv- tára 1890. 2 " Pannonhalmi könyvtár 1891. 2 " Szalai Gyula 1891. 2 " Farnos Dezső dr. 1889., 1890. 4 " Ferenczy Alajos dr. 1890., 1891. 4 " Csák Alajos 1890., 1891. 4 " Gurnesevits Lajos 1890. 2 " Szentimrei István 1890., 1891. 4 " Geréb Márton 1891. 3 " Fazakas József 1891. 3 " Gergely Sámuel dr. 1891. 3 " Kiss Sándor 1891. 3 " Lázár Gyula dr. 1891. 3 " Kovács János 1891. 3 " Óvári Kelemen 1891. 3 " Kolozsvári áll. tanítónő-képezde 1891. 2 "</p>	<p>Kulcsár Endre 1890. 2 frt. Kölln Gyula 1889. 2 " Szabó Barna 1889., 1890., 1891. 6 " Szatmári rk. főgymnasium 1891. 1 " Breán Kázmér dr. 1890., 1891. 4 " Wieder Gyula 1891. 2 " Mika Sándor dr. 1889., 1890., 1891. 6 " Révész Ferencz 1891. 2 " Kónya Ferencz 1889., 1890. 4 " Körmöczbányai főreáliskola 1891. 2 " Kolozsvári városi polgári iskola 1891. 2 " Kondor József 1889. 2 " Széchy Károly dr. 1890., 1891. 6 " Petrán József 1891. 3 " Mészáros Lajos 1890. 2 " Somogyi István 1891. 2 " Simon Gábor 1891. 2 " Cserei József 1891. 2 " Dévai állami főreáliskola 1891. 2 " Bajai rk. főgymnasium 1891. 2 "</p>
---	--

Kolozsvártt, 1891. június 23.

Szamosi János.